

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Pedagogická fakulta

Katedra společenských věd

Diplomová práce

Bc. Pavlína Povolná

Problematika výchovy, víry a jedince v díle J. A. Komenského

OLOMOUC 2015

Vedoucí práce: PhDr. Petr Zima, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní všechny zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne 7. 4. 2015

.....
Bc. Pavlína Povolná

Poděkování

Děkuji velice panu PhDr. Petru Zimovi, Ph.D. za jeho odborné vedení, za veškerý čas, který mi věnoval, za jeho rady a doporučení k mé práci. Dále bych chtěla poděkovat pracovníkům Muzea J. A. K. v Uherském Brodu za jejich čas a ochotu poskytnout mi literaturu z fondu muzea

Obsah

Úvod	5
1 K některým důležitým momentům života J. A. Komenského	7
1.1 Doba 16. – 17. století.....	7
1.2 Stručný historický nástin fenoménu reformací před Komenským.....	11
1.3 Jednota bratrská.....	15
1.4 Životní mezníky a momenty života J. A. K.	20
2 Pojetí víry v díle J. A. Komenského.....	35
2.1 Truchlivý I.	36
2.2 Z pravých a nepravých (A dextris et sinistris).....	39
2.3 Hlubina bezpečnosti (Centrum securitatis).....	40
3 Teoretická východiska a praktická uplatnění výchovy v díle J. A. K.	46
3.1 Pampaedia neboli Vševýchova	49
4 Uplatnění teoretických a praktických poznatků z hlediska dnešní doby.....	59
5 Pojetí jedince v díle J. A. K.	66
5.1 Vějička moudrosti	66
5.2 Pravidla mravů	68
5.3 Pravidla života.....	70
6 Využití tématu DP ve výuce Občanské výchovy a Základů společenských věd.....	73
6.1 Využití tématu DP při základním vzdělávání	73
6.2 Využití tématu DP při gymnaziálním vzdělávání	74
Závěr	77
Prameny a literatura.....	80
Elektronické zdroje.....	81
ANOTACE	82

Úvod

Cílem této diplomové práce s názvem Problematika výchovy, víry a jedince v díle J. A. Komenského je především rozbor vybraných Komenského děl. Jeho spisy, ale snad ještě více jeho život, byl předmětem mnoha studií již nesčetněkrát. Přesto je třeba říct, že nebyly prostudovány a vydány veškeré spisy, ne-li v českém překladu. Tedy komeniologické bádání po Komenského odkazu v podobě jeho děl jistě ještě neskončilo. A mnohá díla lze stále znovu analyzovat, a to z jiných úhlů pohledu. Proto se pro mou práci stává tento stav bádání určujícím.

V první části této práce se zaměřuji na popis zásadní životních mezníků Jana Amose Komenského, které přímo či nepřímo, více či méně mohly ovlivňovat filosofii Komenského prací. Z tohoto důvodu cílím tuto úvodní část více na popis doby 16. – 17. století, ve kterém Komenský žil, ale také na popis doby předešlé. A dále pak více na samotný průběh života Jana Amose než na samotná díla. Pokouším se postihnout více fenoménů, které se větší měrou podílely na osudech tohoto myslitele a jež mohou také mnohé napovědět o původu myšlenek ve veškerých jeho spisech. Pro další část práce je tedy důležitý dobový a myšlenkový kontext. Život, dobu a klíčové mezníky se snažím popsat komplexně, avšak vzhledem k rozsahu této práce stručně. Neznamená to však, že se mi nejedná o dostatečné zmapování této problematiky.

V dalších kapitolách se věnuji rozboru a podrobnějšímu popisu vybraných Komenského děl, nebo vybraným částem. Budu využívat primární zdroje. Jejich výběr je volen dle zaměření tří hlavních termínů výchova, víra a jedinec. Takto zaměřených spisů bychom nalézt mnoho, což také dokládá katalog spisů v Kumperově publikaci, ze které dále čerpám. Avšak pro prostory této práce jsem nucena tento výběr značně zúžit. Volím pro tento rozbor tedy části děl, které jsou více známé, frekventované a zásadnější. Na druhou stranu pak části spisů, nebo drobné spisy, které jsou tak trochu zapomenuty. Konkrétně jsou to: *Truchlivý I.*, *Zpravých a nepravých*, *Hlubina bezpečnosti* – kapitoly I. – III., *Pampaedia* neboli *Vševýchova (z Obecné porady o nápravě věcí lidských)* – kapitoly I., II., VI., *Vějička moudrosti*, *Pravidla mravů a Pravidla života*. Jedná se tedy o výběr snad dostatečně ilustrující rozměr Komenského díla. Využívanou metodou je zde analýza.

Uplatněním tématu z hlediska současnosti se zabývám v navazující čtvrté kapitole. Jedná se spíše o syntézu několika různých pojednání o Komenského odkazu od vícera komeniologických autorů. Tato syntéza shrnuje vybrané myšlenky, a to především těch

souvisejících s tématem práce a umožňujících aplikaci do dnešní doby. K nim dodávám vlastní názor či poznatky.

V poslední kapitole této práce je mým cílem zjištění možného praktického využití tématu práce ve výuce Občanské výchovy a Základu společenských věd. K tomuto zjištění dospívám na základě nejnověji upravených kurikulárních dokumentů, tedy Rámcových vzdělávacích programů pro základní vzdělávání a gymnaziální vzdělávání, a to konkrétně vzdělávacích obsahů výše uvedených předmětů. Kromě snahy o možné zařazení dané problematiky do učiva připojuji i návrhy na konkrétnější činnost s využitím Komenského díla ve výuce jako příklady užití.

1 K některým důležitým momentům života J. A. Komenského

Doba, ve které Komenský žil, byla dramatická a rozporná současně. Mluvíme o době v letech 1592 – 1670. Navíc protknuta třicetiletou válkou, jež se dotkla téměř celé Evropy. Ocitáme se zcela na konci středověku a středověkého myšlení a počátku novověku, renesančního a humanistického myšlení. Člověk jako jedinec začíná být vnímán zcela jinak. S tím souvisí sociální poměry a způsob života, ale také velkým dílem vše, co se děje na vědeckém poli a také v kultuře. Všechny tyto historické události mělo velký vliv na mnoho oblastí života a jeho budoucí podobu. Rozpory, rozepře a z nich vznikající nenávisti se do velké míry týkaly zejména oblasti náboženské, mocenské a sociální. Tato doba plná nejistot hluboce ovlivňovala Komenského myšlení. „*Pět velkých protikladů poznamenalo Komenského éru v širším smyslu: sociálně ekonomický, politicko-mocenský, nábožensko-ideologický, kulturní a vědecký, přičemž konfliktní rozpory těchto jednotlivých oblastí lidské činnosti spolu úzce souvisely.*“¹

1.1 Doba 16. – 17. století

Jan Amos Komenský žil v době, která se v důsledku více fenoménů hlavně na poli myšlenkovém a vědeckém opravdu výrazně změnila a svými změnami způsobovala mnohé společenské rozpory a politické krize v celé Evropě. Jak píše Kumpera v publikaci *Jan Amos Komenský*, reformní snahy o sjednocení a napravení katolické církve prostřednictvím reformy vedly naopak k jejímu dalšímu dělení, vzniku nových církví a názorové nesnášenlivosti. Katolická církev zároveň dále přetrvávala a následně zahájila tzv. protireformaci.² Náboženské myšlení této doby popisují o něco více v další podkapitole. Zároveň se tato podkapitola prolíná s podkapitolou 1.4.

Dobu 17. století označuje Veber za dobu zlatou a železnou. Zlatou ve smyslu rozvíjející se kultury, avšak železnou pro nekončící války, zvláště tu třicetiletou. Lidé v této době „*všeobecně nadmíru trpěli hladem, morem i chudobou.*“ V ilustraci doby se také zmiňuje o myšlenkových zdrojích tehdejších intelektuálů. Učenci a humanisté vycházeli ve svém myšlení pouze ze dvou hlavních zdrojů. A tím bylo Písmo svaté a klasičtí (především

¹ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Malý profil velké osobnosti.* v. <2>. Uh. Brod: Muzeum J. A. Komenského, 1987. s. 4 - 5.

² KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků.* v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 11 - 12.

starověcí) autoři. Největší filosofové této doby však podle Vebera přecházeli postupně k většímu prosazování zkušenosti a rozumu, tolerance a soucitu.³

Evropa se vyrovnávala s objevy vědy, medicíny a množstvím zámožských objevů. Pohled na svět se náhle měnil, nabízel nové možnosti a žádal si nové myšlenkové i vzdělávací uchopení. Dále se Evropa potýkala s otázkami v politicko-mocenské sféře: absolutismem oproti stavovské monarchii, velkým mocenským vlivem Habsburků a také s rozšiřováním osmanské říše. Právě v této době krizi, nejistot a objevování nových pravd hledal Komenský filosofická východiska, duševní harmonii a naplnění všeobecného míru. Současně s tím i podstatu novověkého vzdělávání. „*Letopočty 1592 a 1670, ...jsou od sebe odděleny skoro osmi desítiletími, strávenými ani ne z poloviny ve vlasti, především však v cizině, v Polsku a Uhrách, ale také v Nizozemí a Anglii. Za tuto dobu se změnila takřka od základu situace ve středu Evropy, kde Komenský začal svoji činnost, i na západě, kde svoji pozemskou pouť skončil.*“⁴

V předbělohorské době byla Praha centrem pro habsburského císaře a krále Rudolfa II., a s ním i centrem kultury. Tento panovník byl nezvykle tolerantní v náboženské otázce a tím pádem byly jeho dvůr a současně české země útočištěm protestantů, politiků a pronásledovaných učenců. Byl panovníkem, který byl vnímán jako ve sjednotitele Evropy a smírce náboženských vyznání. Právě tak mladému Komenskému vyvstávaly v této době postupně myšlenky na všeobecný společenský mír a odstranění lidských chyb. Z politického hlediska už tehdy ve své *Všerápravě* uvažoval o existenci instituce tzv. Mírového soudu, která by měla za úkol zajišťovat spravedlnost a mír. O všeobecnou vzdělanost by se staralo tzv. Kolegium světla. Všeobecnou institucí starající se o duchovní záležitosti by měla být tzv. Obecná konsistoř. Veber píše: *Komenského projekt je spíše velkou utopií, je však dobrým svědectvím o pohnuté době i o tehdejších českých poměrech.*“⁵ Více pak o samotné osobnosti Komenského a jeho díla uvádím v dalších kapitolách.

Boj za protestantství a počátek buržoazního fungování namísto feudalismu na začátku 17. století se nejdříve projevil v Nizozemí. To prožilo svou revoluci a úspěšně bojovalo se španělskými Habsburky. To byly začátky všech ostatních bojů v přeměňující se Evropě. Revolucí si teprve měla projít také Anglie. Polišenský píše, že v Čechách ani na Moravě

³ VEBER, Václav. *Dějiny sjednocené Evropy: od antických počátků do současnosti*. 3., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2012. s. 85 - 89. ISBN 9788074221835. s. 85.

⁴ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 11 - 13.

⁵ VEBER, Václav. *Dějiny sjednocené Evropy: od antických počátků do současnosti*. 3., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2012. s. 85 - 89. ISBN 9788074221835. s. 87 - 89.

nebyly podmínky k tomu, aby se české stavovské povstání mohlo proměnit v buržoazní revoluci.⁶ I když v českých zemích prostřednictvím Rudolfova majestátu vzplála naděje na opravdovou náboženskou svobodu. Panovníkův bratr Matyáš však brzy na trůnu českého krále a později také římského císaře vystřídal svého bratra Rudolfa II. a přesunutím panovnického sídla do Vídně naznačil neustálou nebezpečnost protireformace.⁷ Ještě před tím však čeští stavové nabídli českou korunu falckému kurfiřtovi Fridrichu V., aby byl posléze roku 1619 korunován na českého krále. Stal se nadějí také proto, že se tento vůdce protestantů (kalvinistické Rýnské Falce) v německých zemích oženil s dcerou anglického a skotského krále, Alžbětou Stuartovnou. Konec nadějí pro stavy i ostatní lid a rychlý konec vlády Fridricha Falckého učinila následná prohraná bitva českých odbojných stavů proti katolickým Habsburkům, bitva na Bílé Hoře roku 1620. Čeští stavové doufali v podporu a pomoc svých přívrženců i z ostatních zemí, i z Nizozemí. Ale proti silné přesile habsburských vojsk také ze Španělska, měli jen malou šanci. Navíc uprchl i král Fridrich Falcký. Jak se dočteme v literatuře od Kumpéry, povstání českých stavů bylo přes všechny svoje nedostatky zápas za dobré ideály, za politickou a náboženskou svobodu a samostatnost. Habsburská pomsta však pokračovala popravou 27 vůdců povstání, velmi významných osob, uvalením válečných dluhů a konfiskací majetku.⁸

Následně v celé Evropě začaly vznikat dvě koalice nábožensko-politických soupeřů a prostřednictvím dlouhotrvající třicetileté války propukal jejich boj. Komenský vycházel s mnoha jinými osobnostmi z řad humanisticko-reformační inteligence. Podle Polišínského ukázala tato válka na svém konci vítězství těch tendencí, které skrytě převládaly již před jejím počátkem. A to v českých zemích tendence směřující k obnově katolicismu i feudálního zřízení. Znamenalo to konec vzhlížení k husitským idejím a minulosti. Uvedla bych zde větu, kterou cituje Polišínský s předmluvy Komenského díla *Velká didaktika*: „*Neslavno jest zoufati nad pokrokem.*“⁹

Církev byla v tehdejší době významnou institucí a podle toho také sehrávala nejen náboženskou, ale i výraznou politickou úlohu. Podle měřítek dnešní doby těžko představitelnou. Stejně tomu tak bylo na území českých zemí. Ve vztahu k Moravě můžeme zmínit, že katolická církev zde ovládala jedinou univerzitu a to v Olomouci a dále také, že

⁶ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 11 – 12.

⁷ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 24.

⁸ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 32, 42 - 43.

⁹ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 13 - 14.

katoličtí čelní představitelé – biskupové a kardinálové – zde vlastnili značné množství území na Moravě, která hospodářsky využívali. O to složitější situaci to znamenalo pro nižší i vyšší šlechtu a jejich obživu. Jak tvrdí Polišenský, podle historika Gindely určovalo hmotný i duchovní život v těchto dvou stoletích náboženské myšlení. „*V době, kdy kazatelna byla hlavním zdrojem informací a představ o politickém dění i o společnosti, byly v povědomí lidí pojmy svoboda a náboženství nerozlučně spojeny.*“¹⁰

Od dob českého stavovského povstání pro Evropu začala třicetiletá válka. Stála proti sobě protihabsburská koalice hájící zájmy evangelíků, stavů a mladé Nizozemské republiky a koalice habsburská vyžadující katolické vyznání, feudalismus a monarchii s politicky silnými panovníky. Habsburkové se spolu s římskou církví stavěli proti všem protivníkům ve více zemích Evropy, než jen v českých. Protihabsburská koalice mohla vznikat i díky nizozemské diplomacii. I když bývají označována a rozdělena jednotlivá období celé války podle rozsahu a významu jednotlivých střetů, najdeme jistě vzájemné souvislosti a zainteresovanost. Proto také byla neustálou snahou protestantských stran, stavů a církví je sjednotit. Avšak jak píše Polišenský, postupně se v tomto *Corpus Evangelicorum*, o něž celá léta usiloval také Komenský, měnily poměry. Anglický Stuartovský král Karel I., jehož dvůr byl napůl katolický, by se raději přiklonil ke smíru s císařem. Dále bylo oslabeno o Dánsko, které Habsburkové porazili. Proto mělo další sjednocování politický význam. To už mluvíme o době, kdy už žil Komenský v Lešnu. I prostřednictvím obchodníků se silným vlivem (nizozemský De Geer) se tak usilovalo o spojenectví se Švédskem.¹¹ Roli Švédska v této velké evropské válce a v životě Jana Amose a dalším velmi stručném vývoji války rozvíjím v podkapitole 1.4.

České země se staly v průběhu třicetileté války spíše bezmocným středem zájmů válčících stran. Ztratily možnost podílet se na politickém vývoji a naopak se staly poddaným územím habsburské říše. Stejně tak zanikla náboženská svoboda, která zde byla v předbělohorské době a na dlouhou dobu se stalo ústřední, panující vírou katolictví. V politické sféře nastala absolutistická vláda a poddaní se stávali bezprávní masou své nové vrchnosti, jak píše Polišenský. Též kulturní vývoj se pozastavil na dlouhá léta, ve kterých obyvatelstvu chyběly síly i osobnosti (jako byl také Jan Amos Komenský) pro tuto oblast

¹⁰ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 20 - 22.

¹¹ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 44 – 47.

života. „*Pro další vývoj českého národa zůstával však zdravý základ v širokých, hlavně vesnických vrstvách poddaných.*“¹²

Válka, pro kterou Friedell vybral v jedné ze svých částí textu nadpis Nesmyslnost, postupně prostoupila celou Evropou a ponechala za sebou hmotně a duševně zničenou spoustu zemí. Dlouhotrvající válka, která „... *jednoho dne vyhasne stejně tak záhadně, jako se rozhořela, a jako jedinou velkou změnu zanechává po sobě nesmírnou, strašidelnou prázdnotu: zlomené lidi, oloupenou zem, mrtvé domovy a svět zbavený Boha.*“ Autor tohoto citovaného textu ji označuje za jednu z nejnesmyslnějších a zdůvodňuje to nejasným předmětem, podstatou a tím také cílem bojů. To také určovalo nekonečnost střetů a rozhodování o jejich konci. Nejednoznačnost a nejasnost obvykle podle Friedella naznačuje počátek něčeho nového, předěl v dějinách.¹³ Náboženský charakter, boj za víru ztratila třicetiletá válka již v prvním období a postupně se stala bojem politizujícím a územním. To potvrdily vojenské cíle Švédska, které do války také vstoupilo. Také právě tímto obratem od víry, jako prvotního hájitelného cíle, k politizaci, racionalizaci a národnímu cítění byly krokem od středověku k novověku.¹⁴

1.2 Stručný historický nástin fenoménu reforemací před Komenským

Zaměřím se nyní na období předcházející, které bylo poznamenáno husitstvím a velkými změnami v náboženském smýšlení. Jednak z obecného hlediska s odkazem na evropské myslitele a po té o něco blíže na snahy v českém prostředí. Ze vznikajícího protestanství se stával především boj o náboženskou svobodu. Otázka víry byla zásadní pro sociální uspořádání ve státě a z něj vyplývající mocenské fungování. Jednalo se o dlouhodobý proces trvající již od začátku 15. století a pokračující i po smrti Komenského. Protestanství se netýkalo jen českých zemí, avšak husitská epocha a její projevy byly svébytné.¹⁵

Dlouhotrvající změny v teologickém myšlení zasáhla i myšlení filosofického rázu. Tyto oblasti se blíže dotýkaly a souvisí spolu dodnes. S nimi se tedy měnilo také fungování společnosti. Reformační proud v českých zemích nazýváme tradičně husitství a je specifický svým průběhem i ideami. Podle Kalivody je tato „*česká reformace organický celek, který má svou vnitřní logiku a svou zákonitou vývojovou dynamiku...má evidentní mezinárodní*

¹² POLIŠENSKÝ, Josef. *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*. Praha: Svoboda, 1970, s. 241 - 244.

¹³ FRIEDEL, Egon. *Kulturní dějiny novověku*. Vyd. 1. V Praze: Triton, 2006, ISBN 807254683x. s. 265 - 266.

¹⁴ FRIEDEL, Egon. *Kulturní dějiny novověku*. Vyd. 1. V Praze: Triton, 2006, ISBN 807254683x. s. 273.

¹⁵ KALIVODA, Robert. *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Vyd. 1. Překlad Jan Kalivoda. Praha: Odeon, 1992, 312 s. Pocket program, 1. ISBN 80-207-0341-1. s. 9.

význam.“ České země (později i jako součást habsburské monarchie) byly po mnoha stránkách pestrými a přesto nebo právě proto si zachovávaly náboženskou toleranci. Bylo to i díky silným českým evangelickým stavům a měšťanstvu. Teologické a částečně filosofické ideje k reformě katolického světa vycházely, mimo těch českých, také od dalších evropských myslitelů 16. století. Dřívější filosofické zdroje byly východiskem pro většinu z nich (Zwingli, Luther, Calvin aj.). Stejně tak John Viklef, který se stal hlavním inspirátorem pro české reformátory, především pak pro Jana Husa. Avšak pouze Viklefův koncept nebyl soustředěn čistě teologicky, ale zamýšlel jej také ve vztahu člověka ke společnosti, jak uvádí Kalivoda. Jiní zahraniční myslitelé se na rozdíl od Viklefa zaměřovali pouze na teologii. A právě husitská podoba myšlenky se soustředí jak na učení o Bohu a vztahu k němu, tak také na vztah věřícího ke společnosti. To se projevuje mimo jiné odlišným chováním v té době nově vzniklých reformovaných církví, oddělených od římské.¹⁶ Protestantské církve usilovaly především o návrat k Písmu svatému a jeho správnému výkladu. K protestanství této doby patří také důležitý pojem utrakvismus a utrakvisté, jakožto jeho zastánci. Podle utrakvistů je totiž podmínkou ke spasení Boha právě jejich způsob správného uctívání a to přijímání podobojí – tělo i krev Páně. Z toho vyplýval jeden z mnoha praktikovaných projevů protestantství odlišný od katolictví.¹⁷

Pokračování husitských reformačních myšlenek a jejich dokončení úzce souvisí se vznikem a fungováním protestantské církve Jednoty bratrské. Šlo o českou církev, která však byla nevelká. Nebyla tak radikální jako táborští husité, ale její kulturní vliv byl navzdory její velikosti značný. Což také dokazuje dílo J. A. Komenského, jejího posledního biskupa před jejím obnovením. „*Myšlenky nenásilí a naprosté poslušnosti Kristova zákona lásky si osvojili první bratři, které sdružoval a organizoval bratr Řehoř. Usadili se ve venkovském ústraní Kunvaldu r. 1457 – 1458. Téměř po celou dobu existence do r. 1620 byla Jednota Bratrská pouze trpěným společenstvím bez právní ochrany, prošla i několikerým pronásledováním a vyhnanstvím.*“¹⁸ Komenský byl ve vrcholné době této církve jejím čelním představitelem. Blíže se ještě o této církvi a také o vztahu Komenského k ní vyjádřím později.

Mluvíme o době ještě před narozením Komenského, a je to proto, abych nastínila následný stav a myšlenková východiska, na která Komenský navazoval. Historie pro něj byla

¹⁶ KALIVODA, Robert. *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Vyd. 1. Překlad Jan Kalivoda. Praha: Odeon, 1992, 312 s. Pocket program, 1. ISBN 80-207-0341-1. s. 9 - 13.

¹⁷ KALIVODA, Robert. *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Vyd. 1. Překlad Jan Kalivoda. Praha: Odeon, 1992, 312 s. Pocket program, 1. ISBN 80-207-0341-1. s. 14.

¹⁸ HÝBL, F. a kol. *Jednota bratrská 1457 - 2007*. Přerov: Muzeum Komenského v Přerově, 2007. s. 1.

jistě východiskem k uvažování o přítomnosti a budoucnosti. Vrátila bych se tedy ještě k nástinu hlavních nábožensko – politických dějů v českých zemích, které ovlivňovali dění, myšlení, víru a politické uspořádání nejen v českých zemích.

Dvě stě let trvající česká reformace se projevovala v různých formách. Na počátku všeho byla snaha o nápravu, o proces restrukturalizace pozdně středověké evropské společnosti. Dá se říci, že konečnou porážkou této dlouhé epochy byl pro české země neúspěšný závěr českého stavovského povstání, výsledek bitvy na Bílé hoře, a protireformace habsburského katolicismu. Začalo to bouřlivou odezvou na upálení Mistra Jana Husa na počátku 15. století, do které se zapojily v podstatě všechny sociální vrstvy. Každá začala vytvářet svou vlastní podobu husitských idejí. Nejprve byla v popředí prosazování svých idejí radikální frakce – táborští husité s velitelem Janem Žižkou. Do střetu s nimi se dostali umírnění husité – měšťansko-aristokratická část. Ta si později dokázala vybudovat politický vliv v zemském sněmu a zastřešení moci v podobě krále Jiřího z Poděbrad.¹⁹ Podle Kumpery již v průběhu 15. století právě v důsledku husitství přešla většina českého obyvatelstva z katolické víry k protestantství.²⁰ Současně v českých zemích 16. století, po husitských válkách, vzniká specifické prostředí „lidu dvojí víry“. Tak už ho vnímal král Jiří z Poděbrad. Jde o jedinečný princip tolerantnosti v náboženském vyznání vyplývající z ustanovených kompaktát, a to nejen pro příslušníky vyšších, vládnoucích vrstev. Takový princip tolerance uskutečněný v křesťanském světě je podle Kalivody „jedním z největších vkladů, jímž husitská a poděbradská epocha přispěla ke genezi moderních demokratických principů.“²¹ Přitom tento vývoj je historickým vyústěním husitské revoluce a poděbradského utrakvismu. Avšak pro Řím byla tato situace pluralismu v náboženství nedostatečným uklidněním a dokonce kacírstvím. Nakonec Jiří z Poděbrad dospívá k názoru, „že Čechy musí rezignovat na domácí husitskou dynastii a Česká koruna musí přejít do katolických rukou, aby katolický král mohl ochraňovat husitskou většinu českého národa.“²² Idea, která však měla v rukách následných katolických panovníků (navíc cizinců) více rekatolizační než ochraňující charakter.²²

Síla reformačního hnutí však přesto zůstávala, přes všechnu trnitou dlouhou cestu, neustále v ideách českých stavů. Posledním významným politickým aktem bylo uzákonění

¹⁹ KALIVODA, Robert. *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Vyd. 1. Překlad Jan Kalivoda. Praha: Odeon, 1992, 312 s. Pocket program, 1. ISBN 80-207-0341-1. s. 13 - 18, 23.

²⁰ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 13.

²¹ KALIVODA, Robert. *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Vyd. 1. Překlad Jan Kalivoda. Praha: Odeon, 1992. Pocket program, 1. ISBN 80-207-0341-1. s. 90 - 91.

²² KALIVODA, Robert. *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Vyd. 1. Překlad Jan Kalivoda. Praha: Odeon, 1992. Pocket program, 1. ISBN 80-207-0341-1. s. 194.

reformačních myšlenek v tzv. České konfesi roku 1575, a to ve vrcholné fázi protestantského vývoje (podle Kalivody 1550 – 1620).²³ Jednalo se o prohlášení o vyznání protestantské víry vytvořené českými stavy nejen pro ně, ale také pro poddaný lid. A také šlo o zajištění většího vlivu a podílu této české nekatolické šlechty na vládě v habsburské říši. Habsburští panovníci v 16. století byli nuceni přísahat na již dříve vytvořená Basilejská kompaktáta (již výše zmiňovaná, jde o uznání a povolení protestantské víry a přijímání podobojí) a dodržovat je. A to, i když se jednalo o katolické panovníky. Reformační snahy však nenastaly, naopak, z vládnoucího centra nastala represe.²⁴

Jak píše Kalivoda, „...kontinuita konstituční stavovské monarchie...není zdaleka...produktem „mírového stavu a mírové pohody“...Je naopak produktem bojů a posunů, v nichž restaurační, rekatolizační a reakčně absolutistické snahy byly s větším či menším úspěchem zachycovány, neutralizovány či odráženy reformovanou národní většinou,... I nadále veden boj o husitský odkaz, o „husitskou konstituci“, která dokazovala svou životaschopnost až k nejvyššímu vzepření vytvořením České konfese. Byla vytvořena jako pokračování Basilejských kompaktát a byla zákonně potvrzena Rudolfovým majestátem a v letech 1618 - 1620 stavovskému povstání.²⁵ Následným vypuknutím, průběhem a následky 30leté války bylo však úsilí české reformace naprosto poraženo.

Důsledky všech těchto událostí se dotýkaly i života a myšlení našeho myslitele. Tyto a další dějinné události tvořily specifické podmínky pro vznik Komenského díla.

Kalivoda ve své knize s odkazem na doktora Šmahela a profesora Wintera ještě poukazuje na jeden fenomén a to vztah nebo konflikt humanismu a reformace. „...česká reformace, která v přípravě i v průběhu revoluce musí vystupňovat svůj konflikt s nerevolučním či přímo protirevolučním světem humanismu...musí stejně nutně otevřít brány hodnotovému světu renesančně humanistickému...Pokud jde o samotnou českou reformaci, je k tomu zvláště disponována svým hlubokým humanitním obsahem a racionalistickým základem.“ Humanismus a reformace v českém prostředí se nejednou vzájemně prolínají a v 16. století je české humanistické myšlení z velké části reprezentováno utrakvistickým a husitským povědomím. Právě Jednota bratrská a její čelní představitelé v předbělohorské době tuto myšlenkovou syntézu nejvíce duchovně naplňovali. Z čehož vzešel Komenský,

²³ KALIVODA, Robert. *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Vyd. 1. Překlad Jan Kalivoda. Praha: Odeon, 1992. Pocket program, 1. ISBN 80-207-0341-1. s. 13.

²⁴ KALIVODA, Robert. *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Vyd. 1. Překlad Jan Kalivoda. Praha: Odeon, 1992. Pocket program, 1. ISBN 80-207-0341-1. s. 90 – 91, 28.

²⁵ KALIVODA, Robert. *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Vyd. 1. Překlad Jan Kalivoda. Praha: Odeon, 1992. Pocket program, 1. ISBN 80-207-0341-1. s. 89 - 90.

kteřý tyto ideje dovedl k humanistickému a současně reformačnímu vrcholu. S odkazem na Kalivodu jde o největší české myslitelské dílo vůbec.²⁶

1.3 Jednota bratrská

V této podkapitole se věnuji problematice počátečního vývoje významné české protestantské církve Jednoty bratrské. Zmiňuji důležitý akt v povolávání svobody vyznání obyčejného lidu, církevních hodnostářů, ale hlavně i českých šlechtických stavů, a to Českou konfesi. Dále také způsob života v Jednotě, v jejím řádu. Jsem si vědoma zestručnění této problematiky se zaměřením snad jen na ty nejdůležitější momenty ilustrující podstatu, vliv a fungování této církve a které se vztahují ke Komenskému.

Církev Jednota bratrská má své kořeny a původ vzniku v husitském odkazu, v husitské reformaci. Považuji za potřebné zde alespoň stručně předeslat dobu jejího vzniku a myšlenky, ze kterých vzešla. Česká náboženská reformace vznikala již od poloviny 14. století na základě úpadku církve v jejích mravech. Kněží a mniši se chovali více světsky, než jim ukládala jejich role. Katolická církev měla nezvyklé bohatství, vlastnila přes třetinu půdy v království. „*Církev se svým vedením duchovním i světským nabyla antikristovského charakteru, jemuž se musí vzepřít ti, kdo chtějí zachovat věrnost Kristu.*“ Začaly se proto objevovat snahy o nápravu. O nápravu ve smyslu ukázání čisté pravdy Písma svatého, osvětlení evangelia, obnovu spravedlnosti a kázání Boží slova. To vše má člověku ukázat správnou cestu, povznést ho a pomoci mu navrátit se k trvalým hodnotám života.²⁷

Zmíním alespoň některé osobnosti, jež se pokoušely popsat problémy církve a povolávat vhodné smyšlení o Bibli, slovu Božím a o církvi vůbec. Kromě husitských idejí vycházela Jednota z myšlenkových odkazů některých učenců. Jak uvádí Kumpera, „...vycházeli z demokratických ideálů husitství a z idejí jihočeského reformátora Petra Chelčického, který kritizoval sociální nespravedlnost feudalismu, zároveň však odmítal používání násilí jako prostředku k přeměně světa.“²⁸ Pro Jana Milíče z Kroměříže to pak bylo především slovo Boží, čím je třeba se řídit. Jeho pokračovateli v reformních myšlenkách byli například Matěj z Janova, Tomáš Štítný ze Štítného, mistři a profesori pražské univerzity. Především však nemůžu zapomenout jmenovat universitního učitele Mistra Jana Husa a jeho inspirátora, anglického učitele Jana Viklefa. Jan Hus „...vtělil očištěné pojetí evangelia do

²⁶ KALIVODA, Robert. Husitská epocha a J. A. Komenský. Vyd. 1. Překlad Jan Kalivoda. Praha: Odeon, 1992. Pocket program, 1. ISBN 80-207-0341-1. s. 92 - 93.

²⁷ ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. v. <1>. Brno: Brněnské tiskárny, n. p., 1957. s. 7 - 10.

²⁸ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 14.

svých kázání a spisů, ... “ Jak píše Říčan, Jan Hus podlehl nepochopení a zlobě a byl trestán také za svou vytrvalost, se kterou žádal, aby mu domnělé bludy byly dokázány na základě textu Písma. Jeho smrt však nebyla ukončením jeho myšlenek, neznamenala konec snahy o nápravu církve a neznamenala konec vzhlížení k evangeliu. „*Zásada poslouchati Boha více než lidí, byť šlo o nejvyšší instanci ve viditelné církvi, slyšet hlas Boží v Písmu nad každou tradici minulých křesťanských věků a nad každé usnesení současných církevních sněmů nebyla od té doby umlčena.*“²⁹

Svobodné kázání Božího slova se objevuje pak dále v prohlášení nazvaném Čtyři pražské artikuly (1419 – 1420). Měly být základem příměří mezi husity a katolíky. Husité v nich popsali své požadavky. Právě v tomto dokumentu se píše o přijímání svátostí po obojí způsobou, pro což bylo důkazem právě evangelium. Další články pojednávají o chudobě kněžích dle příkladu Krista a o dodržování křesťanské kázně platící pro všechny. Všechny tyto myšlenky se i později přenesly do husitských církví (také do umírněné Jednoty), do protestanského myšlení, ač v různých podobách. V Čechách existovalo několik husitských stran s odlišným projevem a požadavky. Můžeme je rozdělit a nazvat na táborské – radikální a pražské – umírněné. Mezi nimi také existovaly spory, avšak proti katolíkům vystupovaly společně. Po prohrané bitvě u Lipan jsou pražské články nazvány jako kompakтата (Basilejská kompakтата).³⁰

Nakonec „*proti původním úmyslům české reformace vzniká tak prakticky osobitá církev podobojí, vůči Římu až na svěcení kněží samostatná, papeže koncilem zvoleného jinak nedbající, ..., které určovala ráz strana pražská s Rokycanou v čele, přece však stále usilující o uznání se strany církve římské.*“ V průběhu dalších let se odehrávaly další snažhy o vnitřní sjednocení a současně trval boj o uznání s katolickou církví. Slovy Říčana při vzniku této malé české církve můžeme jmenovat dva její duchovní otce a to již zmíněného mistra Jana Rokycanu a Petra Chelčického.³¹

Jan Rokycana pokládal za zdroj křesťanské víry pravdu podle Písma, ale také nezapomíná na církevní tradice. Důležité jsou současně s tím silná víra v Krista a upřímnost naslouchání Božímu slovu a zákonu. Z toho a současně ze skutků plyne spasení. Pro Rokycanu Boží zákon nebyl vázán na lidské rozhodnutí, na schválení lidskými instancemi. Dále kázal o povinnostech křesťana, o varování před hříchy, zvláště tělesnými a životu

²⁹ ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. v. <1>. Brno: Brněnské tiskárny, n. p., 1957. s. 10 - 13.

³⁰ ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. v. <1>. Brno: Brněnské tiskárny, n. p., 1957. s. 13 – 16, 19.

³¹ ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. v. <1>. Brno: Brněnské tiskárny, n. p., 1957. s. 19, 22.

v přepychu, o prosté výchově dětí ve víře. Můžeme shrnout, že varoval před všemi sedmi hříchy. A to u všech, tím spíše u kněží. Zdůrazňoval přijímání svátosti s kalicha jako autentického uctění večeře Páně. Úcta a modlitby k mrtvým a svatým jsou také uznávány, avšak ne více, než modlitby ke Kristu. To vše jsou (ve značné stručnosti a neúplnosti – tedy opravdu základní) myšlenky již dřívější věrouky husitů a odkazu učení mistra Jana Husa, které se dále přenášely do kazatelství, věrouky a náboženské praxe Jednoty bratrské.³²

Podobně Petr Chelčický se odvolával pouze na pravdu z Písma, v němž je popsán Boží zákon. Pravdu chápanou jako opravdovost života a spravedlnost s ní spojenou, vázané na víru. Petr Chelčický patřil k nižší zemanské šlechtě. O své názory na víru a také společnost se dělil s husitskými vůdci, kteří jej respektovali a zajímali se o jeho mínění.³³

Jednota bratrská vyšla z husitské církve. Bratří byli nejspíše z větší části z obyčejného venkovského a městského lidu. K nim od počátku patřili rytíři a kněží. Ale radikální tábořské k Jednotě nepočítejme. Kumpera píše, že vznikla asi v polovině 15. století a první obec založil kazatel Řehoř v Kunvaldu u Žamberka.³⁴ Podle Říčana se Bratřím v polovině 15. stol (Svolení 1464) říkalo Bratři a Sestry zákona Kristova. Toto společenství se setkávalo v husitských farnostech, ale ani to nebylo pravidlem. Husitská církev byla stále závislá na Římu. Jednota potřebovala mít vlastní kněze. Nakonec se tak stalo v roce 1467 s velkým přispěním biskupa Řehoře. Zřídili si vlastní kněžský řád s vědomím, že se jejich postup nesrovnává s římskou církví a „s ujištěním, že tento 'původ' Jednoty je zřejmě založen v příkladu církve apoštolské a ve zjevené vůli Boží.“ V čele církve se ujednotil počet čtyř biskupů, neboli starších.³⁵ V počátcích a průběhu let svého organizování samozřejmě častokrát byla pronásledována za svá tvrzení a činy. Zpočátku lidová církev prošla na konci 15. století proměnou směrem k otevřenosti ostatnímu lidu nejen z chudých vrstev. Udržela si však svůj přísný morální ráz.³⁶

V další části se zmíním trochu o společenském postavení Jednoty. Jak píše Říčan, spolu s Jednotou Bratrskou usilovali o větší uznání a rozvoj také další církve vzešlé s husitské doby. Byla to například církev Čestí podobojí a novotrakvisté. Obraceli se se svými žádostmi a vírou k novému vladaři (Maxmilián II). Spolu s nimi usilovala o větší přízeň také šlechta vyznávající podobojí. Politický vliv z Říma a Španělska však krále Maxmiliána II.

³² ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. v. <1>. Brno: Brněnské tiskárny, n. p., 1957. s. 23 - 25.

³³ ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. v. <1>. Brno: Brněnské tiskárny, n. p., 1957. s. 28 - 29.

³⁴ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 14.

³⁵ ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. v. <1>. Brno: Brněnské tiskárny, n. p., 1957. s. 43 - 50.

³⁶ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 14.

nutil k provádění politiky, která bude podporovat římsko-katolickou církev a to i přes jeho sympatie k luterství. Snažil se činit taková opatření, která by neublížila ani jedné straně. Tedy snažil se příliš neomezovat a nepronásledovat bratrskou církev, ale na druhou stranu nedokázal vyhovět jejím požadavkům. Především na větší osamostatnění církve a vlastní řád. Mluvíme o době druhé poloviny 16. století.³⁷

V dalších letech po smrti významného biskupa Jednoty Jana Blahoslava (1571), o kterém se také krátce zmíním, se snažila tato církev pokračovat „*v péči o vnitřní rozvoj sborů a o udržení samostatné existence Jednoty vedle církve podobojí či luterské...A dalším...Naléhavým úkolem jevílo se Bratřím, aby byl pořízen nový latinský text konfese.*“ Začal se připravovat důležitý krok a to sepsání České konfese. Svoboda vyznání se též projednávala na zemském sněmu v roce 1575. Právě v tomto roce byla předložena Česká konfese císaři (českými Bratři a podobojí). „*V hlavních člancích bylo plně vysloveno základní reformační učení o ospravedlnění vírou, ale v duchu české reformace i ve smyslu Jednoty položen důraz na životní ovoce víry a na kázeň.*“ Mimo to je zmíněno i manželství kněžích, jež nemá být překážkou v kněžském úřadu. Hlavní čtyři podstatné body konečné konfese jsem již zmínila dříve. Ač císař Maxmilián ústně přislíbil volnost v náboženství, vzápětí na nátlak katolické církve obnovil zákaz evangelických bohoslužeb a to s odvoláním na Jakubský mandát (opatření proti tzv. pikartům, jak byli zvaní kacíři).³⁸

Jak píše Říčan, sama Jednota byla osobitou církví a takovou také chtěla zůstat a neslučovat se ani s církvemi sobě nejbližšími. Chtěla si udržet vlastní ráz, na němž byla také založena a jenž si stále udržovala. Jde o dvě vzájemně se propojující a stejně důležité věci a to „*život jednotlivce v posvěcení i poslušný život věřícího sboru.*“ Sborový řád podepřený kázní a zvýšená odpovědnost jedince, vzhledem k nízkému počtu členů církve, byli těmi zásadními podmínkami. Jednotlivec se svou pevnou vírou ku prospěchu řádu a ten zase vede svým společenstvím k rozvíjení víry a vzájemné pomoci podle vůle Boží. Příslušníci Jednoty do ní vstupovali zcela dobrovolně. Byla církví početně nevelkou a vzhledem ke své vnitřní soudržnosti vědomě málo početnou. „*Měla-li Bratři přece důležité místo v církevním životě své doby a hledí-li se s uznáním k jejich nespornému významu kulturnímu, je to svědectví o vnitřních hodnotách, které byly Jednotě dány.*“ Bratři nebyli chráněni zákonem a tak každý, kdo přistupoval k této církvi, musel počítat s jistou nelibostí okolí a nevýhodami s tím spojenými, jak je popisuje Říčan. Kdo vstupoval do Jednoty, hledal především jistotu ve

³⁷ ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. v. <1>. Brno: Brněnské tiskárny, n. p., 1957. s. 262 – 264.

³⁸ ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. v. <1>. Brno: Brněnské tiskárny, n. p., 1957. s. 265 - 272.

spasení, kterou mu umožní jen upřímná víra a následování evangelia tak, jak je právě Jednota předkládala a žádala. Tímto svým přísným přístupem nechtěla být sektou, i když svými kritiky byla tak vnímána. Chtěla se co nejvíce řídit podle evangelia kázajícího potřebu kázně, ale současně být otevřená těm, kteří chtějí nalézat tu správnou cestu spasení. Jednota se zabývala svými sbory a kněžími. Ti měli především znát svůj sbor a přizpůsobovat tomu svá kázání. Také se Bratří zamýšleli a řešili, mezi mnoha jinými, problém hříchů a některých povolání, nakolik jsou přípustná – jako byly šenky, kupectví a podobně a také život pánů. K tomu psaly požadavky na kázání, učení se a dodržování křesťanského života.³⁹

Nelze však v této práci popsat kompletnější a přesnější fungování tehdejší Jednoty bratrské. Avšak můžeme shrnout do krátké poznámky, že Jednota bratrská podle Říčana byla vzhledem ke své velikosti církví houževnatou s především duchovními cíli a s intenzivním církevním životem. „*Byla vedena stálou snahou, aby nikdo nebyl zůstaven sám sobě bez rady a bez pomoci.*“ A současně si její členové uvědomovali, že je příliš individualistickou církví a že proti odpůrcům je třeba spolupráce s ostatními protestantskými církvemi.⁴⁰

Do této podkapitoly jsem se rozhodla zahrnout také stručný (a jsem si vědoma, že zúžený) popis vztahu Jana Amose Komenského ke své mateřské církvi. Zaměřím svou pozornost na jeho spisovatelskou činnost ve vztahu k Jednotě. A také na některé společenské faktory a události, které jej mohly ovlivnit v dalším, nejen spisovatelském, konání. Následující odstavce se tak prolíná a souvisí i s následující podkapitolou. V mnoha situacích svého života a také k jeho konci při pobytu v Amsterdamu hledal Komenský odpověď ve víře, v Božím slovu, v chiliasmu a irénismu (jak také uvádím níže). A své myšlenky, otázky, odpovědi a výzvy vepsal do mnoha svých obsahově menších i větších děl od sepsaných kázání, polemik po známá díla jako je *Labyrint světa a ráj srdce*.

Jednota v době třicetileté války hodně utrpěla zejména kvůli exulantství svých členů do mnoha míst Evropy. Přesto se Komenský staral o její odkaz a pokračování i ke konci svého života. „*...vytrvale sloužil ostatkům české Jednoty, jejímž byl po smrti B. Lochara opět jediným seniorem. Opatroval jim hmotné podpory, vydával další knihy k jejich vzdělání.*“ Kromě práce na bratrském katechismu také pracoval na vydání nového kancionálu, kde můžeme nalézt také oddíl duchovních písní. „*Záměrně zařadil do písňového oddílu překlady písní německých a polských jako projev křesťanského ekumenismu.*“ Většina těchto pozdních spisů vyšla v Amsterdamu. Na druhou stranu však postavení Jednoty spíše oslabovaly

³⁹ ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. v. <1>. Brno: Brněnské tiskárny, n. p., 1957. s. 311 - 320.

⁴⁰ ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. v. <1>. Brno: Brněnské tiskárny, n. p., 1957. s. 336 - 337.

polemiky vyvolané spisy o proroctvích Kotterových, Poniatowské a Drabíkových (Komenského dlouholetý přítel z mládí), ve které Komenský věřil. „*Narazil na odpor ortodoxních bohoslovců – tím spíše, že se proroctví opět nesplnila.*“ Drabíkova prorocká slova působila neklid v bratrských sborech na Slovensku a také tento faktor pomáhal posilovat císařskou vládu. Ta časem ve svých protireformačních snahách získala převahu tím spíše, že se také Rákóczyové, vládnoucí v Uhrách, obrátili ke katolictví. Polemik o víře a proroctvích vedl Komenský ke stáří mnoho. Například také se sociniánem Danielem Zwickerem nebo profesorem Samuelem Maresiem. Kromě toho se stále zabýval politickými událostmi. Přes veškeré možné pochybnosti, jak by se mohlo zdát, však ve svém myšlení nepřestával být věrný Písmu a významu své církve. „*V šíři jeho duchovního rozpětí vždy zůstávalo přední místo slovu Kristovu a Jednotě.*“⁴¹

Komenský byl svým myšlením pokračovatelem české reformace a zároveň připravovatelem osvícenství. Racionální a přirozené poznání staví podle Řičana téměř na stejnou úroveň s vnitřní zbožností, Božím zjevením v Písmu a důvěrou v mravnost člověka. „*Nebylo by správné sledovat jedinou z mnoha linií jeho myšlení, ...a zapomínat, jak se v jeho mysli i srdci sdružují, navzájem se nevyklučující.*“ Jak například uvádí Řičan: zamýšlení se nad vnitřním vztahem jedince k Bohu a na druhé straně neustálý zájem o společenské dění, o lidské jednání, o instituci církve. Nebo na jedné straně obrana bratrské teologie, obrana před protireformací a na druhé straně myšlenky na smíření, na upřímný ekumenismus, na trochu utopickou víru v lepší lidské společenství.⁴²

Veškeré práce nejprve zamýšlel psát vždy pro český národ. Projevoval tak neustálou lásku ke své vlasti. Její návrat k evangeliu se pro něj rovná dojití k politické svobodě. „*Místo národa je ve službě pravdě a spravedlnosti.*“ Tímto teologickým uvažováním rozšířil a povznesl myšlenky a řád již chátrající malé Jednoty na celou českou církev. „*V něm Jednota překonala svou plachost. Nerozpakuje se oslovit jejím jménem celý svět.*“⁴³

1.4 Životní mezníky a momenty života J. A. K.

Jan Amos Komenský se narodil na konci století (28. 3. 1592), které by se mohlo zdát podle předchozího textu podkapitoly 1.3 velmi neklidné. Avšak jak píše Kumpera, Morava, tedy rodiště Komenského, byla územím s relativním klidem a rozvojem svých měst. Byla místem tolerantním k různým formám křesťanského náboženství. K čemuž také přispívala

⁴¹ ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. v. <1>. Brno: Brněnské tiskárny, n. p., 1957. s. 384 – 389.

⁴² ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. v. <1>. Brno: Brněnské tiskárny, n. p., 1957. s. 391 – 392.

⁴³ ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. v. <1>. Brno: Brněnské tiskárny, n. p., 1957. s. 394 – 395.

vzdělaná a tolerantní moravská šlechta.⁴⁴ Můžeme zmínit moravskou šlechtu, rod Žerotínů. Žerotínům, přesněji Karlu staršímu ze Žerotína také patřilo město Přerov v době, kdy do bratrské školy přišel Jan Amos. S tímto městem a školou je také spojen dřívější biskup Jednoty, Jan Blahoslav a jeho nástupce Jan Lánecký, který zde působil v době studií našeho myslitele.⁴⁵

Ač se vedly a nejspíš stále vedou silné debaty na téma přesného rodiště našeho myslitele, nejspíše se dá říct, že jeho rodištěm je Nivnice. Podle Kumpery se také sám Komenský nejčastěji podepsal jako Nivnický a také se k tomu přiklání většina komeniologů. Avšak můžeme říci, že jihovýchodní Morava byla jeho domovem. Jako teprve dvanáctiletý zažíval smrt svých rodičů i mladších sester. O něco později také válečné konflikty se sedmihradským knížetem v pohraničí. Jeho prvním kladným životním mezníkem se stal nástup do přerovské školy pod ochranou své domovské církve, se kterou již zůstal spjatý. Jednalo se už o vyšší lepší vzdělání, kterého se mu dostalo také díky jeho nadání. Měl předpoklady k tomu patřit do řad inteligence. Dostalo se mu zde více možnosti poznání o světě. Škola v Přerově byla reformovaná protestantská (bratrská) škola, která připravovala také na studium v zahraničí. Komenského nadání a zvidavosti si všiml jak jeho učitel biskup Lánecký, tak také Karel st. ze Žerotína. Učebními texty se stala především Kralická a latinská bible, učila se především latina, dále pak teologie a základy řečtiny a někteří antičtí autoři. Didakticky však přetrvával způsob memorování.⁴⁶

Do zahraničí odešel již se svým novým jménem, které mu přibylo po prvním svěcení pro duchovní službu, tedy Amos. Jeho původ podle Kumpery nejspíš je třeba hledat ve Starém zákonu, že se jedná o biblické jméno. „*Symboliku tohoto jména jeho nový nositel opravdu nezklamal. Starozákonní prorok Amos z 8. st. př. n. l. byl totiž pro svou kritiku nemravné nespravedlnosti a uctívání „zlatých telat“ vyhnán z vlasti...Nepochybně ...Komenský znal i Amosovu výzvu: „Mějte v nenávisti zlé a milujte dobré“.*“⁴⁷ Bratrští studenti odcházeli studovat do kalvínských škol ve Švýcarsku, západním Německu nebo také až v Anglii, jak uvádí Polišínský. Mladý Komenský odešel tedy spolu s ostatními studenty studovat do spřízněných univerzit v Herbornu (západoněmecká kalvinistická vysoká škola se

⁴⁴ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 15.

⁴⁵ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 19, 24.

⁴⁶ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 16 - 20.

⁴⁷ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 22.

čtyřmi klasickými fakultami) v roce 1611 a později do Heidelbergu. Tato první zahraniční studia a rozhledy můžeme označit za další důležitý mezník, který ovlivnil smýšlení Komenského v dalším životě a jeho spisech. V Herbornu, na fakultě artistické, fakultě svobodných umění získával především učení o bibli, víře a teologii. Ale také chiliasmu, což je víra a očekávání brzkého příchodu spasitele a jeho tisícileté království. Zastáncem a hlasatelem této víry v konečné vítězství spravedlnosti a pravdy byl Komenského profesor Jan Fischer – Piscator. Obvykle se tyto ideje více projevovaly v dobách společenských krizí, útlaků a nespravedlnosti. Takže „*Víra, že se blíží velké události, které rozhodnou o osudu celého lidstva, události, které přes potoky krve povedou k lepšímu zítřku, nebyla ostatně v letech 1611 – 1613 ničím neobvyklým.*“ Zvláště při představě, když proti sobě stály strany katolíků spolu se Španěly a papežem a proti nim němečtí protestanti spolu s podporou Nizozemí, Anglie a Francie, jak zdůvodňuje Polišenský.⁴⁸ Chiliastické myšlenky hlásala i husitská revoluce. Vzhledem k historickým událostem a společenským krizím však nelze „*chiliasmus a s ním související víru v prorocství čili revelace vysvětlovat jako scestné blouznění diskvalifikující jinak rozumné dílo Komenského...Piscatorovy názory ovlivnily pozdějšího českého reformátora na celý život a formovaly jeho historický optimismus.*“⁴⁹

V každém případě zde více poznával humanisticko-reformační vědění. Po tři roky mohl poznávat vyspělou západní kulturu a vzdělanost. Také se vzdělával v latině a němčině. Herbornská škola měla prostřednictvím svých profesorů a jejich výuky skoro nizozemský svobodomyšlný ráz. Komenský se také hodně nechal ovlivnit soustavným studijním úsilím svého mladého učitele Alsteda. Ten vytvářel dlouhodobě encyklopedii shrnující staré i nové filosoficko-teologické poznatky do přehledného díla. Mimo to se inspiroval v reformě didaktiky filosofa Ratkeho, kdy nedostatky tehdejšího školství bylo především suché memorování textů bez pochopení smyslu. Zvláště proto, že se učilo v latině a málo v rodných jazycích, takže bylo třeba nalézt řešení pro snadnější osvojování cizích jazyků. Právě také proto chtěl Komenský dokázat všestrannost a rovnocennost českého jazyka jako jazyka vědeckého a učebního.⁵⁰

Kumpera ve své knize zmiňuje tehdy existující filosoficko-alchymistické sdružení tzv. Bratrstvo růžového kříže (Rosenkreuzové). Bylo to hnutí s nejasným učením a

⁴⁸ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 25 - 27.

⁴⁹ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 27 - 28.

⁵⁰ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 28 - 29.

praktikami, avšak svojí záhadností a názory o obnově špatného světa zajímavé pro nejednoho intelektuála. Komenský se podle Kumpery stavěl k jejich praktikám skepticky, avšak v budoucnu se mu sblížil s myšlenkou mezinárodní vědecké spolupráce. Také ho dále zaujal pozdně renesanční názor o chápání člověka a světa jako celku harmonického, navzájem se ovlivňujícího.⁵¹

Všechno toto studium i kvalitní učitelé na něj měli vliv po celý následující život. Čerpal z jejich myšlenek a rozšířil je o vlastní. Ke konci svých studií navštívil také nizozemské město Amsterdam a cestoval po Nizozemí, které velmi obdivoval. Poznával a později také hájil jak jeho celkovou vyspělost hmotnou, tak především duchovní – kultura, vzdělanost, politické uspořádání a svobodomyslnost. Stávalo se útočištěm pro všechny pronásledované věřící (přitom katolická víra zde nebyla zakázána). Dále ve svém putování a poznávání pokračoval ve studiích na fakultě v Heidelbergu, kde byl zapsán od roku 1613.⁵² Studium na této německé protestantské univerzitě nebylo podle Kumpery náhodné, ale bylo nejspíš stanoveno biskupem Láneckým a Karlem ze Žerotína. Při těchto studiích měl na něj vliv mimo jiné učitel David Pareus. Stejně jako v Herbornu teolog Piscator ve směru snahy o smíření množství jednotlivých protestantských vyznání a církví, tzv. irénismus. Mimo Parea utkvěli ve vzpomínkách Komenského taky teologové Alting, Scultet a Copenius.⁵³ Úsilí o smíření vyplývalo ze silících obav z protireformace. Komenský tyto myšlenky o mnohé rozšířil a pozvedl směrem k obecnému principu tolerantnosti a všeobecnému míru, který dnes stále hledáme a učíme se mu. „*Tyto snahy o smír mezi protestanty rozšířil později Komenský na všechna křesťanská vyznání, ba v rukopisné předmluvě k překladu bible do turečtiny se zastával i snah o smíření náboženství křesťanského, židovského i islámu.*“⁵⁴

Domů do Čech a na Moravu se vracel pěšky (odtud vznikly jeho poznatky o cestě a kresby map), ale také s odhodláním zlepšit bratrské školství a nabídnout českému národu všeobecnou vzdělanost. Tak, jak ji viděl u herbornského staršího studenta a učitele, křesťanského filosofa Jana Jindřicha Alsteda. Chtěl převést to nejlepší, co při zahraničním studiu poznal, do českých škol. Zajímavostí, o které se zmiňuje Polišínský, je, že Komenský si s sebou přinesl Koperníkův rukopis O pohybech těles nebeských. Dále, že tento spis taky prostudoval, ale jeho názor nepřijal. Je třeba si uvědomit, že na problém pohlížel především

⁵¹ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 29.

⁵² POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 27.

⁵³ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 32 - 33.

⁵⁴ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 27 - 28.

z pohledu teologie a filosofie. Ovšem Koperníkovy odvážné teorie zpochybňující dosavadní učení o geocentrismu nebyly přijímány teology ani vědeckou obcí.⁵⁵

Studenti vracějící se ze zahraničí byli v českých zemích velmi vítáni, protože se od nich očekávalo upevnění evangelického učení a rozvoj jejich vzdělávání. Náš myslitel se tak stával důležitým nejen pro bratrská centra na Moravě, ale také pro pražskou Betlémskou kapli, jako centrum Jednoty v Čechách. Proti tomu bojovala protireformace prostřednictvím jezuitů, kteří si uvědomovali sílu cíleného propracovaného výchovně-vzdělávacího procesu. A také proto se snažili zabránit v zahraničních studiích své protistrany. Katolická protireformace sílila politicky také prostřednictvím nejvyššího kancléře a císařských místodržících.⁵⁶

Jan Amos se po svém návratu na Moravu stal v brzkém věku představeným (rektorem) přerovské školy. Komenského zájem a práce se v počátcích jeho návratu mimo jiné soustředily na český jazyk (předmluva k nedokončenému dílu *Divadlo veškerenstva věcí*). Předmluva k tomuto dílu je cenná díky svému návrhu na všeobecné vědění k povznesení české vlasti. Dále také psal o dějinách Moravy a historii Jednoty. Pracemi na tato témata byl *Poklad jazyka českého*, bohužel zničen požárem v Lešně a pojednání o Žerotínském rodu, jež bylo do velké míry spojeno s osobou Karla staršího ze Žerotína. Raná díla Komenského vycházela z živné půdy reformačně-humanistické vzdělanosti.⁵⁷ K učebním účelům na začátku svého působení napsal, mimo práce na českém slovníku, jazykovou učebnici latiny. Ta se podle Kumpery nedochovala. Důležitým mezníkem se stalo pro mladého učitele jmenování roku 1616 na kněze Jednoty.⁵⁸

V nejisté společenské situaci stál samozřejmě na straně stavovského odboje proti rozpínajícím se Habsburkům. Zajímal se též hodně o sociální problémy vztahu chudých a vykořisťovaných, které zastával, a bohatých. Objevovaly se tendence k nevolnictví a vyššímu útlaku poddaných. Tento problém byl určován více ekonomickým myšlením než příslušností k víře. O této nerovnosti polemizuje ve spise *Listové do nebe*. Tento spis „obsahuje otevřenou kritiku pokryteckého svatouškovství bohatců, vydávajících svoji prosperitu a přízeň boží a chudobu za projev lenosti.“ V této době působil již jako učitel a kazatel ve Fulneku (1618 – 1621), kam byl povolán. A také se oženil s Magdalenou Vizovskou. Byla dcerou z měšťanské úřednické rodiny a Komenský ji poznal již v Přerově, kam se s matkou přestěhovala. Označila

⁵⁵ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 28.

⁵⁶ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 35 - 36.

⁵⁷ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 28 - 31.

⁵⁸ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 37.

bych toto období za jeden z dalších životních momentů v jeho životě. I když těch bychom mohli nalézat spoustu a jistě o nich polemizovat. V tomto relativně klidném období dál pracoval na svých pracích – filologické a encyklopedické spisy.⁵⁹

Je však třeba poznamenat, že na něj stále měly vliv politicko-náboženské události. Jak už jsem výše uvedla, zajímal se o společenské dění a byl vůči němu jistě hodně citlivý. Habsburkové si totiž tajně zvolili Ferdinanda Štýrského za budoucího krále. A ten na dodržování Majestátu, zajišťujícího náboženskou svobodu všem poddaným, příliš nehleděl. Násilná rekatolizace pomocí nevybíravých způsobů, zavírání a bourání evangelických kostelů byla předzvěst tvrdého střetu nejen pro české země, ale i pro širší střední Evropu. A tak Komenský spolu s ostatními sledoval s obavami tyto události.⁶⁰ Zmiňuji je také výše v podkapitole 1. 1 a o něco podrobněji také dále v tomto textu.

Na počátku stavovského povstání byla pražská defenestrace císařských místodržících stavovskou opozicí. Čeští stavové si roku 1619 zvolili jako politickou záruku Fridricha Falckého. Karel st. ze Žerotína však vyjadřoval pochyby o úspěchu českého stavovského povstání. Avšak Komenský názor svého ochránitele příliš nesdílel. Následná *„Bělohorská bitva, ...rozhodla však nejenom o pádu fridrichovského království, českého stavovského odboje, ale znamenala osudný zvrat v životě statisíců lidí...Komenský, který do té doby neměl jiných cílů, než aby doma a rodným jazykem sloužil svým krajanům, musel se postupně rozloučit se vším, čím do té doby žil, aby se nakonec z učitele českého lidu stal učitelem všech národů.“*⁶¹

Do Fulneku se boje a události plně přesunuly až během roku 1621. I v tomto roce byl však stále odhodlaně bráněn vojsky Ladislava Veleny ze Žerotína a také Jana Jiřího Krnovského. Za Moravu částečně bojoval také venkovský lid. Ale do konce roku převládala síla císařských vojsk. Také město Fulnek zůstalo zpustošené a vydrancované. Další špatnou zprávou a dalším mezníkem se po té stal Ditrichštejnův dekret ze 13. prosince 1621 o vypovězení nekatolických duchovních ze země.⁶² Svou rodinu přesunul Komenský do zatím bezpečného Přerova. O těchto chvíli nastalo pro něj období skrývání se, útěků a žití mimo svůj domov. Bratrství nemohli žádat o milost, ta pro ně nebyla možná. Sám Komenský se

⁵⁹ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 37 - 41.

⁶⁰ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 37 - 41

⁶¹ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 32.

⁶² KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 44.

podle nepodložených údajů ukryl na žerotínském panství na severu Moravy. Po té až do roku 1626, jak uvádí Polišínský, pobýval tajně na panství Karla st. Žerotínského v Brandýse.⁶³

Z této doby pochází spisy s útěšnou tematikou, s odvratem od pozemských a společenských potíží k víře. Nejprve *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské* a po roce 1622, kdy mu zemřela jeho manželka i oba synové *O sirobě*. Ve svém dočasném domově se sblížil s rodinou Jana Cyrilla, jež byl správcem Betlémské kaple. S jeho dcerou Marií Dorotou se roku 1624 znovu oženil. V této době, podle Polišínského, nejspíš začal také psát úvahy zvané *Truchlivý* o svém vlastním vnitřním rozpoložení a přemítání nad slovy rozumu a víry formou jejich rozhovoru. Rozum zdůvodňuje všechno špatné dění a víra naopak přináší naději. Rozhovor objevuje rozpor mezi vírou a rozumem. I ve spisu *Truchlivý* se v druhé části píše o krizi evropské společenské situace. Víra přináší bezpečno na rozdíl od tohoto světa, o čem píše dále v *Hlubině bezpečnosti*.⁶⁴

Na konci roku 1623 předal svému ochránci Karlu st. ze Žerotína své další významné dílo, když poznal marnost lidského počínání. V publikaci Polišínského jej nalezneme jako *Labyrint světa a lusthaus srdce*. Touto dobou četl spisy luterána Jan Valentina Andrea, také s častou tematikou bloudění v tehdejší přetrvávající společenské a politické krizi a bloudění v širokosti světa a pozemského života vůbec. „*Labyrint, symbol neuspořádanosti tohoto světa, byl ostatně stejně běžný Andreaovi jako Komenskému, nebo Španělovi Baltasarovi Graciánovi...Komenský v něm kritizuje současnou společnost, od níž se lze nadít málo dobrého. Nápravu přinese jenom Bůh a jednotlivec udělá nejlíp, „vrátí-li se do domu srdce svého“*. Ač bylo psáno toto nejspíš nejznámější dílo v souvislosti s tehdejší dobou a útrapami, jeho rozměr je mnohem širší a lze jej dobře převést i na dnešní dobu. Alespoň základní lidské problémy, tak dobře literárně popsány, zůstávají stále stejné. V tom právě můžeme nalézat humanistický odkaz jeho díla. Komenský znovu a znovu ztrácel naději na vítězství protihabsburské koalice a na osvobození své vlasti. Ve stále horších časech obrátil opět svou pozornost k literární činnosti. V knihovním fondu rodiny Jiřího Sadovského ze Sloupna poznal didaktiku autora Eliáše Bodina. „*Bodinus, Ratke, Andreae, ale také Campanella a Bacon se stali kmotry díla,...*“, které vznikalo jako kniha české didaktiky a české vlasti věnované. Mluvíme o velkém spisu *Didaktika*, které bylo psáno jako prostředek k výchově a výuce a zároveň jako východisko z tehdejší situace.⁶⁵

⁶³ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 33 - 36.

⁶⁴ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 35 - 38.

⁶⁵ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 37 - 41.

Definitivní událostí, která rozhodla o Komenského exulantství, byl císařský patent vydaný roku 1627 a vykazující všechny nekatolíky ze země. Nastal jeden z nejdůležitějších mezníků v životě a následně i díle Komenského. Roku 1628 odešel Jan Amos Komenský i se svou rodinou do polského města Lešno. Toto město se stalo v průběhu předchozího století významnějším hospodářským a také kulturním střediskem. A to díky svému postavení na obchodních cestách, ale hodně i díky ochranářství šlechty Leszczyńských pro Jednotu Bratrskou. Sami se pak stali jejími členy. Přes všechny útrapy zde Komenský měl alespoň větší možnosti sledovat evropské dění. Hned po příchodu se stal učitelem na gymnáziu a zástupcem rektora. Později od roku 1632 bylo jeho úkolem starat se o bratrské studenty, kteří odcházeli do zahraničí, do Anglie, Německa a Nizozemí. Komunikoval tedy se zahraničními vysokými školami. Velice si všímal i širších společenských a politických událostí a boje českého národa vnímal i jako boj všech protestantů v Evropě. Nerozlišoval boj český a boj ostatních zemí, ale považoval jej za boj protihabsburské koalice. Proto považoval nejen on za důležité ujednotit protestantské církve. Toto přesvědčení jej spojovalo také s puritánským kazatelem anglikánské církve, Johnem Duryem, s nímž měl možnost komunikovat. Kromě toho přicházelo do Lešna spoustu obchodníků ze západní Evropy.⁶⁶

V začátcích svého pobytu a vyučování v Lešně však také pokračoval na své rozepsané práci. *Didaktika* vznikala z pansofických myšlenek už dříve načrtnutého encyklopedicky založeného *Divadla veškerenstva věcí* (později přejmenované na *Amfiteátr*). Ale současně z přesvědčení o nápravě výchovy a vzdělávání, tedy z didakticky směřovaných snah. *Didaktika* vycházela z požadavku naučit všechny všeobecnému vědění a umění. *Didaktika* a stejně tak další učebnice pro nižší školy a *Informatorium školy mateřské* byly zamýšleny pro českou vlast, jak píše Polišínský. Komenský v této době, na počátku 30. let 16. století doufal ve zlepšení politické situace a osvobození Čech. Proto také psal další didaktický spis *Navržení krátké o obnově škol v království českém*, tedy didaktické poznámky a zásady k teorii a praxi výchovy současně s kritikami předbělohorského školství.⁶⁷

Švédská vojska a jejich král se do českých zemí ani nedostala a ani neměla příliš touhu osvobodit české země, spíše o ovládnutí pobřeží Baltského moře. Navíc i smrt Fridricha Falckého neměnila politickou a vojenskou situaci k naději na brzký návrat do Čech. Proto začal Komenský uvažovat o latinsky psaném didaktickém díle, které rozpracoval ve *Velkou didaktiku*, která by sloužila nejen českým zemím. I po napsání latinského spisu *Dvěře jazyků*

⁶⁶ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 42 - 47.

⁶⁷ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 43 - 49.

otevřené přemýšlel o dalším vylepšování. „*Nové pojetí vztahu mezi jazykem, pojmy a věcmi, zřetel věcný a praktičnost pojetí získaly Komenskému pozornost řady vynikajících jednotlivců, zejména na západě Evropy.*“ Už tehdy tedy vznikala zájem a uznání jeho pedagogického snažení.⁶⁸

Mimo to se podílel na historiografii Jednoty, což vyplývalo především z jeho postavení v této církvi. Jako spoluautor se podílel na pracích *Otázky některé o Jednotě bratří českých* a latinsky psané *Historie o těžkých protivenstvích církve české*. Jde však podle Polišínského o málo faktografická díla, na rozdíl od pozdější obhajoby jako reakce na kritiku Jednoty, psané jen Komenským, *Ohlášení*.⁶⁹

K pansofickému a smířlivému rázu svých prací přicházel Komenský i díky korespondenci s luteránem Andreaem, kterého jsem zmiňovala už dříve v souvislosti se psaním *Labyrintu*. Dále si také psal se Samuelem Hartlibem. Na cestě k dílu pansofie a vševědy pracoval v podstatě po celý svůj život. Díky Hartlibovi mohl své myšlenky Komenský prezentovat anglickým protestantům a opozici dvoru a také u nich nacházet pochopení. Zároveň tak usiloval o podporu vůči Jednotě. Do Anglie také zamýšlel cestu s cílem získat finanční prostředky na podporu své církve a podporu lidskou v myšlenkách zlepšení vzdělávání. Roku 1641 ji opravdu navštívil. V době, kdy se v Anglii odehrávala revoluce. Své podporovatele měl Komenský i v parlamentu, ale jak píše Polišínský, současně si nebyl vědom rozporů, které v Anglii vládly.⁷⁰ Ke smíření a vševědě současně přednesl postupy a opatření, která jsou k dosažení těchto cílů potřebná. Mimo jiné se také tázal na to, zda pro toto náboženské smíření je správné a zákonné užití světské moci. Prosazování a řešení těchto otázek a myšlenek bylo však v revoluční Anglii značně problematické. Proto zde nakonec ani neměl přílišný úspěch. Ale dostal nabídku od svého pozdějšího podporovatele a patrona, nizozemsko-švédského velmi úspěšného obchodníka a zbrojaře v jedné osobě Louise de Geera, aby své snahy přesunul na zlepšení švédského školství. V průběhu svého pobytu v Anglii (1641 – 1642) popsal vševědu jako cestu k všenápravě v pansofickém díle *Cesta světla*.⁷¹

Pro Komenského se jako nejlepší naděje jevílo opět Nizozemí, přes které putoval a kde se i zastavil v Haagu a Amsterdamu. Pro kupce de Geera znamenal Komenský v podstatě záruku praktické potřeby budování školství na akademické úrovni pro své sídlo, pro své

⁶⁸ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 49 - 50.

⁶⁹ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 51 - 52.

⁷⁰ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 52 - 54.

⁷¹ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 55 - 57.

dělníky. Podpora školství a případná školská reforma pro něj znamenala velmi cennou prestiž v kulturním rozvoji. Současně kromě pansofie také vítal smířlivé náboženské myšlenky, které by mohly pomoci jeho obchodním i politickým záležitostem. De Geer patřil k aristokracii s politickým vlivem vůči švédské vládě. Švédsko neusilovalo v průběhu třicetileté války ani tak o protestantské (protihabsburské) zájmy, jako spíš o dobré zachování své země a jak už jsem uvedla dříve, o pobaltské území. Komenský nakonec skončil v Elbingu, na pruském území, které bylo pod švédskou kontrolou. Stejně jako v Anglii, měl také zde své příznivce a za ně můžeme jmenovat učitele a královského rádce Johanna Skytte – Schroderuse a vychovatele mladé královny Kristiny Jana Matthiae. Jeho pobyt v letech 1642 – 1650 byl však podporován de Geerem a Komenský se stal pro Švédy svou duchovní a filosofickou činností spíše politickým spojencem. „...sotva kdy měl jasnou představu, jakou úlohu hrál ve švédské válečné politice. Byla to politika, která v Komenského snahách o sjednocení a smír mezi protestanty viděla dočasný mocenský nástroj, ...“⁷²

Jan Amos Komenský odtud mohl pozorovat politické a vojenské dění. Setkával se s polsko-litevskými duchovními luteránů a kalvinistů. Vedl teologickou polemiku s kapucínem Magnim. Stále však byl pro sjednocení kalvinistů, luteránů a Jednotou bratrskou. Těchto sjednocovacích rozprav se také zúčastnil i s jinými členy Jednoty v Toruně. Švédové však neradi viděli všechny tyto jednotící snahy nejen v polsko-litevském státě. Proto se toto Komenského směřování příliš nelíbilo švédské vládnoucí aristokracii. Na naléhání byl nucen setkání v Toruně opustit. A de Geer se snažil směřovat svého svěřence pouze směrem praktické činnosti pro školství s viditelnými výsledky. Nikoliv tak, jak se Komenský snažil, tedy pracemi na velkém všeobecném díle vedoucím k všenápravě. Oba měli od sebe odlišné ideje a „...shoda mezi raněkapitalistickým podnikatelem velkého stylu a elbinským učencem, snícím o zlepšení lidské společnosti působením výchovy, nemohla být trvalá.“ Po všech rozkolech a neshodách nakonec Komenský odešel roku 1648 zpět do Lešna. Nejvíce si ze švédské politické sféry rozuměl s Janem Matthiae, jenž byl rádcem mladé královny Kristiny. I ta přála Komenskému, jako českému emigrantovi. Zároveň ale podepsala vestfálskou mírovou listinu roku 1648, což znamenalo, že otázka vyhnáných českých nekatolíků byla ukončena, promlčena bez kladného řešení.⁷³

„Byl tedy Komenský sám velmi brzy s to, aby hledal příčiny žalostného konce české otázky sebekriticky, ..., stále častěji však v něm nabývalo síly přesvědčení, že je údělem jeho

⁷² POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 57 - 61.

⁷³ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 62 - 66.

i Jednoty, aby se stali setbou, z níž vzklíčí úroda pro nový, lepší svět. “ Ze školské reformy pro švédské školství nebylo sice mnoho uplatněno, ale o všeobecných myšlenkách Komenského ostatní myslitelé věděli. Ztratil sice naděje na obnovení předbělohorské české vlasti, ztratil v tento rok i svou druhou ženu, ale začal opět psát. Začal pracovat na díle všenápravy určené širokému lidstvu, když nebylo možné věnovat jej českým zemím. Stejně tak pokračoval k vydání didaktického díla s nově rozpracovanou metodou výuky jazyků, *Nejnovější metoda jazyků*. A kromě toho stále věřil v chiliastický zvrát.⁷⁴

Roku 1649 se stal Komenský seniorem – biskupem Jednoty v Lešně, kde znovu žil. Život v Lešně byl však poznamenáván pokračujícími boji mezi švédskými a polskými vojsky na severozápadě a také sociálními konflikty. S nimi se potýkala téměř celá Evropa. Můžeme zmínit hospodářsky motivovanou anglicko-nizozemskou válku. Východ Evropy stále ohrožovali Turci. A Polsko řešilo ukrajinská povstání proti svým feudálům (část dnešní Ukrajiny byla součástí dnešního Polska).⁷⁵

Zklamání z konečných závěrů vestfálských jednání přednesl v *Kšaftu umírající matky Jednoty bratrské*, „v němž vyzýval protestanty k jednotě a Jednotu k dalšímu boji, vyjadřuje tu zároveň úchvatněji než kdekoli jinde svou lásku k těžce zkoušené vlasti, mateřskému jazyku a českému lidu, jež činí dědicem kulturního poslání Jednoty...“⁷⁶

Pedagogickým, ale také politickým záležitostí se věnoval i po dobu svého pobytu od roku 1650 ve městě Blatný Potok (rákócziiovský Potok, jak jej uvádí Polišíenský), dnes na maďarském území. Ještě před tím cestoval a po Slezsku, Slovensku, Uhrách i rodné vlasti. V Potoku žil i se svou rodinou a vedl zde školu, což byl hlavní smysl pozvání jeho osoby sem. Snažil se o zlepšení zdejšího, dá se říci, zaostalého školství. Vznikaly tu pod jeho rukou buď úryvky, nebo celá didaktická díla. *Škola vševědná* s velkým prostorem věnovaným historii a také současnému společenskému dění prostřednictvím čtení a vykládání novin. Dále *Škola na jevišti* a začal rozpracovávat později velmi vyhledávanou knihu *Svět v obrazech (Orbis Pictus)*. I v Potoku otevřeně nabádal k přeměně „školské roboty v hru a potěšení“, ale naopak s nepochopením.⁷⁷

V Lešně, do kterého se Komenský opět vrátil, nebylo město bez nebezpečí. Komenský stále podporoval snahy o tvorbu a posilování protihabsburské koalice. Protože boje ještě neutichly. Novou nadějí pro něj byl Oliver Cromwell v Anglii a šlechtic Sádovský ze

⁷⁴ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 67 -68, 70.

⁷⁵ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 69 - 70.

⁷⁶ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 70.

⁷⁷ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 71 - 74.

Sloupna, díky kterému komunikoval s anglickými politiky. V polsko-litevském státě také začali boje opět proti švédským vojskům, která navzdory pozitivním očekáváním naopak drancovala zemi. Roku 1656 bylo nakonec zničeno také město Lešno. Svůj podíl na tom měly také selské zástupy. Zničení a vyhoření Lešna znamenalo pro Komenského jeden z nejhorších momentů v jeho životě. Byla totiž zničena velká část jeho spisů, spisy pansofické a hlavně rukopis *Poklad jazyka českého*, na kterém pracoval téměř celý život. Přesto, jak píše Polišínský, byla tato tragédie opět pro našeho myslitele výrazným znamením toho, že vše se v dobré obrátí. „*Byla také, realističtěji, pobídkou, aby těžce zkoušený reformátor shromáždil, co z jeho díla bylo zachráněno, a aby své dílo uzavřel konečným shrnutím všenápravných i didaktických názorů.*“⁷⁸

Jeho místem pobytu se pro další léta a konec života současně stal Amsterdam. Město, které měl rád a které obdivoval a kde měl stále ještě své příznivce. Jeho podporovatelem se stal Vavřinec de Geer, který jej sem také pozval. Zajímal se o jeho práce, o vševědu. A nejen on jej podporoval ve spisovatelské a pedagogické činnosti. Zajímal se jistě o školství a amsterodamské gymnázium. Navázal tu vztahy, i díky duchovnímu Rulitiemu, s Holandskou kalvínskou církví. A také vedl náboženskou polemiku. Psal si a setkával se tu s mnoha učiteli, posly, studenty a jinými významnými lidmi s více zemí Evropy. „*Co pro Komenského znamenal Amsterdam, vyjádřil sám nejvýmluvněji na prvních stránkách svých Veškerých spisů didaktických.*“ Byla to země na svou dobu velmi vyspělá a humanistická a za své doby centrem mnoha setkávání významných lidí. Obdivoval Nizozemí i z pohledu obrany proti Habsburkům. Jako duchovní člověk však již plně neporozuměl některým hospodářským a obchodním rozporům mezi Nizozemci.⁷⁹

V Amsterdamu dokončil, uspořádal a taky mu vyšel první díl několikasvazkového díla *Veškeré spisy didaktické (Opera Didactica Omnia)*. „*...obsahovaly Komenského příspěvky k plánu reformy výchovy (vševýchova), která podle autora byla předpokladem všeobecné reformy lidstva (všenápravy).*“ Tedy vše spolu souvisí a nelze tyto dva podstatné cíle od sebe oddělovat. Kromě výchovně a vševědně orientovaných spisů v roce 1657 také sepsal spis *Světlo v temnotách*, chiliastická prorocství svého celoživotního přítele Mikuláše Drabíka. I tento spis se stal předmětem polemik o víře, spolu s rozumovými úvahami. Tímto způsobem chtěl Komenský také současně ovlivňovat i politické dění. Avšak vytvářel si tak vědomě i nevědomě mnoho kritiků, kteří se podívovali nad protiklady Komenského myšlení. Na jedné

⁷⁸ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 74 - 76.

⁷⁹ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 77 - 80.

straně racionální prosazování síly výchovného působení a na straně druhé ustoupení víry proroctvím, která, dle slov Polišínského, plynoucí čas nijak nepotvrzoval. Avšak „*chiliasmus nebyl vlastní jenom jemu, a např. u anglických revolucionářů najdeme stejné spojení víry a rozumovosti, chiliasmu a sociální utopie.*“ Komenský věřil, že rozum a dějinné historické události lze skloubit s vírou a přáními promítanými do proroctví. Jak ukazuje kniha *Poslední pozoun nad Německem* z roku 1663 a výzvy k ukončení bojů mezi Anglií a Nizozemím v knize *Posel míru* z roku 1667. Snad se dá říct, že podle Komenského jakákoliv válka není nikdy odůvodnitelná. Vše je třeba řešit pomocí rozumu.⁸⁰

Jako jeho další teologicko-historická díla můžeme jmenovat *Pokračování Bratrského napomenutí*, nebo latinsky sepsaný spis *Řád církevní* o Jednotě bratrské. Ovšem je třeba upozornit na trochu idealizovaný text o historii Jednoty v jeho spiscích *Stručná historie církve slovanské* a *Historie pronásledování*. A s tímto vědomím je také vnímat.⁸¹

Jednota bratrská byla v této době roztroušena po celé Evropě a v důsledku bojů o udržení spíše upadala, než že by se rozvíjela. Stále se jí však věnoval a staral se o její osud. Kromě toho revidoval a upravoval svou přechodní literární činnost a doplňoval je o nová vydání. Například *Jedno nezbytné* jako dodatek ke světu jako labyrintu, který jím byl a nejspíš je stále. Nebo dokončování několikadílné *Všeobecné porady o nápravě věcí lidských*. Psal a přemýšlel nad otázkami lidské společnosti až do své smrti v listopadu roku 1670. „*Úzký, brzy zapomenutý hrob v Naardenu...*“ byl místem posledního odpočinku. „*Neskončilo však působení jeho díla. Na to bylo příliš úzce spojeno s otázkami, s nimiž se po staletí vyrovnávala a do dneška vyrovnává lidská společnost.*“⁸²

Ke konci této kapitoly chci ještě v obraze stručně popsat a částečně také zrekapitulovat myšlenkové zdroje a podstatu díla tohoto humanistického myslitele podle Kumpery. Jak už jsem psala v předchozích pasážích, Komenského dílo vycházelo z odkazu minulosti a překročilo svou dobu i do budoucna. Vycházel ze zdrojů křesťanství, samozřejmě reformovaného, z renesančního humanismu a také z antiky. Právě vztah k pohanské antice se u něj k pozitivu rozvíjel až v průběhu let. Kumpera píše, že tento vývoj byl logický v souvislosti s vytvářením vševědy, která měla zahrnovat všechno vědění. Nejvíce asi sympatizoval s filosofií Platóna, Diogena a Senecy. Avšak uváděl ve svých dílech i mnoho

⁸⁰ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 81 - 83.

⁸¹ POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 83.

⁸² POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963. s. 83 - 87.

dalších antických myslitelů. Například jméno Senecy můžeme najít v díle *Obecné porady o nápravě věcí lidských* v souvislosti s mravností a etickými ideami. Mimo antiku jej však nejvíce ovlivnila církev, jejíž byl součástí už od svého mládí. Jednota bratrská navazovala, respektive vznikla z myšlenek husitské reformace. Avšak už v umírněné podobě. Bible jako prvotní křesťanský zdroj pravdy stála na prvním místě. K tomu se přidal husitský odkaz mravní nápravy. „*V jeho nápravném díle vrcholí, jak ukázal R. Kalivoda, odkaz husitství, usilujícího o strukturální změnu světa a jeho zdokonalení.*“ Všechny tyto podněty se prolínaly s dobou jeho života, kterou Kumpera nazývá už v podtitulu své publikace jako rozhraní věků. Myšleno středověku a novověku. O této době uvádím některé základní informace také v dřívějších podkapitolách.⁸³

Jako on, tak i ostatní učenci hledali východiska ze složité doby k novému společenskému uspořádání, k novému (humanistickému) uvažování o člověku a pojetí lidských hodnot, k novému pojetí víry, k novému, a v mnohém lepšímu, světu. Během svého života diskutoval, nechal se inspirovat nejen od těch protestantských, ale byl otevřený i vůči katolickým. Některé z nich jsem už jmenovala, i když jsem si vědoma, že jejich výčet by byl širší. Snad je třeba k zaměření této práce ještě připomenout osobnost katolického humanistu Erasma Rotterdamského, které ho obdivoval za jeho pedagogické, ekumenické a mravní názory. Komenský „*sledoval až do konce života se zájmem myšlenkový a vědecký rozvoj Evropy, nebyl však epigonem, nýbrž tvůrčím syntetikem, který dokázal podněty různých dob a kulturních okruhů přetavit do nové, originální myšlenkové soustavy.*“ V oblasti víry vyvolával i ve své době nejen mezi katolíky, ale také mezi protestanty, rozpory a kritiku. Pro jeho současníky byla nejspíš těžko pochopitelná myšlenka pansofie, která slučuje rozumové poznání a víru. Víra v Boha a také ve svatou Trojici však pro něj představovala to nejvyšší. V rozměru úsilí o nápravu je třeba pochopit „*jeho pojetí teodiceje, teologické nauky vysvětlující rozpor mezi boží dobrotou a existencí zla.*“ Utrpení a vše špatné není trestem, ale důsledkem „*pokaženého dějinného vývoje, a proto je úkolem lidstva zlo neustále překonávat.*“⁸⁴

Jedinec jako člověk je podle Komenského ve své podstatě dobrý a schopný vnitřní nápravy. „Nejskvělejším statkem“ je pro člověka svoboda, protože ta byla vytvořena spolu s ním. Zároveň je podle něj třeba brát svobodu i jako společenskou odpovědnost, „poněvadž

⁸³ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 183 – 185.

⁸⁴ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 186 – 188.

jsi jeho součástí“. Názory velmi demokraticky znějící. Nad výchovou a vzděláním se zamýšlel tak, že jedním z prostředků k napravení lidského pokolení, avšak ne dostačujícím. K tomu je ještě třeba především mírových jednání. Výchova však rozvíjí lidské kvality a odstraňuje nevědomost, ze které pramení špatnosti. Ve svých pedagogických reformách vzal jako první, jak Kumpera uvádí, na mysl také psychologická hlediska. Ohledně výchovy také Komenský navrhl čtyřdílný cyklus s etapami po šesti letech („škola mateřská“, obecná škola s výukou v mateřském jazyce, střední latinská škola a nejnadanější by směřovali na „akademii“). Celoživotní proces výchovy a sebevzdělávání má vést k všestrannému, morálně dobrému a harmonickému člověku. „*Antický ideál kalokagathie obohatil tak český humanista o další duchovní a morální kvality... Jeho úsilí o harmonické lidství překročilo horizont své doby a přes určité rozpory a utopické rysy promlouvá svým všelidským poselstvím k dnešnímu člověku...*“⁸⁵

⁸⁵ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 192, 196 – 198.

2 Pojetí víry v díle J. A. Komenského

V této kapitole je mým cílem analyzovat vybrané části Komenského spisů pokud možno svým zaměřením na vše týkající se víry. Obsah spisů však nelze úplně oddělit svým zaměřením od ostatního kontextu a tím i od ostatních kapitol této práce. Proto je třeba upozornit, že popis zkoumaného uvažování nad vírou, výchovou a jedincem se bude prolínat ve všech následujících kapitolách a podkapitolách. Stejně tak, jako se prolínalo přemýšlení samotného myslitele Komenského, jak jsem uvedla na základě tvrzení Jana Kumpery již v předchozím dodatečném textu podkapitoly 1. 4.

Budu zde čerpat ze spisů, respektive jejich částí, které jsou zařazovány do tzv. útěšných spisů. A z prací v mladém věku Komenského, které Patočka zahrnuje do kategorie nábožensko-vzdělávacích. Zahrnuje sem díla hlavně z doby pobytu Komenského ve vlasti v letech 1618 – 1625. Jsou to „*léta vnitřních zápasů*“, hledání duchovní útěchy, řešení aktuálních životních potíží. Doba, kdy bylo podle Patočky těžké nepodlehnout sektářskému nebo mystickému poblouznění. Komenskému v tom pomohlo mimo jiné dílo M. Kusánského, jež obsahovalo myšlenky na reformu víry a všeobecnou harmonii.⁸⁶ Jeho úkolem se v oné nejisté pobělohorské době stávalo „...*mravně podpírat své souvěrce...v jejich utrpeních, pokušeních a nejistotách.*“ Útěšné spisy jsou řešením a východiskem z labyrintu světa, ve kterém není nic spolehlivé a pravdivé. Ale na druhou stranu žádají cenu vnitřní oddanosti a rezignace.⁸⁷

Do spisů zabývajících se vírou bych hlavně zařadila tyto: *Centrum securitatis (Hlubina bezpečnosti)*, *Truchlivý*, *Clamores Eliae (Výzvy Eliášovy)*, *Listové do nebe*, *Labyrint světa a ráj srdce*, *Kšaft umírající matky*, *Jednoty bratrské*, *O sirobě*, *Lux in tenebris (Světlo v temnotách)*, *Posudek o sporu kolem obřadu svatého přijímání chleba a kalicha*, *Historia persecutionum ecclesiae Bohemicae (Dějiny pronásledování církve české)*, *Oculus fidei (Oko víry – Přirozená teologie čili kniha stvoření)*, *Unum necessarium (Jedno potřebné)*. Tento výběr je založen na základě katalogu spisů uvedeného v publikaci Jana Kumpery.⁸⁸ Jsou to ty podle mého úsudku nejvýraznější, ale jistě tím nechci zpochybňovat význam ostatních, ať jsou svým zaměřením nebo obsáhlostí jakékoliv. Například mnohé polemiky a korespondence

⁸⁶ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1997-, v. <1>. ISBN 80-860-0552-6. s. 22, 25 – 26.

⁸⁷ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1997-, v. <1>. ISBN 80-860-0552-6. s. 44.

⁸⁸ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 199.

vedené nad křesťanskou vírou. Pro studium v rámci této práce jsem vybrala pouze úzký výběr spisů a jejich kapitol především na základě jejich zaměření, ale také významnosti a zajímavosti. V tomto osobním výběru jsou spíše knihy zabývající se povahou, teorií a jakousi duchovní stránkou víry než institucionálním ukotvením. Vždy samozřejmě uvedu zdroj primárním literatury, která bude předmětem studia.

2.1 Truchlivý I.

První část jedné z útěšných prací, kterou napsal Komenský asi kolem roku 1624, jak uvádí Kumpera ve svém katalogu spisů. Je přemýšlením nad útrapami a bídou českých zemí a jejich lidu prožívaných právě v pobělohorské době. Truchlivý má právě představovat samotného autora a jeho ztrápenou duši nad všemi událostmi, kterými musí nejen on procházet. Dílo je psáno formou rozhovoru mezi Truchlivým a Rozumem, Vírou a Kristem. Komenský se prostřednictvím Truchlivého se zpovídá ze svých pocitů, myšlenek a nezodpovězených otázek. Snaží se nalézt na ně v obrácení k víře a Boží vůli odpověď, umět vysvětlit si tak ono utrpení a lépe jej duševně zvládat. Přechází od vnitřního rozporu a znepokojení ve víře až k utišení, pochopení a pokoře. Tento spis je „*Výrazem největšího žalu Komenského nad úplnou zkázou vlasti a církve, proti níž neviděl nikde žádné pomoci,...*“ Právě až slova Kristova jej plně utěšila. Dialogická forma velmi dobře vyjadřuje rozpor v duši. „*Sentence ne počátku ze Seneky a jiných filosofů vybrané poukazují k tomu, že se míní rozum světlem zjevení neosvícený.*“ Víra je pak podle Nováka zastupována především proroky ze Starého Zákona (doby předkřesťanské), Jeremiáše a Izajáše. K největší potěše je však třeba až Kristova evangelia.⁸⁹

Na prvních stranách rozpráví jen s Rozumem. Ten jej stále přesvědčuje, že vždycky je nějaká naděje a všechno zlé jednou končí. Snaží se mu vyložit své důvody a životní moudra. Člověk, který si zoufá a lituje sám sebe, si dělá své břímě těžší. Avšak Truchlivý nevěří a nevidí již žádnou naději. Ztrácí ji přes dlouhodobé snášení strastí.⁹⁰

Nešťasten nebojí se Truchlivý v další části pochybovat o dobrodiní a vůli Hospodina, když promlouvá s vírou. Hledá příčiny toho velkého ubližování, zla a špatností, které se lidem s čistou vírou dějí. Podstatnou otázku bychom snad tedy mohli formulovat jednoduše slovem proč. Bible se stává studnicí odpovědí na veškeré pochybnosti a víra pak útěchou.

⁸⁹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského svazek XV*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1910. Veškeré spisy Jana Amosa Komenského ; sv. 15. ISBN (Váz.). s. 95 - 96.

⁹⁰ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Truchlivý. 1, 2; Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Lidové noviny, 1998. Česká knižnice (Lidové noviny). ISBN 8071062790. s. 9 – 15.

„...nejraději by o té věci jednal s Kristem samým...“⁹¹ Pán se pozastavuje a skoro pohoršuje právě nad slovy plnými pochybností a zoufání. Ve spisu pak v rámci rozhovoru s Vírou nebo Kristem Komenským mnohokrát cituje z Nového i Starého Zákona.

Pokusím se nyní blíže popsat směřování myšlenek v této druhé části spisu Truchlivý I. Jednotlivé odstavce jsou ocitovány, avšak jsou výsledkem mého chápání primárního textu. Prosby a obracení se k Bohu zdají se být marné, když on se odvrátil od trápícího se lidu. Zdá se, že jej neslyší. Naopak nepříteli se děje zaslíbení v podobě radostí, štěstí, výher...tedy má se dobře. Truchlivého ani Písmo nepovzbudí, kde se píše, že je prostým faktem, když někdo je zarmoucený a jiný radostný. Avšak světská radost a sláva je nestálá a nejlepší je pro všechny upřímná víra v Boha. To však je pro Truchlivého prozatím jen malá útěcha. Nastává otázka, která bývá nejspíš často pokládána a nesnadno zodpovídána. Proč tedy Pán snáší takové zlo a neudělá mu přítrž? Nevidí to snad?⁹²

Kristus se však hanbí nad takovými úvahami nešťastníka. Protože tak, jak Hospodin vše stvořil, tak to i před sebou vidí. A vše pak, co činí, se děje z jeho dobré vůle a ničeho nelituje. Vše má svou příčinu, důvod. Člověk je jen člověkem. Truchlivý pochopí a již neodmlouvá, jen by rád znal a pochopil taky ony důvody. A tak žádá o vyslechnutí. Všechno zlo, které se děje, jsou tresty za lidské prohřešky, za lidské hříchy. Lidstvo je bráno jako celek a není rozlišeno, jak hluboké ony hříchy jsou. Čím více hříchů, tím horší se děje lidské trápení (příměr dřeva a ohně). Nepokoje a bída vyjadřují hněv Nejvyššího. Lidé si nedali říct, když dostávali znamení mírnější formou a stále více se odvraceli od pravé víry, od Písma, opustili Krista. Ale lidské modlitby ještě nezní dostatečně vlídně a upřímně. Jsou řečeny jen na oko. Víra se navíc stala středem bojů a rozepří. Proto není možné se nyní slitovat. Naopak je třeba prostřednictvím trestů navrátit lid k upřímné víře. Účelem trestu není pokořit lid (ten přeci Bůh miluje více než lidé sami sebe), ale dát mu uvědomění. Vše koná Bůh v milosrdenství a spravedlnosti.⁹³ „Utrpení na světě není nežli zkušebným prostředkem pro vyvolené;...“⁹⁴

Proč však jsou trestáni všichni? I lidé zbožní? Jaký je to spravedlivý život, když bezbožní se mají dobře? Znějí myšlenky ztrápeného člověka. Kristus však praví, že opravdu pobožným nic zlého neuškodí a jejich lepší svět na ně čeká v nebi. „Že pak vždy některé

⁹¹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského svazek XV*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1910. Veškeré spisy Jana Amosa Komenského ; sv. 15. ISBN (Váz.). s. 95.

⁹² KOMENSKÝ, Jan Amos. *Truchlivý. 1, 2; Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Lidové noviny, 1998. Česká knihovna (Lidové noviny). ISBN 8071062790. s. 15 – 19.

⁹³ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Truchlivý. 1, 2; Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Lidové noviny, 1998. Česká knihovna (Lidové noviny). ISBN 8071062790. s. 19 – 30.

⁹⁴ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského svazek XV*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1910. Veškeré spisy Jana Amosa Komenského ; sv. 15. ISBN (Váz.). s. 95.

z pobožných trefuje, z jistého mého usouzení se to děje, a smrt jejich blahoslavená jest v očích mých, i cožkoli trpí, požehnané (Žalm 116, v. 15; Job 1, v. 2).“ Tak není třeba ve světském, pozemském životě závidět a trápit se. Bůh je přitom ke všem snášenlivý a shovívavý stejně. Navíc Pán trestá nejprve ty, které miluje. I když se to racionálnímu uvažování člověka může zdát jinak. Ale to je právě klamavé. Proto je třeba raději věřit Bohu.⁹⁵

Truchlivý namítá, že tito nepřátelé vymýšlí zlé plány, které se jim daří, a způsobují lidem utrpení. Ale Kristus odpovídá, že i to se děje v důsledku jeho vůle. Nepřátelé představují jen nástroj, ale ruka činu jde od Boha. Tak jako hůl musí někdo držet. Proč teda nejsou ti špatní služebníci (nepřátelé) zničeni, aby mohli Pánu sloužit ti dobří? Opět vyvstává otázka od nešťastného myslitele. Zdůvodněním je, že je jich potřeba (jako té holi) k udržování poslušnosti a napravování těch věrných. Nakonec i jejich čas zúčtování přijde, jen je třeba vydržet. Slova Krista znějí „*A vaše jest povinnost za ně se modliti a jim odpuštění raději nežli vyhlazení žádati, ...*“⁹⁶

Komenskému stejně přichází na mysl, že nepřátelé se příliš radují a těší se božské přízni. Znovu jej Kristus přesvědčuje, že je lepší mít naději v Boha než zakládat na světském vítězství a opojení. Jestliže více věříme světskému dění, majetku, uznání a postavení, pak tím naopak zneuctujeme jméno Nejvyššího. „*Nad to ještě bojovníci ti, kteříž se za mou církev bojovati praví, bezbožní jsou na větším díle, ...*“⁹⁷ Mohli bychom nalézt spoustu takových příkladů ve světových dějinách i v těch českých. Jako za boží učení například bojovali husité. Stejně tak je tato výtku, tento problém aktuální i dnes.

Dál se v Truchlivém pomocí Bible snaží Komenský uvědomit si, že nic nemůže zničit pravdu Písma, ať se světsky zdá být vše zničeno (pálení knih, bourání modliteben, zajímání kněží). Věřit v Boha, projevovat mu lásku a modlit se je mnohem lepším projevem, než smutnění a truchlení. Pak se může člověk těšit tomu, že přečká ono trestání a dojde potěše z rukou Pána. Všechny modlitby jsou lidem připisovány k dobru, stejně jako se sečtou jejich skutky. „*Na maličkou chvílku opustil jsem tě, ale v slitování převelikém shromáždím tě (Iza. 54, v. 7).*“ Ti ostatní neuniknou zavrnutí. Proto není třeba se bát, jestliže člověk má Boha upřímně ve svém srdci. Není třeba se rmoutit a truchlit. Tak hrůzné myšlenky jaké hlásá nepřítel, nemohou být naplněny, pokud zůstane Truchlivý a jeho lid s Hospodinem. I když má

⁹⁵ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Truchlivý. 1, 2; Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Lidové noviny, 1998. Česká knižnice (Lidové noviny). ISBN 8071062790. s. 30 - 34.

⁹⁶ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Truchlivý. 1, 2; Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Lidové noviny, 1998. Česká knižnice (Lidové noviny). ISBN 8071062790. s. 34 - 37.

⁹⁷ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Truchlivý. 1, 2; Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Lidové noviny, 1998. Česká knižnice (Lidové noviny). ISBN 8071062790. s. 38 - 40.

člověk strach a velké obavy, dobří lidé budou pomstěni a zlo nemůže trvat tak dlouho. Protože kdo naplňuje svými činy pýchu, dělá se moc moudrým a žije v lakomství, kupectví, naplňuje bezpráví a pomyslň kalich božské trpělivosti.⁹⁸

Ještě jedna věc trápí nešťastného, se kterou se chce svěřit a to je vyhnání z jeho milované vlasti. Ale víra a Kristus mu odpovídají, že Pán je se všemi svými kdekoli na zemi a ví o nich. Také je trestá míň než bezbožné. Závěrem tedy plyne, že víra, trpělivost, modlitby a skutkové vykonávání božského učení se stávají nejen útěchou, uklidněním a nadějí. A také, že není třeba se tolik trápit nad smrtelnými (pomíjivými) a přítomnými věcmi.⁹⁹

Takto Komenský v Truchlivém I. vyznává své myšlenky a zoufání, které se mu dějí v brzké pobělohorské době. Snaží se najít odpovědi na své palčivé otázky právě v Písmu. Je to zpověď hluboce věřícího člověka. A také důkaz o hledání pomoc a pochopení. Písmo zamýšlí použít v tom nejčistším a nejprostším smyslu. Nakonec této první části je uvedena ještě jeho modlitba s názvem *Vzdychání Truchlivého nad rozmáhajícím se protivenstvím tesklivého*. Útěšné spisy jsou zamýšleny „pro potřeby souvěrců, kteří žili v týchž nesnázích, pokušení a v téže trýzni hmotné i trýzni myslí jak on sám. Jejím hlavním motivem je labyrint lidských věcí, lidských vztahů a institucí.“ Jak píše Patočka, na rozdíl od děl encyklopedických s pansofickými myšlenkami, je zaměření útěšných spisů více na nepravdivost. Na lidské jednání a chování založeném na dojmech, nepravostech, nepravdivém smýšlení, které tvoří labyrint lidských vztahů, labyrint světa. To vše stěžuje lidské poznání pravdy a tím i lidské životy vůbec. Útěšné spisy jsou více obratem k víře, naopak pansofické řeší více filosofické, vědní a především výchovně-vzdělávací problémy. Můžeme snad zjednodušeně říct, že jedním východiskem z labyrintu je obrácení do svého nitra, k víře a druhým pak činnost ke zlepšení pozemského života lidí.¹⁰⁰

2.2 Z pravých a nepravých (A dextris et sinistris)

Z náboženských polemik jsem zvolila jako příklad dopisů psaných mezi Komenským a Davidem Stolciovem v letech 1639 – 1640, a to z Lešna. O jejich vydání se zasloužil Ján Kvačala již v 19. století. V jeho vydání jsou otištěny v původním, latinském jazyce a jsou doplněny o komentář. Kumpera se k nim vyjadřuje právě ve svém katalogu spisu, kde

⁹⁸ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Truchlivý. 1, 2; Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Lidové noviny, 1998. Česká knižnice (Lidové noviny). ISBN 8071062790. s. 41 - 53.

⁹⁹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Truchlivý. 1, 2; Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Lidové noviny, 1998. Česká knižnice (Lidové noviny). ISBN 8071062790. s. 55 – 62.

¹⁰⁰ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie. 1. vyd.* Praha: Oikoymenth, 1997, v. <1>. ISBN 80-860-0552-6. s. 335 - 337.

popisuje jejich podstatu.¹⁰¹ Originální latinské texty jsou k nalezení v revidované Kvačalově knize *Korespondence Jana Amosa Komenského II.*, a to pod čísly XXIII, s. 17 – 35 a XXVII, s. 36 – 65.

Kvačalova poznámka k první korespondenci se váže k tomu, že Komenský se snaží Davidu Stolciovi vysvětlit zbloudilé učení o víře, které hlásá, podle Kumpery, český exulant Pavel Felgenhauer. Komenský připomíná již vyvrácené Felgenhauerovo prorocství, dále odsuzuje prosazování chiliasmu pomocí zbraní a navíc poukazuje na to, že Písmo je tímto věroučným nešťastníkem vykládáno alegoricky, v metaforách a neuspořádaně. Komenský dokazuje nevěrohodnost takového smýšlení a vykládá důvody, o které se Felgenhauer opíral. K Stolciovi ve své odpovědi vyslovuje bratrský učenec také přání o návrat k pravé víře. V druhém dopise se opět Komenský staví proti učení náboženského blouznivce, jak jej označuje Kumpera. Tento dopis se pojí k výroku „Krista dle těla neznáme“. Nejprve pečlivě prostudoval jeho názory a poté jeho učení označuje za bludné a motivované etickým spiritualismem. K tomu také připisuje mínění o jeho některých lidských vlastnostech, jako neskromnost, pýcha, zpupnost a jízlivost.¹⁰²

V popisu této korespondence od Kumpery stojí, že český lékař Stolcius poslal Komenskému Felgenhauerův spis *Spiegel de Wahrheit und Weisheit*. Dále, že na rozdíl od Stolcia s ním Jan Amos nesouhlasil a také kvůli zachování jména Jednoty a obhajobě pravosti své víry byl nucen odpovědět a veřejně se distancovat. Komenský vyvrací myšlenky o popření Kristova člověčenství, naopak obhajuje jeho lidství. V druhém dopise „*ukázal na nutnost nejen symbolicko-mystického, ale racionálně-filosofického výkladu Písma.*“¹⁰³

2.3 Hlubina bezpečnosti (*Centrum securitatis*)

Toto pojednání svou tematikou patří k útěšným spisům. Kumpera jeho obsah popisuje jako filosoficko-teologicky zaměřený a navazující hlavně na druhou část Labyrintu, Ráj srdce. „*Pouze spočinutí v Bohu – centru všech věcí – může člověka uchránit před zoufalstvím a poskytnout jeho duši „pravou bezpečnost a pokoj*“.“ Dílo bylo psáno od roku 1925 a vydáno později za exulantství v Lešně. V práci můžeme podle Kumpery nalézt Komenského inspirátory, kterými byli například nizozemského humanistu Justa Lipsia, německého mystika

¹⁰¹ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 200.

¹⁰² KOMENSKÝ, Jan Amos. *Korespondence Jana Amosa Komenského II.* Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. 1897. XXIII, s. 17., XXVII, s. 36 – 37.

¹⁰³ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 200.

Jakuba Böhm a také učitele J. V. Andreaeho. Ke spisu také patří samotným autorem vytvořená kresba stromu života. Slouží jako podobenství vysvětlující závislost světa na Bohu. Dalším podobenstvím je přirovnání světa ke kolu s božským středem. Aby byla uchována harmonie, má se člověk navrátit ke „*svému Stvořiteli i k milosrdnému Kristu, a to jak vírou, tak spravedlivým a ctnostným životem.*“¹⁰⁴

Jak píše ve své předmluvě Jan V. Novák, počáteční kapitoly se svým filosofickým výkladem mohou vázat na novoplatonskou kosmologii. A tedy protože člověk je stvořen jako božský odraz (jako problematika Platónových idejí), pramení z toho sebestředné zájmy a tím i zlo. Také Novák u tohoto díla pomýšlí na působnost filosofa Böhma. Poukazuje na podobnost myšlení v jeho dílech. Avšak Novák píše, že Komenský „*vyniká ovšem i v této nauce odjinud přejaté nad svou předlohou, že jasně a pochopitelně soustavu celou dovede vyložiti a své hluboké zbožnosti přizpůsobiti tou měrou, aby se s ní shodovaly ve všem příklady biblické, jež dále v díle svém uvádí.*“ K tomu dodává, že v kapitolách III – XIII se mnoho myšlenek opakuje již z dřívějších útěšných spisů. Stejně tak, jako zobrazil Komenský strom, je zobrazeno (alespoň v rukopise) i ono podobenství s kolem.¹⁰⁵

V dalších odstavcích jsou rozebírány a dle mého porozumění popsány kapitoly I. - III. Komenský vysvětluje vznik a fungování světa z Boží vůle a tím chce také zdůraznit, že harmonii, bezpečí a mír mohou lidé najít svým větším příklonem k víře a pozorováním harmonie v přírodě. V první kapitole nazvané *Co Bůh a co svět a jak všudy v světě jeden tvor druhým stojí, všecko pak Bohem.* se píše, že Bůh stvořil svět tak, že všechny věci jsou na sobě nějakým způsobem závislé. Jedna nemůže být bez druhé. A současně jejich existence závisí na božské vůli. Bůh je totiž bytostným a současně neviditelným základem stvořeného světa a ten stvořil jako sobě podobný. Chtěl tím učinit svůj viditelný obraz. Komenský se tu odkazuje na Písmo, kde se píše, že z Pána, skrze něj a v něm je původ světa a jeho řádu. Proto i na jeho vůli záleží stvoření a trvání věcí. Zde používá náš autor podobenství obrazu v zrcadle nebo stínu. Uvádí také podobenství stromu, kterým se později více zabývá, jako viditelný svět a jeho kořeny jako neviditelný Stvořitel. Existence světa (stejně jako stromu), záleží na bytnosti Boha (kořene), který existuje a bude existovat i bez něj. Svět představuje svou rozmanitostí širokou krásu svého Pána, protože jednou věcí by nemohla být naplněna jeho božská krása. Přesto jsou všichni tvorové, příroda, vše na světě v jednotné harmonii a jsou podle slov

¹⁰⁴ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků.* v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 209 - 210.

¹⁰⁵ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského svazek XV.* Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1910. s. 381 - 383.

Komenského předivně spojeni a na sobě závislí. Andělé jako duchovní bytosti jsou pak Bohu nejbliže, dostali od něj na starost spravovat nebe. Po té následuje obloha, živly a za živlů se rodí vše další až po živé tvory.¹⁰⁶

Svět jako strom dle Komenského závisí plně na svém kořenu a stejně tak z něj roste. Kořen pro nás není viditelný, ale rozumíme jeho významu. Proto Bůh nám dává sílu, život, živost a tak jako nám, tak i všemu ostatnímu na světě dává typické vlastnosti, vzhled a vše, co je nám vlastní. Tak jako si můžeme představit, že hrušeň plodí hrušku a ne jinak. Z kořene plynou tři vlastnosti: moc, moudrost a dobrota Boží. Moc je hybatelem všeho a všech. Tedy týká se i lidí. Umožňuje jejich život, dodává jim to, co potřebují pro život. Moudrost pak zajišťuje, aby bytosti byli tím, co jim přikládají jejich vlastnosti, tím, co je jim vlastní. Bůh však nenese odpovědnost za to, jestliže se vlastnosti nepřírozené pomíchají. Protože to je odpovědnost stromu, když do sebe nechá zarůst cizí větvičku jako při roubování. Je tedy odpovědností člověka a andělů, že do sebe nechali vplout semínko zla. Z toho vyplývá, že člověk svou přirozeností danou od Boha není zlý, ale naopak dobrý. Jestliže však podlehnou zlu, pak je také plodí.¹⁰⁷

Stvořitel nepromlouvá a nečiní ke svému světu vše přímo, ale zprostředkovaně. Vše se děje skrze druhé (jako například jsme živi díky živinám, které vznikly díky živlům atd.). Skrze svou, slovy Komenského, tajnou moc všemu dodává život a řídí jej. Vlastnosti, které jsou člověku dány, jsou všechny od Boha. Tedy i ty duševní, jako se myslí rozumnost, přemýšlení, paměť, pozornost a myšlenky, které jsou užitečné. Člověk nemá vlastní bytnost, ta plyne z té božské.¹⁰⁸

V další, druhé kapitole s názvem *Že pravá bezpečnost, pokoj, tvárnost a šťastný způsob jednoho každého tvorů v centrum záleží*. Jan Amos rozvíjí podobenství kola. Na něm totiž je možno lépe porozumět tomu, na čem záleží trvání a stav lidských věcí. Stačí představit si kolo, kde v jeho středu (centru) jest Bůh. Střed kola je klidný, nepohnutelný, bezpečný. Obvod kola pak představuje svět, kde přebývají všichni tvorové. Kolo se podle Komenského točí trojím způsobem a to vedle místa, vedle času a vedle podstaty. Místo určuje pohyb, čas říká, že vždy je něco minulého, přítomného a budoucího. Navíc co bylo, bude ještě, a co přešlo, přijde zase. Podstata představuje vznik a zánik věcí tělesných. Tento proces se děje

¹⁰⁶ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského svazek XV*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1910. s. 391 – 393.

¹⁰⁷ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského svazek XV*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1910. s. 393 – 395.

¹⁰⁸ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského svazek XV*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1910. s. 395 – 396.

neustále. Jedno hyne a z něj se rodí zase něco jiného a získává tak jinou formu. Stejně tak i duch se pohybuje svým určitým způsobem, ale na rozdíl od tělesného se nemění.¹⁰⁹ O tom se však více dočteme v dalších kapitolách *Hlubiny bezpečnosti (Centrum securitatis)*.

Hlubinou bezpečnosti pro člověka znamená být co nejbližší k centru kola, tedy co nejvíce se přiblížit Bohu. Jinak se člověk může dostat až na obvod kola a čím více k jeho obvodu, tím více pro něj vzniká nepokojů a kolotání. Tím více je v sobě samém i ve světě vůbec ztracen a zmaten. Centrum kola (Bůh) je nám společné, druhé centrum pak máme ještě v sobě individuálně. Toto naše vnitřní centrum určuje jednak naši přirozenost a pak bytí pro nás vlastní a přirozené. Tedy pro nás lidi je přirozené žít na zemi, dýchat vzduch atp. Když jsme ve svém přirozeném prostředí, též to pro nás znamená bezpečí. Člověk má dále dvojitou závislost a to tělesnou a duchovní. Tělesná stránka je smíchána ze všech živlů a duchovní je neviditelná, řídicí a jak už bylo naznačeno, dána od Boha. Jelikož Pán člověku dal vlastnosti rozumu, poznávací schopnosti a svobodu vůle. Závěrem se píše, že je dobře a bezpečno člověku, který stojí v centru, v poddanosti Stvořitele.¹¹⁰

V prvních dvou kapitolách vysvětlil takto Komenský stvoření a fungování světa a naznačil také, jak hledat onu hlubinu bezpečnosti. Ve třetí, pojmenované *Že násilí, trápení, bolest a zahynutí každého tvorů z vyvinutí se z centrum pochází; a jak se to při člověku děje.*, však zklamaně popisuje, že lidé nestojí v této harmonii středu. A proto pro ně nastal neřád, „*vystoupivše z centrum svého a je strativše, běhají a těkají bez řádu sem tam, i jiné s sebou tvory zachvacující; tak, že již svět jest jako vůz, kterýž s vrchu dolů běže, jezdce stratil, a kola se rozsmýkala, a všecko s hřmotem běžíc na kusy se láme a na strany létá.*“ Komenský se domnívá, že z opuštění pravé víry plyne lidské trápení a bolest. Vše zahyne, nebude-li ve svém přirozeném centru a je-li vytrženo z rovnováhy. Týká se tělesné a pak i duchovní stránky. Navíc duchovní smrt znamená ztrátu naděje a to je mnohem těžší (horší) nést, než bolest tělesnou. Toto poukazuje náš myslitel na příkladu s padlými anděly, kteří trpí nevolí Boha a hrozně se mají. Stejně tak člověk, opustí-li svého Pána, ztratí svou bytnost, důstojnost, chápavou mysl, šlechetnou vůli, paměť. Proto se ocitá ve zmatcích, neřádu a bídě. Proto vůle

¹⁰⁹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského svazek XV*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1910. s. 396 – 398.

¹¹⁰ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského svazek XV*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1910. s. 398 – 401.

upadá k nectnostem a svědomí se stává špatným. Při lidském osudu pak již jen záleží na božím smilování.¹¹¹

Patočka se ve svých studiích vyjadřuje k vlivu kardinála a myslitele Mikuláše Kusánského (také Cusanus), kterého jsem již zmínila, na Komenského. A stejně tak tomu činí právě v souvislosti se spisem *Hlubina bezpečnosti*. Motivy kroužícího kola jako průměru k představě světa je třeba považovat za rozvinutou inspiraci, nikoliv za přesné převzetí. Souvislost s Kusánským předpokládal podle Patočky také J. V. Novák. Kusánského pojetí tohoto průměru se soustřeďuje na svět jako na kroužící kolo, pohybem směřující k pevnému božskému středu. Jedná se o Kusánského spis *De ludo globi*. „*Pevným středem veškerého pohybuje Bůh, je Kristus, toť Cusanův obraz.*“ Naopak o kole v Böhmově spisu, jehož uvádí Kumpera jako Komenského inspirační zdroj, Patočka upozorňuje na odlišné pojetí středu kola. „*Planetární kolo Böhmovo vzešlo z bodu slunečního a jeho středem není Bůh, nýbrž Slunce nebo Země....*“ Stejně tak se představa Komenského kola více shoduje s Kusánským v tendenci zobrazit vztah člověka ke světu, k sobě samému a k Bohu. Vliv Böhma však Patočka plně nepopírá.¹¹²

Komenského průměr ke kruhu souvisí s tehdy málo rozšířenou hrou, která však byla Kusánskému známa, tzv. *Ludus globi*. Principem ve stručnosti bylo dostat svůj „globus“ do středu kruhu. Každý se však se svou koulí umístil různě. Stejně tak ne každý křesťan má stejnou naději na život ve středu, v místě bezpečnosti, v místě s Kristem. Téměř nemá naději ten, kdo žije jen ve světském světě. Postupně ztrácí naději také ten, který se snaží dosáhnout posmrtného života pouze vlastními duchovními silami, bez vedení Ježíšem. Do středu se dostávají pouze ti, kteří jdou cestou Kristovou a nechají se jím vést.¹¹³

Dvojí centrum nebo říše podle Patočkova popisu Kusánského myšlení nás utvrzuje v tom, že vlastní vnitřní centrum jednotlivého člověka je podřízeno říši světa, která je součástí absolutní božské říše. Jako říše v říši. Člověk je nepatrný tvor, avšak se svým vlastním nitrem, součástí většího světa a největšího centra s Bohem. Hledání bezpečna však není možné docílit v tomto (světském) světě. „*Důvodem neúspěchu je v podstatě to, že se řídíme jen podle vlastního centra, „samosvojnost“ ve smyslu Komenského, případně to, že do absolutního centra míříme jinak než pod jeho vedením („jinudost“).*“ Kruhový pohyb kolem středu naznačuje pohyb života, věčný a nekonečný pohyb. Pohyb kruhů se týká i středu, který je

¹¹¹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského svazek XV*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1910. s. 401 - 403.

¹¹² PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 262 – 264.

¹¹³ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 264 – 265.

vlastně nejmenším kruhem. Avšak pohyby se různí se vzdáleností ke středu, a to nejen svou rychlostí. Je třeba si představit spirálovitý tvar kruhů, podobně jako tvar hlemýždí ulity. Kruh zároveň nemůže existovat, ani být poznán bez svého středu, bez Krista. Právě myšlenkou kola se nejspíš Komenský inspiroval u Kusánského popisu s námětem hry s kruhy. Kusánský svůj příměr dále rozšiřuje. Jednotlivé kruhy svou postupnou vzdáleností od středu mají představovat různé stupně poznání Boha. Další ideou je, že jestliže se vnitřní centrum všech tvorů shoduje s centrem všeho, tedy Bohem, najde každý tvor (člověk) klidu a bezpečí. Gradualitu neboli stupňovitost pak Kusánský dále rozvádí v nebeskou hierarchii. Popisuje také podrobněji vztah světa, člověka a Boha i okruhy kolem středu. Není pro nás však až tak zásadní zabývat se tímto podrobnějším popisem.¹¹⁴

V každém případě se Komenský ve svém spisu nechal inspirovat mnohými myšlenkami, které jsou také podle Patočky, čitelné. A to srovnání světa s krouživým pohybem kolem pevného středu – Boha, dvojí střed každého stvoření, samosvojnost těch, kteří nedospívají do centra, jinudost těch bez vedení Kristem a také přirovnání tvorů k paprskům, probíhajícím ze středu k periferii a především návrat do středu prostřednictvím Ježíše. Kvůli záměru knihy a vzhledem ke čtenářům „...*Komenský obrazy Cusanovy ve svém podání neobyčejně zjednodušil...nemohl potřebovat symboliku hry, kterou neznali... podoba tehdejší běžné představy světa s kotoučem, který rotuje kolem pevného středu, zaručovala přístupnost obrazu, jeho jasnou názornost...*“ Názornost byla cílem jeho práce.¹¹⁵

Ještě jedna důležitá věc je odlišná od spisu *De ludo globi*. Tou je slovy Patočky subjektivnost a naléhavost podání Komenského křesťanského klíče k záhadám a bloudění životem. *Hlubina bezpečnosti* má působit a pomoci v duševních zmatcích a trápení. Ve shrnutí můžeme říct, že Komenský se Kusánským inspiroval, ale symboliku a příměry přizpůsobil svým potřebám.¹¹⁶

¹¹⁴ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 265 - 266.

¹¹⁵ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 267 - 268.

¹¹⁶ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 269 - 270.

3 Teoretická východiska a praktická uplatnění výchovy v díle J. A. K.

V této kapitole se budu z primární literatury zabývat především čtvrtým spisem ze svazku díla *Obecná porada o nápravě věcí lidských, Pampaedia*, neboli Vševýchova. Ke studiu opět využiji Patočkových komeniologických studií a případně další podpůrnou literaturu.

V 17. století pokračuje již z období renesance měnící se pohled na vztah člověka ke společnosti, k přírodě, ke světu a k sobě samému. Na člověka je nahlíženo více individualisticky. Do popředí se dostává více racionalizace, hledají se příčiny a zjišťuje se, že účelnost může člověk ovlivňovat. Svět se stává tvárným materiálem k aktivní tvůrčí činnosti. S postupným rozvojem přírodních věd se také mění pohled na vztah k přírodě. Proto jsou tolik na místě reformující myšlenky a mnoho myslitelů si tento fakt jistě uvědomovalo. „*Posláním člověka je být pánem nad přírodou, soudil Bacon, a toto panství nám má zaručit vědění.*“. Vědění, které je využito aktivně, přemýšlivě. Stejně tak se myšlení upírá k ideám o společnosti, k vědě o společnosti a jejím racionálním vedení. Člověk již nemá být ve svém životě (jak tomu bylo ve středověku) pasivním, který má málo možností konat. „...*je sice ještě zařazen do celkového kosmického plánu, který není jeho dílem, ...*“ avšak „...*zvýšení lidské samostatnosti, svobody, vzdělanosti a osvícenosti je pojato jako úkol, ...*“. V oblasti výchovy a vzdělání k tomu dospíval právě také Komenský. Prostředkem k tomu se stalo vytvoření výchovně – vzdělávacího systému a pedagogických pojmů.¹¹⁷

K tomuto aktivnímu lidskému přičinění na výchovném procesu však dospíval postupem času. Patočka píše, že v mladém věku Komenský ještě prosazoval stanovisko středověké pasivity člověka. Což dokazují právě i útěšné spisy. „*Moudrost, které chce učit jeho první encyklopedie, je skromnost a oddanost, která ví, jak málo znamená lidské mínění a plánování proti prozřetelnému řízení světa.*“ Vědění v té době znamenalo pro něj, a jistě nejen pro něj, být informovaný, avšak veškerá rozhodnutí pocházela od Boha. Plně toto podporovaly myšlenky z útěšných spisů, které jsem zmiňovala výše. Podle Patočky se ve všech těchto spisech objevují inspirace čerpané od velkého pozdně středověkého filosofa a kardinála Mikuláše z Kusy. Právě na znalost a citování některých jeho filosofických vzorců a dále také myšlenek Ulricha Pindara poukazuje ve svých studiích i Kvačala. Významný kardinál Cusanus působil více či méně na vzdělání vícera reformovaných myslitelů v 16. i 17. století. Podobnost principů, myšlenek se dá nalézat ve více Komenského spisů, například *Theatrum*.

¹¹⁷ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003,. ISBN 80-700-7179-6. s. 121 – 124.

V tomto spisu se dá nalézt například princip tzv. triadismu, který Komenský často používal (souvisí především s trojím pojetím božské existence) například tak, že nástrojem vědění je *sensus, ratio a fides - víra*. Kromě Kusánského, ke kterému se dostal nejspíše prostřednictvím svých učitelů na zahraničních studiích, na něj měli jistě vliv i jeho učitelé samotní. O nich jsem se již zmiňovala v podkapitole 1.4. V postupném přicházení k přemýšlení o pansofii však Komenského jistě ovlivnily další podněty (nejen Cusanus) až v průběhu jeho dalšího života, jak píše Patočka.¹¹⁸

Avšak samy komplikované životní situace mu poskytly mnoho podnětů. „*Neštěstí národa, církve, rodiny i jeho osobní osud štvance po roce 1620 uvedl budoucího učitele národů do těžké krize osobní, do veliké zatěžkávací zkoušky.*“ Tak musel začít znovu a trochu jinak přemýšlet o své křesťanské filosofii, jak tomu je například ve výše zmíněném díle *Truchlivý*.¹¹⁹ Ve vychovatelství tak, kterému se chci v této kapitole věnovat, Komenský docházel ke svému pansofickému, univerzalistickému pojetí až postupem času.

Myšlenkou na výchovu jako vytváření lepšího člověka, hodnotnějšího života, na činnost, která by vedle k povznesení duševních sil, překonával Komenský rezigované postoje z útěšných spisů. Výchova není pouhou činností, neuzavírá se, nemá centrum sama v sobě. „*A Komenský výchovu chápe tak široce, že posléze všechny činnosti, které mají tento ráz přípravné proměny lidského života, počítá k výchově.*“ V prvotních takto směřovaných spisech, z nichž některé uvádím dále a v *Komeniologických studiích* jich najdeme ještě více, již právě tuto myšlenku zřetelně předesílá. A opět čerpal z motivů a nákrasů idejí filozofa Mikuláše z Kusy. Avšak pouze motivem, jelikož na rozdíl od něj Komenský „*...požadavek všeobecnosti bere úplně prakticky a vážně.*“ To znamená ve stručnosti k celkovému universalismu. Podobné myšlenky měl i Komenského starší současník Ratke, avšak postrádaly určitost a soustavnost, ve svém propracování tak, jak se váží k univerzalismu.¹²⁰

Jako první stupeň k propracování těchto idejí označuje Patočka Komenského spis *Českou didaktiku*. Objevují se tu již ideje k harmonii, která je potřebná mezi člověkem a přírodou a uměním. Jedním z cílů lidského života je jeho schopnost a možnost vzdělávat se, být vychováván. Výchova pak má být všeobecně přístupná, tedy všem bez výjimky pohlaví, stavu a majetku a také všeobecná svým předmětem vzdělání. Dále má být reformována škola a to podle řádu již harmonické přírody. Člověk je její přirozenou součástí, ale současně má

¹¹⁸ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 124, 133 – 137.

¹¹⁹ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 137.

¹²⁰ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 147 - 149.

možnost ji ovládat a užívat svého rozumu k tvoření světa. V tomto díle však nejsou ještě všechny zmíněné myšlenky dotaženy k úplné všeobecnosti a univerzalismu. Spis byl již podle názvu určen především české společnosti, vychovatelství není ještě zaměřeno na celý lidský život, vševědný a všeobsahující předmět ani metodika vzdělávání není ještě vypracován a konečně reformu je třeba zasadit do společenského kontextu. Avšak celkově už zde jsou patrné ideje na vševýchovu a potřebu, kdy všichni mají vědět všechno. V dalších dílech lze nacházet postupné kroky k jejímu naplňování. Mluvíme o latinské *Didaktice*, spisu *Schola pansophica* a dále o spisech souhrnně nazvaných *Praecognita*, ve kterých se mimo jiné píše o potřebě, „že člověk musí být vzděláván, má-li se vskutku stát člověkem.“ A také, „že všichni mají vědět všechno v pravdě a od základů.“ Patočka se na dalších stranách svých studií zabývá podrobněji obsahem těchto jmenovaných děl.¹²¹

Druhý díl zmiňovaného díla, v češtině *Škola vševědná*, již více odpovídá požadavkům *Pampeadie* neboli *Vševýchovy*. Největší změny se projevily ještě v díle *Velká didaktika*, které předcházelo rozsáhlému všenápravné *Obecné poradě*. Vševýchovné myšlenky jsou důsledněji propracovány a vše je hlouběji zdůvodněno. Je stanoven cíl pansofie, prostředky, metody. Na dalších stranách do vývoje k vševýchově v konečném nápravném svazku zařazuje Patočka další předcházející spisy, k nimž se také blíže vyjadřuje. V této práci se však více zaměřím na konečný vševýchovný spis patřící do svazku *Obecné porady*. V *Obecné (Všeobecné) poradě* je koncepce vychovatelství téměř vytvořena. Přídavným prvkem je právě ono začlenění oné „didaktické reformy do nápravy celé skutečnosti všeobecným a jednorázovým nařízením těch základních činností, které člověka činí člověkem.“ Právě *Všeobecné porada* má opravdu naplnit princip universality – veškeré lidské myšlení má směřovat k jednotě, harmonii, celkovosti. A výchova též patří do takto zamýšleného díla. Stává se prostředkem nápravy, svět a dějiny pak prostřednictvím poznání mají být pomůckou pro vykročení k lepšímu lidství. „...Může být kosmos sám klíčem k tomu, aby dospěl na cestu řádu proti zmatku, pravdy proti klamu, bytí proti nicotě.“ V knize našeho komeňologa Patočky se dočítáme, že *Labyrint* obsahoval tyto myšlenky jako otázku. Ta se pak objevila v části *Všeobecné porady*, v *Panegersii*, a zodpovězena byla pomocí výchovy a vzdělání, didakticky. „Napravení se týče těch činností, jež člověka činí člověkem;...“ A to je především výchovou.¹²²

¹²¹ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 190 – 192.

¹²² PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 195 – 196, 199 - 200.

Co tedy je ještě potřeba souhrnně zamýšlet k výchovatelské nápravě a z jakých předpokladů vycházet? Jaký je vztah *Všenápravy* a výchovného působení? Tyto otázky se nyní pokusím zodpovědět s oporou Patočkových slov.

Souvislost, provázanost a kauzálnost více společenských faktorů mezi sebou komplikuje stanovení nápravných opatření. Proto je třeba náprava všeobecná, nejen reforma škol. Školy využívají knih psaných určitým způsobem, podle toho využívají učebních metod. Dále jsou řízeny a ovlivňovány (jako samo lidské pokolení) mnohým společenským děním, které je závislé na vládě určitých lidí. Takže k nápravě výchovy a škol je třeba nápravy jednotlivých lidí, kteří tvoří stavy (politiku), aby se následně změnily společenské poměry a s ním i knihy, ze kterých poznáváme svět, metody, školy a tím pádem také byli napravení lidé. Avšak všechno má především respektovat a čerpat z principiálně nezměnitelného řádu *věcí samých*. Řád věcí, který je zákonný, harmonický a spojen Božím uměním v soustavu. Ještě je tu však jeden předpoklad a to usmířený svět a stát. Společnost se řídí děním ve státě, který by měl zajistit mír, bezpečí a také uklidňovat náboženské spory, které rozdělují společnost. „*Reforma musí tedy nastat z různých stran; ...*“¹²³

Společnost je dle Komenského nutné taky napravovat od jednotlivců a nejmenších jednotek jako je rodina. Člověk jako napravený jedinec se stává odpovědným, spořádaným, uvědomělým a současně láskyplným jak ostatním lidem, k Bohu, tak také (a možná především) k sobě samému. Nejde tu o sebelásku, ale o formu sebevlády a vlastní volby. Stejně tak zmíněná rodina a další vyšší instituce (škola, církev, stát) mají mít tuto podobu; harmonický, celistvý a celkový ráz jako obraz společnosti. Do takového státu – společnosti je zamýšlena a předpokládána reforma školy jako instituce vzdělávající po celý lidský život. „*Nejdůležitější ze všeho je, aby se takovými universálními a vševědnými staly školy; neboť „ty jsou dílnami rozumového světla, které je prvním působitelem všeho hnutí v životě soukromém i veřejném a prvním zdrojem řádu či zmatků ve věcech lidských“.*“¹²⁴

3.1 Pampaedia neboli Vševýchova

Velký nedokončený svazek *Všeobecná porada o nápravě věcí lidských* je vyústěním celoživotního Komenského úsilí o nápravu člověka, společnosti a celého světa. Kumpěra píše, že se jedná o nejcennější výraz jeho myslitelsko-výchovatelského odkazu. Dílo je opravdu významným výchovným a reformátorským počinem. *Pampaedia* obsahuje myšlenky

¹²³ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 200 – 201, 202.

¹²⁴ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 200 - 201 .

vysvětlující vzdělání a výchovu jako celoživotní proces. Člověk na základě výchovy a vzdělání rozvíjí právě svou lidskost. *Pampaedia* je shrnutím myšlenek z předchozích pedagogicko-didaktických spisů. V tomto spisu se také objevují významné myšlenky na pokračovací vzdělávání po školském vzdělání, tedy v dospělosti získáváním zkušeností a také pak ve stáří spolu s předáváním rad a zkušeností získaných v průběhu života.¹²⁵

Pampeadii Patočka velmi vyzdvihuje, jako jedno s nejpromyšlenějších děl a jednu ze spisovatelsky nejlepších částí *porady*. Výchova, tedy vševýchova tu znamená vzdělávat a to vzdělávat se od úplné nevědomosti až po naplnění lidského člověčenství v tom nejlepší smyslu slova. Princip universalismu je zde využit ve všech rozměrech a musí být uplatňován v dobré víře, v pravdě a harmonii. A to ve vztahu k sobě, ostatním lidem a Bohu, jak už jsem popisovala. „*Celkový, pansofický člověk žije v dotyku s věčností, aniž ztrácí souvislost s věcmi tohoto světa...*“ V tomto smyslu se odehrává vysvětlování samotného pojmu vševýchova v úvodu tohoto spisu.¹²⁶

Do své práce zahrnu kapitoly č. I, II., které následně rozeberu. Dále pak kapitolu č. VI. o tom, jak by měly vypadat učební knihy. Jednotlivé myšlenky jsou v primární literatuře opět členěny na paragrafy. Opět se v jeho díle objevují myšlenky, citace z Bible a Božích knih. Spojitost s vírou je jistě hluboká a nesporná. V první kapitole vysvětluje Komenský úvodní odůvodnění, proč vůbec použít pojem *vševýchova* a co si pod tím je třeba představit. Dále také předesílá, že chce osvětlit tři základní pojmy pojící se k výrazu *vševýchova* a těmi míní výchovu *všem, ve všem a všestranně*. Zde i dále v práci se objevuje princip triadismu, o kterém jsem se již zmínila. Vyjmenované tři základní součásti *vševýchovy* pak dále rozpracovává v následujících kapitolách, každou zvlášť. V této práci budu analyzovat pouze pojem *všem*, kterého se týká II. kapitola. Jedno společné pro všechny je právě pojem naznačující univerzálnost, tedy *vše*. Neboli v překladu z řeckého jazyka a u Komenského idejí často používaná předložka *pan*. Univerzální vzdělání totiž obsahuje všechno vědění. Který člověk se k němu blíží, je také nejbliže k lidskému obrazu Boha. A cílem vzdělání je jít právě touto cestou a to i od barbarského nic nevědění.¹²⁷

Pojmem *všichni* se myslí vskutku všichni lidé (mladí, staří, národy, stavy, rodiny, osoby, chudí, bohatí atd.). Myšlenka podle mého názoru velmi vyspělá. Více se ještě o tomto

¹²⁵ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 223, 226.

¹²⁶ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoyomenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 202 – 203.

¹²⁷ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 15.

tématu vyjádřím v souvislosti s kapitolou č. II, která se mu věnuje. *Všechno* je potřebné znát, ve *všem* je potřebné nalézat pravdu, abychom byli schopni ji rozpoznat. Pak budeme moci konat moudře, rozumně a dobře s věcmi, lidmi jako společností občanů a k Bohu v oblasti náboženství. *Všestranně* poznávat a rozvíjet se pro pravdu, ne pro manýry. Pro pravdu, která nás může učinit rozumnými, činnými, mravnými, zbožným a blaženými. Člověk by měl mít oči otevřené, znát vše potřebné a konat tak, aby mělo naše konání smysl. Protože člověk se narodil s určitým posláním, jak píše Komenský. Tak jako psal Patočka, je důležité činit život harmonickým a uvádět jej v soulad (být dobrý, moudrý, svorný, jít správnou cestou aj.). Protože pak vyvádí lidi z neštěstí, nejistot, ze zla a trápení se sebou samým. To jsou základní předpoklady.¹²⁸

Avšak lidé se neustále klamou, neumí rozpoznat pravdu a omyl, dobré a zlé a za poznáním jdou tupě, přesvědčení jedním tvrzením. *Všichni, všemu a všestranně* znamená mír, světlo a řád. A *vševýchova* se stává cestou, uměním šířit moudrost a dělat z lidí lidi. Těmito myšlenkami se snaží náš myslitel osvětlit své záměry.¹²⁹

V kapitole druhé, o které nyní budou následující řádky, se pak Komenský více rozepisuje o termínu *všichni*. Univerzalistické ideje se zdají být utopické nebo nepřiměřené. Takovou neuváženost svých přání mu vytýkali jeho současníci. Autor sám píše, že si je vědom takových protivníků a odpůrců. Vůli některých lidí je, podle něj, vládnout v nevědoucích temnotách. Avšak pro *vševýchovu* a vůbec lidi je důležité, aby tím nevyšším přáním se stalo rozsvícení temnoty. Také Bohu záleží na vzdělání, protože učinil člověka toho schopným. Lidé se pak mohou stát blaženými a věci nebudou podléhat marnosti.¹³⁰

Člověk je dle Komenského schopným stát se tím nejlepším božím obrazem, panovat sám sobě, být rozumný a to je třeba usilovat. Je nám dán rozum, proto jej máme užívat. To je přirozenou lidskou vlastností a principem problému. „*Neboť nicotné je někam jít a nedojít, ...Když se tedy všichni rodíme, musíme dostáhnou toho, aby nikdo jednou nelitoval, že se narodil.*“ Učit se, vzdělávat se, užívat svých rozumových vlastností je tím způsobem, jehož prostřednictvím můžeme něčeho dosáhnout. „*Jinak se to bude podobat bláznovství: mít pole, které bys neobdělával...; nohy, jimiž bys nechodil,...*“ Bez vzdělání se stává z člověka

¹²⁸ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 16.

¹²⁹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 16 – 17.

¹³⁰ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 17.

nečlověkem. Navíc Komenský připomíná, že lidská duše je věčným statkem a proto se nemůže dopustit (na rozdíl od věcí pozemských) zanedbávání.¹³¹

Příčinou všech poklesků je slepota mysli. Nedodržení cílů, vhodných prostředků a způsobů k jejich dosažení. Proto by měli *všichni* lidé začít uvažovat, proč jsou zde a jaký smysl má dění všech věcí. Pak můžeme lépe usměrňovat naše jednání. Důležité je také nemyslet jen na sebe, nebo na svůj národ (jak také sám Komenský rozšířil svůj pohled z pomoci českému národu na pomoc celému lidstvu – univerzalizmus). Protože sdílíme vše společně. A lidé nejsou ve své podstatě od sebe rozdílní. Lidská přirozenost je nám totožná. Bůh nekladl mezi lidi rozdíl v jejich člověčenství. Z toho vyplývá, že je nespravedlivé, když možnost vzdělávání mají lidé různou. Když ne všichni lidé mohou poznat cestu pravdy, poznání a cestu k Bohu. Komenský zdůrazňuje, že *každý* potřebuje hledat a nalézat (pravdu, světlo, mír). A stejně tak je společné lidem to, že každý člověk někdy zažívá trápení a vrtkavost svého osudu. Nejvíce nešťastný zůstává ten, kdo nepoznal váhu štěstí, bídnost neštěstí a cesty z něj. Jinými slovy, kdo neumí nalézat východiska z problémů a neváží si toho, co mu život přináší. K tomu je předpokladem mít moudré, výchovně-vzdělávací vedení. Účelem vzdělání je náprava a výchova k lidství a tím i směřování k míru, to je jedna z nejdůležitějších myšlenek.¹³²

V dalších řádcích svého spisu obhajuje své univerzalistické pojetí a jeho možnosti. Opět se odvrací k víře. Bůh ustanovil věci k jejich poznání, to je jejich smysl a úkol pro člověka. Samotný člověk je uzpůsoben dojít k moudrosti a dokonalosti. Musí však chtít a najít svůj smysl života zde. *Všichni* lidé mají nástroje, jak jsou nazvány v *Pampaedii*, k poznání. Tady se opět setkáváme s triádním pojetím, jsou to totiž *smysly, rozum a víra*. *Všichni* mohou dokázat to samé, co jedinec. Univerzalizmus se tím stává možným. Lidé ale považují nesnadné za nemožné a proto by se měli poučit výrokem: „*K výšinám směřuje mužnost*.“ A Bůh pro nás připravil k získání vědění celý svět a prvotně Boží knihy.¹³³

Na závěr kapitoly předkládá Komenský šest základních problémů, které shrnují předchozí myšlenky. K tomu pak ještě tři poučky. Z nich především vyplývá, že kdokoliv se narodil člověkem, má se jím učit být a že všichni mají mít možnost vzdělávání. Tím spíše je třeba pomoci ke vzdělání slepým, hluchým a zaostalým, slovy Komenského. Jen pokud

¹³¹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 17 – 18.

¹³² KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 18 – 19.

¹³³ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 20 - 21.

opravdu to nikudy nejde, má být takový člověk ponechán svému Tvůrci. Moudrost je potřebná všem. I když například filosofům, vůdcům společnosti přísluší mít jí více, neznamená to vyloučení ostatních.¹³⁴

K další analýze a popisu záměrů ve spisu *Pampaedia* jsem zvolila kapitolu VI., o *Pambiblii*, jako jednom z možných praktických uplatnění výchovných teorií. Tedy kapitolu „o knihách a jiných nástrojích, které mají sloužit univerzálnímu vzdělání.“ Komenský také připouští název *panorgania* neboli *všenástrojnictví*.¹³⁵

Stupně přístupu k poznání věcí jsou opět tři. A to tak, že věci můžeme poznávat přímo pomocí smyslů, dále zprostředkovaně zobrazením (obraz) a nakonec pomocí jejich popisu v knihách. Kvůli nejlepší přístupnosti jsou právě knihy nejlépe využitelné. Snadno si to lze představit také ve školním prostředí. Proto zaměření na ně není bezpředmětné. Pojem *pambiblie* zahrnuje úplný soubor knih k univerzálnímu vzdělávání. „*Pramenem moudrosti je...trojí slovo Boží; myšlené, vyřčené, učiněné.*“ Myšlené znamená úkony naší duše. Vyřčené jsou pak knihy Bohem vnuknuté a učiněné je svět. Oproti Božím knihám jsou však ty lidmi psané malé svou hodnotovou velikostí. A než přijde člověk ke knihám Boží moudrosti, musí nejprve projít ostatními knihami. Ty člověka mají vést cestou *přímo, plně a přístupně*. To jsou tedy vlastnosti knih, které by měly vést člověka na cestě k poznání, na cestě k moudrosti a k Bohu. Knih, které mají vychovávat a vzdělávat.¹³⁶

Co si představit pod vlastností *plně*? V knihách má být předkládáno vše a k tomu tím způsobem, aby nikdo neztrácel v poznávacím procesu nic z dobra, nic z pravdy. Knihy určené k učebnímu procesu mají obsahovat jasné a pravdivé věci. Neboť jisté vědění je základem. „*Pak přestane platit známý stesk Senekův: Potřebné neznáme, poněvadž jsme se naučili nepotřebnému.*“ Což svým způsobem platí dodnes. Jestliže v nás bude základní vzdělání jisté a pravdivé, teprve pak se můžeme zabývat pravděpodobnostmi a zamýšlet se nad problémy. Svou důležitou úlohu hraje také ještě požadavek na *přístupnost* knih. To znamená, že nemají své čtenáře odstrašovat formou nepřehledného nebo složitého textu. Naopak mají být lákavě podané, aby zaujaly a připoutaly. Také by neměly obsahovat zbytečnosti, ale spíše věcné

¹³⁴ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 22 – 24.

¹³⁵ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 49.

¹³⁶ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 49.

poznatky, které do problému vnesou světlo. S přístupností souvisí také aspekt věkový.¹³⁷ Důkazem pokrokového chápání vzdělání je dle mého názoru tento apel na logickou postupnost náročnosti knih s ohledem na věk.

Komenský poukazuje nejen na věkové odlišnosti, ale také na odlišnosti i ve školní třídě, která má sdružovat žáky s týmiž požadavky na učení. I v této jedné skupině jsou totiž Komenským vymezeny tři stupně úrovní od sebe se lišících: *Začátečníci, pokročilí, blízcí dokonalosti*. Pro tuto horizontální rovinu má být vytvořena jedna učebnice, která bude sloužit všem třem úrovním. Příklad textu by pak byl (kvůli přesnosti nemohu vše citovat kurzívou, ale cituji tak, jak je psáno v *poradě*): „BŮH, *onen počátek bez počátku a pramen všeho jsoucna*, chtěje projevit svou vznešenost *nekonečné moci, moudrosti a dobroty*, STVOŘIL z ničeho tento viditelný SVĚT.“ Není pak těžké doplnit, jaký typ textu které úrovni přísluší. Dalším důležitým požadavkem na knihy, o kterém se český učenec vyjadřuje, je jich celková promyšlenost a nápaditost. Dokonce mají být psány tak zajímavě a poučně, aby mohly sloužit jako učební materiál také samoukům. V tomto směru navrhuje psaní textu pomocí dialogů (tedy otázek a odpovědí). A to oboustranně, jak od učitele k žákům, tak od žáka k učiteli.¹³⁸

Knihy nemají být „pouhými“ pokladnicemi vědění, ale prostředkem na cestě k jasné moudrosti. Tedy činným a účinným nástrojem. Obsah učebnic, pokud pod tímto termínem chápeme stejně jako Komenský typ knih určených k osvojení si vědění, má být především pravdivý, moudrý a napravující špatnosti. Z didaktického hlediska by byly vytvářeny pro všechny úrovně a (nejspíše věkového) stupně a jim přizpůsobeny.¹³⁹

K této problematice ještě dále v kapitole Komenský navrhuje dvanáct podrobnějších zákonů pro tvorbu knih. Jejich obsah předešlu v souhrnu. Nač je prvně důležité dohlížet, je kvalita knih, nikoliv jejich kvantita. Vytvářet novou knihu znamená vkládat do ní nové myšlenky, nikoliv opisovat staré autory. Je tím míněno, aby nebyl vytvářen „slepeneč“, ale skutečná kniha. Podle Komenského je neustálé citování a odkazy jen pro zmatení. Žádá stručné a věcné sdělení, nikoliv obšírné citování. Využívá tu přirovnání k ostatním věcem denní potřeby (například jídlo), kdy také lidé příliš nezkoumají, odkud jsou.¹⁴⁰ Zde narážíme dle mého mínění na zajímavý fenomén. Souvisí podle mého názoru s problémem globalizace

¹³⁷ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 50.

¹³⁸ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 50 - 51.

¹³⁹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 51 - 52.

¹⁴⁰ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 52.

a s ní spojené pojetí dnešních moderních společností. V době 21. století se svět neuvěřitelně „zmenšil“ a současně „rozšířil“ oproti době 17. století. Zkoumání původu věcí, myšlenek a současně ochrana autorství je dnes v moderní západní společnosti samozřejmostí.

Vrátím se však k souhrnu obsahu zákonů, které jsou nutné pro psaní knih. Jak už stojí výše, obsahem knih mají být předkládány nové a dobré poznatky či nálezy nebo být osvětlována stará tajemství pro srozumitelnost. Stejně tak se tu opakuje myšlenka o nezahrnování textu knih zbytečnostmi a „hromadou plev“, které jsou již známé. Osvobození od zbytečností je přínosem pro lidi a vzdělání. Pak bude vše více zřejmé a usnadněné. Protože vše, co bude kdy napsáno, má přinést především užitek a osvětlení. Komenský se odkazuje na Augustina: „*Je lepší sebemenší pravda než všechno, co se dá libovolně smyslit.*“ Příkladá i vědecké hledisko (v dnešním slova smyslu), kdy kvalitní spis obsahuje text dokazatelný, nediskutovatelný a jasný. To je předpokladem pravdy. Komenský připouští možnost diskuze nebo komentáře u věcí předložených jako problém, nikoliv jako daný fakt. Vznikne tak volnost k usuzování. Nic ke kvalitě knihy nepomůže ani spěchání s jejím psaním. Dobrá kniha má mít rejstřík, aby se stala přehlednou. A především pomocí knih mohou lidé poznávat Pána, Boha, Písmo, ale také přírodu a lidské uvažování. Komenský projevuje velkou nevoli vůči vydávání jakýkoliv spisů způsobujících svým obsahem mezi lidmi zmatek. Také proto by měli na vydávání knih dohlížet členové tzv. *sbor světla*.¹⁴¹

Ve smyslu univerzalistického pojetí se dočteme ve zbytku této rozebírané kapitoly o několika pansofických kategoriích zásadních pro *pambiblii*. Reprezentují heslovitě již uvedené myšlenky. Jedná se tedy o: podstatu (obsah), čas – doporučeno vydávání jednou ročně, místo – původ od učených lidí, nízká kvantita a vysoká kvalita, dále užitečnost, vzájemnou sdílnost a odstranění nedostatků. *Sbor světla* se má starat především o opatření univerzální bibliografie spolu s doprovodným komentářem v hebrejštině a řečtině pro lepší přístupnost a pochopitelnost.¹⁴²

Všechna vševědná literatura se dá na základě Komenského popisu kategorizovat na *pankosmografii* (*pankosmie*), *pangronologii* (*panchrome*), *panhistorii* a *pandogmatii*. Některé jsou blíže upřesněny. Tedy *pankosmografie* zahrnuje mapy a rozšíření jejich přesnosti a *pandogmatie* zahrnuje názory významných mužů z různých zemí a také poučení z omylů a bludů. Je totiž ku prospěchu dostatečně ukázat nesmyslnost, nepravdu a ony omyly a bludy.

¹⁴¹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 52 - 54.

¹⁴² KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 54 - 55.

Současně ve výčtu bibliografie nesmí být opomenuta jediná myslitelská kniha, ať už z jakéhokoliv oboru. Jedině tak totiž může být pravda zcela zjistitelná a sjednocená. „*Základní metodické pravidlo zní, že se má vyučovat jen v pravdě*“ Spisy se musí psát apodikticky, neboli naprosto nezvratně (pravdivě). Přesto je žádoucí na omyly poukázat, protože škodí mysli si je neuvědomovat. Může se na ně upozorňovat například ve zvláštní knize, kterou Komenský navrhuje nazývat *Dodatek pansofický*. U omylu je také důležité vysvětlení kontextu jeho vzniku.¹⁴³

Úkolem *vševědy (pansofie)* související úzce s *vševýchovou (pampaedia)* je stát se naprosto přehlednou soustavou, normou obsahující věci uspořádané od nejvyšších tříd k podřazeným druhům. Dále je třeba sestavit podle témat rozdělený celý obsah přírody - knihy světa; knihy Písem a knihy vlastního vědomí. Dále je jeho návrhem vytvoření třikrát trojího univerzálního komentáře ke knihám Božím (tedy ke světu, myslí a Písmu). Jedná se o komentáře k teologicky protichůdným místům v knihách, ke kterým se vedou spory. Na konec svých idejí týkajících se tématu *pambiblie* dodává, že by měla existovat také kniha výroků *pantheia (gnómologie)*, k tomu *Lexicon panglotton, Grammatica panglotta* a *Katalog nevědomostí lidského pokolení*.¹⁴⁴

V závěru rozebírání této kapitoly, dle mých úsudků, bych jako hlavní pohnutku k vytvoření požadavku na existenci *pambiblie* vytyčila žádost o pravdu a moudrost. Protože právě ty se mohou stát zárukou ve vznik dobroty a blaženosti.

Ve své práci, na závěr této podkapitoly, se ještě jednou vrátím ke smyslu *Pampeadie*, a to opět s pomocí komeniologických studií. Odůvodnění vzdělání všech a ve všem nevyplývá jen z potřeby rozvíjení přirozené rozumové vlastnosti člověka, ale také z potřeby sociální. Protože lidé sdílí vše společně a vše se týká všech. Stejně jako je nám společná podstata lidství. Myšlenky, které jsem již výše uvedla. „*Všelidská solidarita je motiv, kterým je tu doplněna bohatě rozvětvená tematika didaktiky o naplnění lidského života v poznání, jednání i výrazu jazykovém,...*“ Solidarita, která pojí části v celek, a který bude dobrým celkem jen tehdy, když se bude dobře vést všem jeho částem. Současně však člověk sám sobě není přítelem, „*přeje-li si stýkati se zdravý s nemocnými, moudrý s hloupými, dobrý se špatnými,*

¹⁴³ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 55 - 56.

¹⁴⁴ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 3 v. ISBN 80205022893. s. 57 - 58.

šťastný s ubohými.“ Citace je převzata z primárního textu Komenského. Lidstvo je však jednotné, a to nejen podobou, ale také původem svých jediných prarodičů.¹⁴⁵

Cesta k dobru se děje prostřednictvím světla vneseného do rozumu. Mezi lidmi se pak šíří pomocí jazyku a důsledkem je osvícené jednání. Člověk má být dle Komenského veden světlem (pravdou) veškerých věcí, Bohem a svými smysly. Co užitečného přináší pro člověka *Pampaedie*, rozepisuje Patočka v mnoha hodnotách. „...*je to celá skupina hodnot: existovat, něco znamenat, vědět o svém okolí, rozumět tomu, co člověk ví, žít svobodně, to jest volit podle vlastního světla myslí a se vším nakládat podle vlastní vůle, realizovat to, co jsme zvolili, mít věci člověkem zpracované, užívat v bezpečí toho, co máme, vynikat a mít vážnost, být výmluvný, být oblíben Bohem a lidmi.*“¹⁴⁶

Patočka se dále pozastavuje nad třetím faktorem *vševýchovy*, tedy *všestranně (omnino)*. Všestranně myšleno shodovat se s přirozenými vlastnostmi člověka (jako je rozum, svoboda, společenskost), s jeho nejvlastnější povahou a to hlavně celkově. Jestliže se totiž neupíná na celek, ale na jednotlivosti, upadá. Kdo sleduje pouze jeden cíl, snadno sejde z cesty. Například uvádí Patočka, „*kdo jde výlučně za mocí, snadno se stane tyranem;...*“ Vytrácí se totiž harmonie. Harmonie znamená žít pro sebe a pro druhé. Sám Komenský si uvědomuje obtížnost úkolu naplnit harmonii, která vytváří řád věcí. Ale nepřipouští jeho nemožnost, jen tu hraje roli značný aspekt složitosti lidské povahy. Člověka je tak třeba zdokonalit, uvést na správnou cestu poznání řádu a smyslu veškerenstva. Aby se stal svobodným a přece součástí řádu. „*Ale předpokládá to jednu důležitou složku: člověk musí překonat své sobectví,...*“ V cílu *vševýchovy* se tak podle Patočky promítá žádost uvedená již v *Hlubině bezpečnosti*, a sice že je třeba překonat tendenci považovat vlastní centrum za všeobecné. Což je pak rozvinuto v universalismus.¹⁴⁷

V čem bude člověk vidět skutečně dobro, pravdu a možnost, za tím půjde dobrovolně a snadno překoná své sobectví. „...*jen realizovat vskutku pansofii – a uvidíme nečekaný výsledek.*“ Zde se projevuje vliv antických myslitelů na Komenského. Ti totiž věřili v rozum člověka, kdy omyl je způsoben nevědomostí. U Komenského však Patočka ještě reflektuje chiliastické tendence. Také nesmíme zapomínat na důležitý aspekt, že totiž pansofie není možná bez Božích knih, bez knihy zjevení. „...*jenom zapůsobí-li přímo to, co je nad člověkem jako poslední míra našeho poznání – soudí Komenský -, může být sklenut*

¹⁴⁵ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 204.

¹⁴⁶ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 204.

¹⁴⁷ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 205 - 207.

most mezi nekonečností a konečností, kterého vyžaduje Pansofie.“ To je také podmínka vševýchovy. Víra ve vyšší moc a od ní pocházející světlo zde plní stejnou úlohu (ne-li vyšší) jako víra v lidský rozum. Jak výstižně píše Patočka; „...rozum a jeho světlo, které Komenský káže, nejsou ještě světlo a rozum ryze lidské – Komenského ideál všeobecného světla není ještě osvícenský ideál, a přece nikdo tento ideál nepomáhá tak připravovat jako právě Komenský.“¹⁴⁸

V nerozebírané kapitole o vševědném učiteli – *pandidaskalie* – z univerzalistických požadavků vyplývá, že učitel by měl dosáhnout nejvyššího vzdělání. Zároveň je vyložena jednotná metoda a položeny základy všeobecné didaktiky. Například je z didaktických problémů třeba vyzdvihnout pojetí školy jako hry, jako vstupu do reálného života; nebo také postupnost učení související s přirozeným lidským chápáním od názorného k pojmovému. Celkově úkolem vychovatele je vést síly lidské povahy tak, aby směřovaly k sobě přirozenému univerzalizmu a všestrannosti, nikoliv do svého středu. „...pravý smysl přirozené výchovy, přirozené metody vychovatelské je universalnost.“¹⁴⁹ O nedokončenosti, úplnosti či celkové ucelené myšlenkové soustavě spisu *Pampaedia* se můžeme dočíst na ostatních stranách Patočkových studií o pedagogickém universalismu.

¹⁴⁸ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 207 – 208.

¹⁴⁹ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, ISBN 80-700-7179-6. s. 209 – 210, 216.

4 Uplatnění teoretických a praktických poznatků z hlediska dnešní doby

Z Komenského obsáhlého celoživotního díla zajisté nejvíce čerpáme jeho pedagogické a didaktické myšlenky. Knihám tohoto zaměření také určitě věnoval nejvíce práce a času svého ne vždy snadného života. Některé z těchto myšlenek a záměrů jsem již zmínila v předchozí kapitole. Avšak je třeba připomenout, že Komenský se nezabýval pouze pedagogikou. Jeho dílo vznikalo v kontextu doby a mnoha myšlenkových vlivů, které vnímal. A dále se v jeho spisech a vůbec celoživotních názorech jistě projevila síla jeho osobnosti humanisty, renesančního myslitele a reformátora. Podle mého názoru lze jen těžko omezit pohled na J. A. Komenského pouze jako na pedagogického reformátora. Proto je mým cílem se v této kapitole zabývat spíše všezahrnujícím přehledem Komenského koncepcí a jejich uplatnění z hlediska dnešní doby. Například problematikou antropologie, filosofie, psychologie. Otázku výchovy, pedagogiky a didaktiky však nelze zcela opomenout.

Nad svými idejemi se zamýšlel Komenský nejen teoreticky, ale i prakticky. Uvažoval o nich zcela reálně, nikoliv utopisticky. Proto se také mimo jiné zaměřoval na životní pravidla, duševní zdraví člověka. Vyjadřoval názory antropologické, psychologické a o harmonii těla a ducha. Témata blízká dnešnímu člověku a názory jistě ne nepoužitelné. Psal o lidském zdraví, životu a především lidské přirozenosti. Teze univerzalizmu, kterou využíval v mnoha spisech, je jedním z hlavních poznatků, který má co říct i dnešní společnosti. Podle Wolfa je Komenský předchůdcem světového společenství lidí, o něž usiloval v rámci nápravy a univerzalizmu. Jeho vzdělanost a způsob uvažování o člověku však také dokazuje vliv antických (starověkých) myslitelů, tedy nejen jeho vlastní celoživotní ideje.¹⁵⁰ Možná právě odtud pramení takový způsob přemýšlení o člověku, jakým je harmonie těla a ducha, rozumovost jako přirozená lidská vlastnost. A to jsou podle mě jedny z poznatků, kterými se stále můžeme zabývat.

Jeho pojetí antropologie a humanismu je i dnes poměrně moderní. I to vyplývá z mnoha děl. Uvědomuje si jedinečnost člověka a lidské vlastnosti, které jej mohou opravdu činit člověkem. Především to, že člověku je přirozené poznávat, tím rozvíjet přirozenou vlastnost – tedy rozum – a to se stává nezbytným pro život. A právě lidskost, mírnost a svoboda, kdy člověk je bytostí sám sebe tvořící, lidem sluší. To, co si dále můžeme převést do současnosti

¹⁵⁰ WOLF, Josef. *Jan Amos Komenský: osobnost dneška*. Praha: Unitaria, 1992. Kdo byl kdo, sv. 1. s. 12 – 15.

je dále požadavek společenské solidarity, užitečnosti a nesobeckosti. Když se zaměříme na výchovně-vzdělávací proces, nalezneme spoustu aspektů, které se i dnes snažíme uplatnit. Například, že výuka má být pro děti vedená vzhledem k jejich stupni chápání a má být pro ně spíše hrou. Dále rodiče mají být co nejlepšími vzory svým dětem.¹⁵¹ Všechna výše uvedená témata se pokusím dále ještě rozvést. O něco méně se však budu věnovat výchovným a pedagogickým poznatkům, i když i ta budou jedním z cílů této kapitoly.

Názory a postoje, které J. A. K. hlásal ve své době, jsou v současnosti stále aktuální. Varoval totiž před problémy, které mohou vyplývat z novodobých konceptů. I proto je dobré znát tyto názory a tuto minulost. Zvláště Komenského dílo *Clamores Eliae (Výzvy Eliášovy)* se takových myšlenek více týká.¹⁵²

Jako humanista se Komenský snažil odhalovat přirozené lidské potřeby. Všeobecně a konkrétněji se tedy jako jeden z prvních začal zabývat psychikou dítěte. Psychologie teprve stavěla své počáteční základy, i když jako věda vznikla až v 19. století. Právě zjišťování psychologických potřeb dětí je oprávněně jeho velkou zásluhou. A jedním z důsledků zkoumání lidské přirozenosti je právě jeho vychovatelské dílo a potřeba celoživotního rozvoje člověka. Mimo to si humanisté všeobecně uvědomovali neodlučitelnost typických a přirozených vlastností od člověka samotného. Z přirozenosti a tzv. stoicko-křesťanské přirozenoprávní doktríny pak jedinci vyplývají práva, jež je třeba respektovat a chránit. Proto také Komenský je tak chápal „...především s lidskou svobodou, která není jen atributem vůle..., nýbrž je, z hlediska společnosti a tedy vztahu státu a církvi k jedinci, neporušitelným právem člověka.“ Přirozenost, autentická lidská spontaneita a absence násilí jsou pro něj podkladem pro harmonický rozvoj jedince. Z toho plyne i svoboda náboženského přesvědčení. „Komenský je předchůdcem moderního ekumenismu...“¹⁵³ A nedořešený problém ekumenismu přetrvává do dnešní doby.

Nápravná opatření zamýšlel Komenský zavádět zcela do reálného prostředí, nikoliv do utopického světa, jak jsem již zmínila. Stejně jako toleranci v oblasti náboženství žádal v oblasti politiky především mírová jednání a soužití všech států a národů v míru. Na což by měl dohlížet tomu určený nejvyšší orgán, tzv. „světový parlament“ a tzv. „obecný koncil“. Ke konci života odmítal válku jako řešení zcela (také v *Clamores Eliae*). Sám „...zdůrazňoval, že

¹⁵¹ WOLF, Josef. *Jan Amos Komenský: osobnost dneška*. Praha: Unitaria, 1992. Kdo byl kdo, sv. 1. s. 16 – 19.

¹⁵² FLOSS, Pavel. *Poselství J.A. Komenského současné Evropě*. 1. vyd. Brno: Soliton, 2005, 165 s. ISBN 80-239-6048-2. s. 5.

¹⁵³ FLOSS, Pavel. *Poselství J.A. Komenského současné Evropě*. 1. vyd. Brno: Soliton, 2005, 165 s. ISBN 80-239-6048-2. s. 10 – 13.

bojovat spolu mají jen ideje, nikoliv však lidé se zbraní v ruce, kteří se ve jménu idejí zabíjejí.“ Jako další instituce je navrhováno tzv. *Collegium lucis*, které jsem již dříve zmiňovala. Jednalo by se o celosvětovou instituci dohlížející na vědu a vědění. Protože to je další aspekt podílející se na rozvoji společnosti, kromě náboženství a politiky. Vědění odstraňuje „temnotu“ a vzdělání se má stát prostředkem k utváření lidskosti. Tedy pro shrnutí se jedná o triádu vědění, náboženství a politiky.¹⁵⁴ Mír, nenásilí a harmonie a to zamýšlené všude a všem jsou základní filosofická témata Komenského na počátku novověku a myslím, že mohou být uplatnitelná také dnes.

Avšak můžeme se poučit také z dalších poznatků. Komenský se snažil upozornit také na problém počínajícího novověkého chápání vědění jako moci člověka nad přírodou. V 17. století se totiž začíná proměňovat renesanční pohled na přírodu jako na obdivuhodně fungující systém plný tajemství. V této době jsou ona tajemství stále více objevována a mizí s rozvojem exaktních věd. Takže člověk a příroda se tak stává souborem jevů, do nichž je možno zasahovat a ovládat je. Toto chápání bylo však pro Komenského nepřijatelné, byl jeho odpůrcem a varoval před takovým podrobováním přírody. „...*prorocky varoval před tím, abychom neočekávali, že nás jen technika a věda učiní blaženými;...*“ Avšak vědění a techniky si jako velice vzdělaný člověk vážil (což například dokazuje fakt o zakoupení nákladného rukopisu Koperníkovy teorie), „*nepřál si jen, aby byly pěstovány a rozvíjeny bez ohledu na konečný smysl lidského života i veškerého stvořeného světa.*“¹⁵⁵ Ráj a blahobyt, které hlásal Bacon při ovládnutí přírody a který se člověku od té doby s pomocí rozvoje vědění podařil, přesto nepřichází. Komenský řešil spíše problém člověka samotného, jeho smysluplnost samu o sobě, jeho lidskost. A činit člověka lidským ze samotné podstaty a pro jeho dobro může právě výchova. Ta se stala pro něj řešením. „...*nikoliv tak, jako u Platóna a Aristotela, výchova vyvolených, nýbrž výchova člověka vůbec, každého člověka zvláště a všech dohromady, výchova ne jako pouhá příprava pro vlastní život, nýbrž výchova jako samotná hlavní složka a páteř života sama,...*“ Jak píše Patočka, „*opravdu lidským se člověk může a musí teprve stát.*“ Proto je výchova u Komenského na prvním místě.¹⁵⁶ Stále však i z hlediska dnešní doby žijeme podle mého úsudku v domnělém, pobloudilém lidství, jak jej nazval

¹⁵⁴ FLOSS, Pavel. *Poselství J.A. Komenského současné Evropě*. 1. vyd. Brno: Soliton, 2005, 165 s. ISBN 80-239-6048-2. s. 12 – 14.

¹⁵⁵ FLOSS, Pavel. *Poselství J.A. Komenského současné Evropě*. 1. vyd. Brno: Soliton, 2005, 165 s. ISBN 80-239-6048-2. s. 14 - 20

¹⁵⁶ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie: soubor textů o J.A. Komenském*. 1. vyd. Editor Věra Schifferová. Praha: OIKOYMENH, 1998, 3 sv. ISBN 80-700-7179-6. s. 354 - 355.

Patočka a jak jej popsal Komenský v díle *Labyrint světa a ráj srdce*. To je takové lidství, které přináší chaos, zmatky, války, násilí, vlastní prospěch a domnělou hrdost.

Patočka však poukazuje na to, že ještě i v dnešní době (text je ze 70. let 20. století, ale řekla bych, že stále platný) se sice snažíme člověka utvářet pomocí mnoha didaktických prostředků vedoucích k získávání dovedností, znalostí a návyků, ale přesto to nevede k *lidství* jako takovému, jestliže ignorujeme fakt, že člověk si k tomu musí pomoci sám, ze svého nitra. Tak jako si tuto zkušenost prožil sám Komenský.¹⁵⁷

Dle Patočky bývá 19. a 20. století označováno za dobu velkého rozvoje výchovy, kdy se však rozvíjely dovednosti, znalosti, návyky.¹⁵⁸ A byl/je tímto způsobem člověk vychován k vnitřní svědomitosti a vnější vědomé solidaritě? Souhlasím s Patočkou, z jehož slov mi vyplývá, že člověk je pouze něčemu navenek naučen. Řekla bych, že toto je stále, a dnes možná ještě výrazněji, palčivý problém. Že se dnes člověk naučí ve výchovně-vzdělávacím procesu spoustu znalostí, osvojí si mnoho dovedností, které mu pomohou orientovat se v konkrétním denním životě, ale o to víc se podle mě paradoxně vytrácí pocit celkové smysluplnosti lidského bytí. Dovoluji si tvrdit, že se z nás stává spíše konzumně nastavený dav lidí, ze kterého se v protikladu k dnešní liberální evropské společnosti vytrácí individualita, opravdová vnitřní zodpovědnost a smysluplnost. Snažíme se vše postihnout exaktním způsobem. A z toho mi přijde, že se snažíme stanovit také pro všechno taková pravidla, aby bylo vše postižitelné. Ale zdá se mi, že lidský tvor a jeho psychologie je natolik složitá, že to zkrátka není možné. Že zapomínáme na vliv tzv. lidského faktoru. Jak se přesvědčujeme i dnes.

Komenského školská koncepce není zaměřena přímo na praxi, na profesi jako takovou, není zaměřena „...*tak pragmaticky, jak je v současnosti běžné, ...*“. Je zaměřena tak, aby vedla k lidství. „*Výchova získává díky Komenskému vpravdě universální orientaci – na rozdíl od „neuniversální“ výchovy křesťanské ve středověku a rovněž v novověku.*“ Je potom otázkou, nakolik má být výchova pragmatickou, orientovanou na každodenní potřeby, a nakolik nepragmatickou, orientovanou duchovně, lidsky a přirozeně. Každopádně člověk je pro Jana

¹⁵⁷ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie: soubor textů o J.A. Komenském*. 1. vyd. Editor Věra Schifferová. Praha: OIKOYMENH, 1998, 3 sv. ISBN 80-700-7179-6. s. 355.

¹⁵⁸ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie: soubor textů o J.A. Komenském*. 1. vyd. Editor Věra Schifferová. Praha: OIKOYMENH, 1998, 3 sv. ISBN 80-700-7179-6. s. 355.

Amose významným tvůrcem společenského dění na tomto světě. „Člověk je přece spolutvůrcem událostí, nese odpovědnost za osudy veškerenstva!“¹⁵⁹

Komenský považoval výchovu za možnou cestu, prostředek a službu. Výchova má nabídnout možnosti, vytvořit předpoklady, být prostředkem k nalezení cesty k sobě samému a vychovatel má za úkol vyvést své svěřence z labyrintu nejistot a pochybností, a vést je k odpovědnosti. „Výchova k lidskosti není tedy něco jako určitá specifická výchova, která má člověku zjednat jisté vlastnosti, ... Výchova člověka k lidství leží mnohem hloub, ...“ Je proto odůvodněný požadavek Komenského, aby možnost výchovy jako cesty k lidství nebyla nikomu upírána. Výchova se stává sama o sobě smyslem.¹⁶⁰ Tedy jinými slovy bych řekla, že lidskou bytostí se rodíme, ale člověkem se teprve stáváme.

Nad splnitelností myšlenky pansofického člověka, který „bude zároveň universální, kosmický a mírový, irenický (= mírový), poněvadž v pansofických účelech, ..., se lidé nedostávají do sporů a bojů, jako partikulárními účely politickými a soukromými, nýbrž nutně se v nich shodují a setkávají“, se dále Patočka pozastavuje. Dle něj by tato myšlenka pro nás dostala smysl tehdy, až by ucítili potřebu existence *osmyslujícího* vědění a pohledu i ti, které zajímá jen tzv. mocenské vědění (účinné, na základě exaktních věd). „K všenápravě dochází a dojde tehdy, když se každý jedinec i všechny společnosti stanou nositeli procesu výchovy, totiž cesty člověka k lidskosti.“¹⁶¹

Palouš se dále zamýšlí nad tím, jak moc je podobná doba třicetin války a s ní spojené krize, ve které žil J. A. Komenský té naší. Jan Amos nemohl nic tušit o problému dnešního světa: o globální ekologické krizi, o rozvoji komunikačních prostředků, technologií, které tolik mění svět, ani o úpadku morálních hodnot, kdy se do popředí dostává především sobectví a konzum. Přesto jeho myšlenky, obavy a nápravné úvahy více či méně přesahují jeho dobu a poukazují celkem reálně k dnešku.¹⁶²

Zajímavé, přínosné a opodstatněné jsou z mého pohledu také Flossova slova v kapitole o osvětlení Komenského pojetí teismu a vztahu sekularizace k vývoji novověku. V této kapitole se můžeme dočíst o Komenského vztahu víry a přírody. A dále Floss tento vztah a vliv víry na vývoj novověku rozšiřuje až do doby moderní společnosti.

¹⁵⁹ PALOUSH, Radim. *Heretická škola: o filosofii výchovy ve světověku a Patočkově pedagogice čili filipika proti upadlé škole*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2008, ISBN 978-807-2983-025. s. 19 – 20.

¹⁶⁰ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie: soubor textů o J.A. Komenském*. 1. vyd. Editor Věra Schifferová. Praha: OIKOYMENH, 1998, 3 sv. ISBN 80-700-7179-6. s. 355 – 357.

¹⁶¹ PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie: soubor textů o J.A. Komenském*. 1. vyd. Editor Věra Schifferová. Praha: OIKOYMENH, 1998, 3 sv. ISBN 80-700-7179-6. s. 358 – 359.

¹⁶² PALOUSH, Radim. *Heretická škola: o filosofii výchovy ve světověku a Patočkově pedagogice čili filipika proti upadlé škole*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2008, ISBN 978-807-2983-025. s. 22 – 24.

Floss se pokouší vyvrátit mýtus, že tento proces vývoje vědy a společnosti se měl odehrávat a odehrává právě jako produkt sekularizace. Sekularizaci chápeme jako zesvětštění. A také to, že Komenský by při svém přemýšlení o přírodě, světu a člověku stěží snižoval význam teismu. „*Jedná se o pravý opak. Svět je po božském kreativním impulsu schopen samorozvoje proto, že je dokonalým dílem Božím. Komenského pojetí přírody není produktem sekularizace (byť omezené), nýbrž divinizace (zbožťování).*“ Floss poukazuje kromě Komenského například i na Galilea, který byl křesťansky založený a přesto významný vědec. Novověká věda a společnost se rozvíjela již díky svým hlubokým kořenům (historii), díky křesťanskému (středověkému) pojetí člověka jako mimořádného a přímého božského tvora s jedinečnými vlastnostmi. Proces sekularizace probíhající v Evropě již několik století tedy není zákonitě nutným vývojem společnosti (ač se to tak může jevit) a nelze ani říct, že je podmínkou vzniku novověkého vědění, postojů a hodnot. Důkazem může být vliv náboženství ve velmi vyspělých Spojených státech, v latinské Americe, Africe, Asii. Ale také v Evropě 20. století. Podle Flosse nemizí určitá forma náboženství ani z Evropy, avšak mění se její podoby. Ve 20. století přisuzuje takovou funkci ideologiím nebo postmoderně. Podle Flosse si člověk stále vytváří nová božstva, nové formy a jejich rozmanité podoby. Náboženskost lze tedy chápat jako něco, co člověka svou mocí přesahuje.¹⁶³

O vztahu víry, vědy a člověka v Komenského myšlenkách se vyjadřuje také Palouš. Sjednocení víry a vědy v myšlenkách a díle Jana Amose je podle Patočkova poznatku jedním ze znaků Komenského pansofie, jak uvádí Palouš. Jedná se o víru zamýšlenou ve smyslu poslání člověka, jež se projevuje ve všech činech, každodenně, v přirozeném světě a v souvislosti se společenským děním. Dle Palouše víra neznamená pro Komenského iracionální únik do nitra člověka, ale spíše oddanost původci nejvyššího dobra a řádu a jeho následování v konkrétním přirozeném pozemském životě.¹⁶⁴

Proto si myslím, že ani u Komenského není jeho víra a odmítání ateismu překážkou k poznávání, uvědomování a stálému čerpání jeho myšlenek i v dnešní moderní evropské společnosti. Jak již řekl Floss. Protože totiž „*...křesťanství, tak jak je Jan Amos chápal, vzbuzovalo v něm hluboké sociální citění a touhu po sociální a politické spravedlnosti, inspirovalo jej ke koncepci emancipace lidského jedince vzděláváním a výchovou...*“ Podíl

¹⁶³ FLOSS, Pavel. *Poselství J.A. Komenského současné Evropě*. 1. vyd. Brno: Soliton, 2005, 165 s. ISBN 80-239-6048-2. s. 20 – 25.

¹⁶⁴ PALOUSH, Radim. *Heretická škola: o filosofii výchovy ve světověku a Patočkově pedagogice čili filipika proti upadlé škole*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 2008, ISBN 978-807-2983-025. s. 20 – 21.

každého člověka na společenství všech a to bez potlačování individuality a bez násilí.¹⁶⁵ To se mi jeví jako úkol pro novodobou celosvětovou společnost více než aktuální, i když cíl současně nejvyšší a podle toho obtížný.

Dle mého názoru si (nejen) evropská současná společnost uvědomuje význam solidarity pro celek Evropy (či světa). A podle toho pro to činí konkrétní kroky, například v minulosti založení Organizace spojených národů nebo i Evropská unie, ale také mění své myšlení ve vztahu k jedinci. Tedy uvědomujeme si jedinečnost každého člověka a s ním spojená práva pro všechny rovnocenná, ze kterých pak vyplývá tolerantní a respektující uvažování. Avšak obávám se, že dosažení fáze úplné sociální a politické spravedlnosti bez násilí, jakou si přál Komenský, nebo jakou bychom si přáli i my současní obyvatelé světa, je pro člověka stále ještě úkol velice obtížně realizovatelný.

¹⁶⁵ FLOSS, Pavel. *Poselství J.A. Komenského současné Evropě*. 1. vyd. Brno: Soliton, 2005, 165 s. ISBN 80-239-6048-2. s. 25.

5 Pojetí jedince v díle J. A. K.

I když spíše nepřímou, řekla bych přesto, že nazírání na jedince jako na člena společnosti i jako na jedinečného lidského tvora (člověčenství) se dá svým způsobem vyčíst také z Komenského pojetí víry a výchovy. Zkoumá vztah člověka k Bohu a tím k víře. Stejně tak problematiku lidské přirozenosti nemůže opomenout při stanovování výchovných požadavků. Tematicky jistě nelze tyto podkapitoly zcela oddělovat, protože spolu souvisí. Člověk jako jedinec má být odpovědný dle Komenského vůči sobě a také k ostatním lidem (společnosti) a světu. Má všestranně rozvíjet své přirozené a dobré vlastnosti (především rozumové), žít v souladu s vírou a jít cestou boží.

K tomu tématu jsem do této kapitoly vybrala ještě jinou primární literaturu obsahující další pojetí jedince. A to se zaměřením na více praktickou (nebo světskou) stránku života. Cílem mé analýzy jsou úvodní stránky spisu *Vějička moudrosti (neboli umění moudře svá díla opět probírat)* a vybrané paragrafy ze spisů *Pravidla mravů* a *Pravidla života*. Kromě toho bychom sem mohli zařadit mnoho dalších. Například drobnější díla *Strůjce štěstí aneb umění sám si poradit*, *Navržení o pravdivém všech věřících s Kristem sjednocení*, *Zrcadlo dobré vrchnosti*, *O sirobě* a z těch rozsáhlejších a známějších jistě *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, *Anděl míru*, *Jedno potřebné*, *Cesta světla*, *Labyrint světa a ráj srdce* aj. O všech bych se ráda vyjádřila, avšak tato práce neumožňuje takový prostor. Proto se jedná spíše jen o náhled do této problematiky.

5.1 Vějička moudrosti

Vějička (v publikaci z roku 1955 poskytující primární text uvedeno jako *Věječka moudrosti* v latinském znění *Ventilabrum sapientiae* patří podle Kumpéry k útěšným spisům a také k těm nejlepším drobným počinům Komenského tvorby. Jedná se zde o apelování na každého moudrého a spravedlivého člověka k tomu, aby byl kritický ke svému dílu a pečlivě jej zpětně zkoumal. Tento proces se pak vlastně stává celoživotním získáváním moudrosti.¹⁶⁶

Opět tu nacházíme citace jak biblické, tak myslitelů starověkých. Svá slova směřuje Komenský k mužům, kteří všeobecně cokoliv kritizují. Jen moudří mohou o ostatních něco soudit, i když se tak děje právě ze strany opačné. Ještě pomocí výroku chce říci, že radí nejčastěji ti, kteří se do věci sami nepustili. To se týká i jeho didaktického díla, jež i mnoho

¹⁶⁶ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 308.

učených kritizuje. Neměly by tak před vlastní posudek přicházet ty cizí. Proto sám náš učitel je schopen reflektovat svoje práce nejlépe. Vkládá do těchto míst textu prosby k Bohu, aby svou práci mohl ještě za svého života opravit a dovršit tak svá přání. A tak se *Vějička* stává nástrojem ke zdokonalování lidské práce.¹⁶⁷

Proč název *Vějička*? Proč nástroj ke zdokonalení? I to je v tomto spisku vysvětleno. Jedná se spíše o příměr, připodobnění. Vějička je nástroj rolníků, kterým provívají obilí na mlatě a oddělují plevy od zrn. Lidé mají ve své duši a rozumu z mnoha semínek mnoho myšlenek a plodů jako rad, pouček a znalostí. Představuje takto lidská duše pole se získaným od druhých lidí nebo vrozenými znalostmi od Boha. A tak vzniká proces, kdy srp rozumu sbírá všechny znalosti a poučky, pak je ukládá do sýpek paměti a nakonec mlátičkou odděluje plevy od zrn (omyly a domněnky od pravdy).¹⁶⁸

Avšak lidé se o své pole starají různě a ne vždy pečlivě. Ani rozmanitá učení nemají vždy čistá zrna moudrosti. Také Komenský dochází k závěru, že vždy je čemu se učit. Konec není. Jen Bůh má dokonalé vědomosti o všem. „*Z toho je zřejmé, jak prázdní jsou ti, kteří chtějí budít zdání, že se nikdy a nikde nezmylili, ...*“ To je totiž pouhá domýšlivost a zvrácenost. Omyly, nevědomost a chyby je třeba překonávat, tak jako když žák prospívá. Z toho se má člověk radovat, ne se stydět, jestliže přizná chybu. Slovy Komenského, člověk má jako trofej pravdu nosit. Nevyplácí se však spěchat. Není snadné omyl odhalit, chvíli to vždy potrvá. Spěch jen plodí omyl a zmatky. Každý mudrc má podle něj s potěšením měnit chyby v pravdu. Velký český myslitel hledá poučení v této věci mimo jiné v citování Platóna, Aristotela a dále Augustina. Což také vypovídá o jeho přemýšlivosti a provádění reflexe, o které píše, u sebe samého.¹⁶⁹

Trojí cesta může vést k rozpoznávání nejrůznějších omylů. Můžeme požádat své přátele, avšak zde vzniká riziko, že jejich pohled bude v dobré víře pozitivně zkreslený. Pak tedy můžeme předložit svou práci také nepřátelům. Takže nejlépe vyznívá dát své dílo k posouzení buď věrnému příteli, nebo neúprosnému nepříteli. Třetí cestou pak je vlastní návrat k práci. Ale tady je třeba přísnost a upřímnost svých vlastních úvah a zpětných vazeb. Právě stejně tak chce i J. A. K. své didaktické dílo znovu prohlédnout a odstranit co se nelíbí, lépe doporučit co je dobré a ze všeho dobrého vytvořit jedno dílo. Na těchto myšlenkách je znát, že jej psal

¹⁶⁷ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Praeceptor gentium; cogitationes de societate reformanda: Vychovatel národů. Komenského úvahy o přetvoření společnosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. s. 129 – 135.

¹⁶⁸ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Praeceptor gentium; cogitationes de societate reformanda: Vychovatel národů. Komenského úvahy o přetvoření společnosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. s. 129 – 135.

¹⁶⁹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Praeceptor gentium; cogitationes de societate reformanda: Vychovatel národů. Komenského úvahy o přetvoření společnosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. s. 129 – 135.

Komenský ve starším a o to moudřejším věku, tedy roku 1657, jak uvádí Kumpere (viz Kumpere, 1992, s. 308). Protože totiž čím déle se na něčem pracuje, tím je práce kvalitnější. A také je důležité, když se práce podaří podle přání. Komenský chce sprovodit ze světa omyly. Takto je nekompromisní.¹⁷⁰

V další části tohoto spisu se věnuje zamýšlení nad tvorbou *Velké didaktiky*, o svých záměrech a úvahách. Je podle něj škodlivé začínat od nejvyšších cílů. Cíl je třeba si vymezit a přiložit také úvod. Název *Velká didaktika* vyplývá z jejího zaměření pro celý život. A Komenský především nemá v lásce vše povrchní, kouskovité, proto musí mít vše pevné základy a cíl.¹⁷¹ A proto také jeho myšlení celkově směřuje k univerzalizmu a pansofii.

5.2 Pravidla mravů

Spisek psaný roku 1653. Zdroj, ze kterého čerpám, pochází s roku 1876 a revidován byl Františkem Zoubkem. Jedná se o drobný spis, příručku vytvořenou při pobytu v Blatném Potoku. Tedy vytvořenou především pro potřeby potocké školy.¹⁷² Hned na úvod poučného spisu uvádí Komenský Senekův citát. Poučky jsou psány do nepříliš rozsáhlých kapitolek. Člení tak text do přehlednějších tematicky oddělených částí. Práví se zde zejména o nejlepším vhodném etickém jednání jedince. Jak ve společnosti lidí, tak i samozřejmě před Božským zrakem. A to o mravech probraných všeobecně i narážejících na každodenní činnosti. *Pravidla mravů* jsou svým obsahem směřována zejména žákům (studentům), jak se dá z textu vyzorovat. Ale jistě ani dospělým (by) byly prospěšné.

O mravech vůbec píše, že jejich základem je takové smýšlení. Tedy bez mravů v myslí není takového chování. Smýšlet v souladu s uctíváním Božské velebnosti, neboť Bůh nás má na očích všude, na to člověk nemá zapomínat. Protože jaká je naše mysl a svědomí, to je obraz pro Boha. Upravenost našeho zevnějšku pak pro anděly a lidi. Jediným obecným pravidlem má se stát jedinci prostota a přímost. Nikoliv přetvářka.¹⁷³

Pravidla jsou napsána také pro naše vzezření. Zvláště jednáme-li s „počestným“ člověkem. Pak má náš postoj být vzpřímený, výraz přirozený a příjemný, tvář obrácený k člověku, s nímž komunikujeme. Celkově má být náš vzhled a upravenost kultivovaný a

¹⁷⁰ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Praeceptor gentium; cogitationes de societate reformanda: Vychovatel národů. Komenského úvahy o přetvoření společnosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. s. 129 – 135.

¹⁷¹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Praeceptor gentium; cogitationes de societate reformanda: Vychovatel národů. Komenského úvahy o přetvoření společnosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. s. 129 – 135.

¹⁷² KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 287.

¹⁷³ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Podrobnější spisy některé*. Praha: Beseda učitelská, 1876. s. 34.

reprezentativní. To se týká i těla. Například: „*Šíjí rovnou měj, nekloně jí na jednu stranu. Plíce stejně zvýšené měj, nemaje rámě jedno vyšší, druhé nižší.*“ Usměrnovat své projevy má slušný člověk také v případě přirozených potřeb. Jako je například zívání, kašláni, smrkání apod. O apelu: „*Jestliže výher (sopel) chřípě obtěžuje, vysmrkni se, avšak nikoli na rukáv nebo na klobouk, než do smrkacího šátku*“ se vyjadřuje Zoubek jako o dalším důkazu slušnosti, čistotnosti a tím i pokrokovosti Komenského, jestliže toto žádal u svých studentů. Neboť takové chování se nemohlo předpokládat ani u večere vojenských důstojníků za Marie Terezie.¹⁷⁴

Podobně oblečení a účes se na každého studenta sluší mít čistý a řádně upravený. Chování na veřejnosti se projevuje také v chůzi. Proto je třeba chodit vyrovnaně; ani ne rychle, prudce, ani ne líně. V mluvě nejprve má jedinec svá slova promýšlet a pak teprve promlouvat. A lépe je mlčet, než říkat něco nerozumného. Potom si musíme dát záležet na tónu, příjemnosti, intonaci a hlasitosti našeho hlasu. A největší hrubostí je přerušovat někoho, kdo mluví. I o nepříjemných (nepěkných) věcech se dá vyjádřit slušně.¹⁷⁵

Dále se paragrafy týkají mravů žáka ve škole, v rodině, mimo školu ve vztahu k učitelům i spolužákům. Předně den má mít svůj řád a nesmí žák zapomínat prosit Boha a pak jemu děkovat za veškerou podporu a pomoc. Do školy má žák chodit řádně připraven. Pak při samotném učení je třeba se snažit s veškerou pílí, učit se z knížek, poznamenávat si poznámky do deníku. Nemít je je známkou lenivého žáka. Dobré mravy se nevážou jen k pobytu ve škole, ale také k odchodu ze školy a doma. Žákova povinnost je slovy Komenského pomáhat svědomitě svým rodičům se vším, co je třeba. A jakmile se naskytne možnost volného času, je vhodné se opět vrátit k učení. Protože kdo maří čas, maří také život.¹⁷⁶

Ve škole je třeba se chovat k učitelům velmi uctivě, slušně, vzhlížet k němu jako vzoru. Posmívat se mu je dokonce přičiněním k božímu trestu. Ke spolužákům se má žák taky chovat slušně, jako k sobě rovným. Myšleno je to tak, že spolužáci jsou ve škole ze stejného důvodu a směřují ke stejnému cíli. Ale je třeba říct, že u žáků dle textu Komenského schvaluje soutěživost ve školní učenosti. Má to podporovat jejich pilnost a statečnost. Proto je pro žáky dobré, když komunikují se spolužáky, od kterých se mohou něčemu naučit, anebo naopak žák může naučit je. Ve svých slovech však Komenský odrazuje od stýkání se (obcování) se spolky se špatnými nebo pohoršujícími úmysly. A mravně nevhodné je žákovo chlubení se, nebo

¹⁷⁴ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Podrobnější spisy některé*. Praha: Beseda učitelská, 1876. s. 34 – 35.

¹⁷⁵ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Podrobnější spisy některé*. Praha: Beseda učitelská, 1876. s. 36 – 37.

¹⁷⁶ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Podrobnější spisy některé*. Praha: Beseda učitelská, 1876. s. 37 – 38.

jeho pomlouvání ostatních lidí. Další mravní pravidla týkající se ještě komunikace s ostatními, upozorňují na správné oslovení a vyjádření úcty k jiným osobám. Jako například: „Potkáš-li někoho, pozdrav, před osobami důstojnými i hlavu odkryj, z cesty se vyhni a ukloně, poctivost vzdej.“¹⁷⁷

Správné mravy se týkají nejen chování ve škole, ale také chování v chrámu, při stolování a vůbec setkávání s lidmi. Výběrem uvádím: „Po celý čas přítomnosti své v chrámu chovej se jako před tváří boží, stráž se, aby ani slovem, posunkem, hnutím, myšlenkou nedopustil se ničeho Boha nedůstojného.“ Mimo téma mravů F. Zoubek poznamenává zajímavou poznámku, která souvisí s částí textu – Komenský od svého pobytu v Uhrách začal číslovat třídy ve škole zdola nahoru (od první třídy), naproti tehdejšímu zvyklostem. Zvyklosti slušného chování se zachovaly vcelku stejně do dnešní doby, do dnešní etikety chování. Nesmíme však k tomuto tématu opomenout křesťanské zvyklosti při jídle, které jsou v textu jako jedno z pravidel – přesněji poděkování před a po jídle. Je tedy otázkou, jestli taková pravidla slušného stolování souvisí se vzdělaností a uvědomělostí Komenského, nebo se jedná „pouze“ o zachování stávajícího. Zoubek však uvádí příklad veršovatele z 15. století, kdy zdrojem je mu Hanušův Malý výbor ze staročeské literatury z roku 1863. A Zoubek ve své poznámce píše, že „staří Čechové na slušnost při stole velmi dbali.“¹⁷⁸

Nejen k výše uvedeným denním činnostem jedince – žáka najdeme v *Pravidlech mravů* popsána pravidla a rady. Komenský nezapomíná ani na hru a zábavu. Protože „chtěl, aby škola mládeži byla hrou“, jak poznamenává Zoubek a upozorňuje tak na jednu z pedagogických metod. Dle Komenského jsou zakázány jakékoliv hazardní hry. Naopak ozdobou hry je veselost, vtipnost a statečnost. Hra má mít dvojí užitek – občerstvit tělo i ducha. Poslední mravně založená pravidla se týkají večerního uléhání ke spánku. Nejen co se týče ku zdraví prospěšného spánku, ale především zbožného přemýšlení nad uplynulým dnem.¹⁷⁹

5.3 Pravidla života

Pravidla života jsou rozepsána do sedmi menších kapitol, podobným stylem jako *Pravidla mravů*. Sedm kapitol, které se týkají života *moudrého, harmonického, pokojného, činného, zaměstnáním přetíženého, volného a na cestách*.¹⁸⁰ Jde opět o příručku, tentokrát

¹⁷⁷ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Podrobnější spisy některé*. Praha: Beseda učitelská, 1876. s. 38 – 39.

¹⁷⁸ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Podrobnější spisy některé*. Praha: Beseda učitelská, 1876. s. 40 – 42.

¹⁷⁹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Podrobnější spisy některé*. Praha: Beseda učitelská, 1876. s. 43 – 45.

¹⁸⁰ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Podrobnější spisy některé*. Praha: Beseda učitelská, 1876. s. 85.

s životními radami, věnovanou mladému polskému šlechtici Kristiánovi Ambroži Kochlewskému. Ten byl Komenského žákem. Avšak popsané rady jsou snadno použitelné pro kohokoliv jiného a „...*mají platnost nadčasovou.*“¹⁸¹

Kdo je moudrým člověkem, stává se podle Komenského obrazem moudrého Boha. Jakýkoliv čin je třeba promýšlet z hlediska jeho účelu, k němu pak volit vhodné prostředky a správně je užívat. To je základním trojím doporučením. A důležitý je především užitek. Za dobrým a prospěšným cílem má jít pak člověk s vytrvalostí a pílí. O dalším úspěšném či neúspěšném dění rozhoduje, jak z textu psaného Komenským vyplývá, vůle Boží. Lidské smýšlení a uvažování má jedinec směřovat k poslední, tj. věčné existenci – psáno s oporou Mojžíšovy knihy – což je účelem života. To je vlastností moudrého člověka, že si je toho vědom. A k věčnosti se jde skrze smrt a život, proto od toho se odvíjí vše ostatní. V primárním textu je toto pak konkrétněji popsáno a členěno do odstavců. Zároveň vykládá Komenský tuto tematiku s pomocí Bible. „...*po celé živobyť hled', aby cokoli jest zlé nebo zlého tvárnost má (1. Tesal. 5, 22), toho se varuj, a naopak: kterékoli věci jsou čisté, kterékoli spravedlivé, kterékoli svaté, kterékoli milé, kterékoli dobropověstné, jestli která cnost, a jestli která chvála, o těch věcech přemýšlej (Filip. 4, 8).*“ Moudré je podle Komenského řídit účel, prostředky a způsob po stupních, od prvních k posledním. A směřovat k věčnosti pod rukama Božíma.¹⁸²

Aby člověk mohl pokojně žít, musí se snažit o co nejharmoničtější život, k čemuž nás stvořil jako svému obrazu Bůh, jak říká náš velký pedagog. Tedy žít harmonicky znamená jakoukoli činnost nejprve zvážit, pak činit a pojednávat – výtažek z díla *Škola pansofická*. Dle Jana Amose také teorie a praxe mají jít ruku v ruce. A „*vnitřek tvůj shoduj se s vnějškem...*“ Příkladá opět citace z Bible. Jako před Bohem, tak i před lidmi má jedinec své konání, mluvu a myšlení mít v pravdivosti. „*Srdce nikdy nepřičiž se ústům, ústa skutkům.*“ Protože „*Muž dvojího srdce nestvůra jest...*“. Harmonie v životě pak souvisí s pokojným životem. Takový je bez úzkostí a bouří. Co proto dělat? Jaká jsou Komenského doporučení? Práci a povinnosti si plnit svědomitě, ale ne příliš úzkostlivě, neřešit příliš maličkosti, neplést se do cizí práce, hledět si své. Dále, že svědomí nás informuje o našich skutcích. Vyhnout se špatnému svědomí lze cestou vyvarování se hříchům. Tedy i místům, která k nim svádí. „*Neopatrným bývá, kdo kde jiného viděl upadnouti, přece tam sám spěje.*“ A jestliže se již ocitne jedinec

¹⁸¹ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 293 - 294.

¹⁸² KOMENSKÝ, Jan Amos. *Podrobnější spisy některé*. Praha: Beseda učitelská, 1876. s. 85 – 88.

v pokušení hříchu, jeho duše musí vydržet, zápasit nebo utéct. Ukázat zachováním svého ctnostného chování, že není hříšníkem. „...*Příležitost nekazí nikoho, než jaký kdo jest, ukazuje...*“ Avšak před tělesným pokušením Komenský varuje a doporučuje spíše útěk. Vyvarovat se podlehnutí hříchu a tím poskvřenému svědomí lze cestou pokání. Duši úmyslně hřešících Bůh opouští – Komenský čerpá ze svatých knih. Píše, že k čistému svědomí nejvíce pomůže být s Bohem, spoléhat na sebe, ne na jiné a více je třeba věnovat se duši nežli tělu. Duše je totiž dar Boží.¹⁸³

Jak se uvádí hned v první větě další kapitoly věnované práci, „...*zahálka živého člověka pohřeb.*“ Což je věta celkem jasně vystihující celý smysl této kapitoly. Člověk byl dle Komenského stvořen hlavně pro práci a ta jeho život zároveň činí smysluplným, šťastným a užitečným. K tomu je připsána poučka: nebát se příležitosti. Dále cokoli může člověk vykonat sám, ať tak činí a nespolečá plně na ostatní, neodkládat práci, posloužit a prospívat s radostí ostatním lidem. A také nemá člověk marnit časem, ale současně se příliš neukvapovat. A co v případě, kdy je člověk přetížen svou prací? Méně mluvit (ne zbytečně), využít případné pomoci od druhých a také nezapomínat na občasný odpočinek. To jsou v tomto rady od Komenského. Trávení volného času pak popisuje Komenský podobně jako u školáků. Tedy netrávit jej hazardními hrami, ale duchaplnou klidnou činností. Na závěr tohoto drobného spisu *Pravidla života* připojuje Komenský rady při cestování vzhledem k mladému šlechtici chystajícímu se do ciziny, kterému je dílo věnováno. Není moudré cestovat jen z pouhého rozmaru, z pouhé zvědavosti dle textu. Protože všude je svět obdobný tomu ve vlasti. Zoubek připojuje komentář, že humanistům byl celý svět blízký, protože všude našli latinsky mluvícího přítele. Ale na druhou stranu podle Zoubkova příspěvku k dalšímu odstavci Komenský těžce nesl, když si čeští studenti přinášeli z ciziny příliš mnoho cizích mravů a zvyklostí a zapomínali na svůj národ, církve a zvyklosti své vlasti. Avšak Komenský připomíná, že všude, kdekoli člověk bude, tam jej doprovází a sleduje vůle Boží. „*Zkrátka: Kdekoli budeš, žij Bohu, jenž jest dárce tvého života; žij svědomí, jenž jest život tvého života; žij slávě, jenž jest životem po tvém živobytí.*“¹⁸⁴

¹⁸³ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Podrobnější spisy některé*. Praha: Beseda učitelská, 1876. s. 88 – 91.

¹⁸⁴ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Podrobnější spisy některé*. Praha: Beseda učitelská, 1876. s. 91 – 94.

6 Využití tématu DP ve výuce Občanské výchovy a Základů společenských věd

V poslední kapitole této práce se pokusím vyjádřit k využití tématu zaměřeného na Komenského pojetí výchovy, víry a jedince ve výuce Občanské výchovy a Základů společenských věd. Tedy mým cílem je postihnout praktické využití tohoto tématu, a to s pomocí témat (okruhů) stanovených nejnověji upravenými a platnými Rámcovými vzdělávacími programy pro základní vzdělávání a pro gymnázia. Navrhu zařazení tematiky diplomové práce do těchto témat jako dalšího učiva či učebního materiálu. Nejprve se však vyjádřím k obecnému využití Komenského díla v dnešním výchovně-vzdělávacím procesu.

Jistě největší vliv a čerpání z Komenského díla se váže k pedagogice, k výchově, k vyučovacím procesu, k didaktickým zásadám a pojetí školy vůbec. Ač se jedná o pojetí historické, renesanční a je třeba na něj nahlížet v tomto historickém kontextu, jeví se mi zvláště didaktické zásady jako stále uplatnitelné. Například zásada názornosti, trvalosti, přiměřenosti, aktivity. Můžeme v nich totiž podle mě nalézat náhled na žáka z psychologického pohledu. A to vzhledem k věkovým i jiným individuálním zvláštnostem, kterým je dnes (snad více než dříve) věnována pozornost. A dle mého názoru neztrácí své využití ani v prostředí dnešní moderní školy, kdy je stále více ve výuce využíváno multimedií i jiných moderních vyučovacích metod.

6.1 Využití tématu DP při základním vzdělávání

Tematika mé diplomové práce má široké zaměření a záběr, proto se dá zařadit k mnoha vzdělávacím okruhům, jež jsou popsána v Rámcovém vzdělávacím programu (RVP) pro základní vzdělávání. Tematickými okruhy, které zde vynechám z důvodu nevelké shody témat, jsou *Člověk, stát a hospodářství* a *Člověk, stát a právo*. Tyto okruhy a učivo se vztahují více k dnešní době a ani s tématem této diplomové práce příliš nesouvisí.

Avšak v tematickém okruhu *Člověk ve společnosti* je možné zařadit samotnou osobu J. A. Komenského do učiva *naše vlast*, jež se zaměřuje mimo jiné na významné osobnosti českých zemí. Z pohledu regionálního (učivo *naše obec, region, kraj*) mohou být zajímavá pro žáky významná místa připomínající jeho osobnost a život – například Muzeum J. A. K. v Uherském Brodu nebo Muzeum Komenského v Přerově. Takže do těchto míst je možné se žáky provést exkurzi. Je jistě vhodné také zařadit samostatnou práci žákům. V rámci *lidských setkání* lze žákům povyprávět o koncepci lidské solidarity a potřebnosti jedince pro

společnost, jakou už předesílal právě Komenský a kterou jsem již v předchozích kapitolách zmiňovala. K probrání učiv *Vztahy mezi lidmi, zásady lidského soužití a lidská setkání* by mohlo být pro žáky zajímavé (snad i zábavné) přidat čtenou ukázkou například právě z drobného spisu *Pravidla mravů*. V souvislosti s učivem patřícím pod oblast *Člověk jako jedinec* psal již Komenský o důležitosti péče o sebe sama a to jak z pohledu fyziologického, tak i psychického. Jedinec sám má prostupovat do svého duševního nitra, poslouchat své svědomí, nebýt lhostejný k chybám a snažit se být lepším a moudřejším člověkem. I v tomto ohledu se dá využít téma mé práce ve výuce. Je třeba si však v této souvislosti také uvědomit, že Komenský byl hluboce věřícím člověkem. Avšak to nic nemění na jeho moudrých poznacích, které jsem popisovala v kapitole Pojetí jedince v díle J. A. K.

Zařazení jeho univerzalistických myšlenek a požadavek na společenství národů zmiňuji jen okrajově - není to totiž přímo předmětem této práce a navíc učivo dané RVP je specifické pro kontext současnosti (i když tu určitě ideje lze nalézat) - jako možnou součást učiva o evropském společenství v rámci okruhu *Mezinárodní vztahy, globální svět*. Ve výuce při základním vzdělávání se z mého pohledu učivo nedá příliš filosoficky rozebírat, hlouběji se jím zabývat a přemýšlet o něm se žáky kriticky a v kontextu. Proto mi přijde vhodnější výše uvedené učivo nebo témata spíše žákům uvést s mnoha příklady tak, aby pochopili podstatu a aby se pro ně učivo stalo záživné. K četbě Komenského bych ještě zvolila dílo *Labyrint světa a ráj srdce*. Může být pro ně zajímavé krátkými kapitolami, alegorickým vyprávěním a současně komplexním pohledem na svět (je v něm svým způsobem zahrnuta i problematika této práce).

6.2 Využití tématu DP při gymnaziálním vzdělávání

Při gymnaziálním vzdělávání (vyšší stupeň gymnázia) je podle mého mínění více možné vést nad spisy, myšlenkami nebo filosofií vůbec více diskuzí a debat. Váže se to širším znalostem žáků, tím i rozhledu a rozvíjícímu se kritickému myšlení. Proto bych usilovala o mnohé zařazování právě diskuze jako jednu z pedagogických metod.

Obsah okruhu *Člověk jako jedinec* je zaměřen spíše na psychologické znalosti. Avšak při učivu o metodách učení by mohl být zmíněn princip části díla *Vějička moudrosti*, které je rozebíráno v předchozí kapitole. Dále nezdolnost, vytrvalost a silná víra v dobro, která doprovázela Komenského při jeho složitém a těžkém životě, může jít za příklad vyrovnávání se se životními situacemi. Avšak je zde třeba upozornit na sílu Komenského náboženské víry a na důležitost smyslu života obecně (i na jeho tvůrčí sílu). Některé zásady zdravého života se

také objevují v rozebíraných spisech *Pravidla života* a *Pravidla mravů*. Žáci mohou k této tématice přidat vlastní poznatky, názor či zkušenost. Z těchto spisů, ale také z *Pampeadie*, nebo z *Obecné porady* všeobecně lze žákům přiblížit myšlenky, které se týkají začlenění člověka do společnosti, jeho význam a místo ve společnosti – tedy okruh *Člověk ve společnosti*. *Obecná porada* je ve své podstatě tím vrcholným dílem o smyslu lidské existence a o lidských možnostech. Lze tady reflektovat Komenského myšlenky, kdy člověku je dána především rozumovost; avšak problémem lidských nesvárů je uchylování lidí k sobeckosti a nenávisti místo k pravému poznání, toleranci a smíru. Je možné tedy vybrat také jiné části ze souborného díla *Obecné porady*, které budou více korespondovat s tematikou učiva *společenské podstaty člověka* nebo *sociální struktury společnosti*.

Další učivo a okruhy zařazené do vzdělávacího obsahu *Občanský a společenskovědní základ* se vztahuje více k současnosti. Téma této diplomové práce příliš nevyhovuje o těchto politicko-právně zaměřených okruzích *Člověk ve státě* a *Občan ve státě*, které z toho důvodu vynechávám. Mnohem více se téma víry a jedince uplatní v dalších dvou okruzích. Jak jsem již zmiňovala, Komenského tendence vedly mimo jiné ke společenskému míru, k míru mezi národy. Tedy přemýšlel o integraci národů, ale také o vzájemné tolerantním soužitím vícero náboženské víry (v tehdejší době i křesťanů, dnes bychom zařadili více náboženství). Z toho důvodu psal například spis *Posel míru (Anděl míru)*, *Cesta světla (Via lucis)* nebo *Jedno potřebné (Unum necessarium)*. V této práci jsem se sice nerozebírala, ani se jim nijak více nevěnovala, přesto je zmiňuji jako jedny z možných vyučovacích materiálů pro okruh *Mezinárodní vztahy, globální svět*. Postačilo by dle mého názoru zvolit jen vybrané pasáže z těchto spisů se zaměřením na světový mír, nenásilí a všenápravu. Avšak uvést je v souvislostech.

Asi nejvíce využitelné může být téma víry a jedince v díle J. A. K. v rámci okruhu *Úvod do filosofie a religionistiky*. Kromě celkového přehledu Komenského filosofie v kontextu humanistického a renesančního myšlení lze opět nalézt mnoho poznatků v jeho dílech. Jistě vhodné by bylo pro diskuzi a rozbor zařadit četbu z díla *Labyrint světa a ráj srdce*. Dále pro další ilustraci může být i rozebírané dílo *Truchlivý*. A k tématu religionistiky se úzce pojí vůbec existence Jednoty Bratrské jako české protestantské církve, o které jsem psala v úvodních kapitolách a jejíž byl Jan Amos Komenský nedílnou součástí. Tedy také o jeho biskupské funkci, jejím vykonávání a snahami, které činil pro (nejen) české věřící může být ve výuce řeč. V této souvislosti bych se ráda ještě zmínila o jednom velmi významném spisu J. A. Komenského, a to *Kšaft umírající matky, Jednoty Bratrské*. Jeho zařazení, přinejmenším

jako Komenského dílo, se mi zdá důležité nejen z duchovního pohledu, ale především z té všelidské hloubky, úcty a lásky, které v sobě toto společensky hodnotné dílo má. Důkazem této hodnoty může být popis, který připojuje Kumpera, kdy prorocství *Kšaftu* ve svých projevech uvedl také T. G. Masaryk a V. Havel.¹⁸⁵

¹⁸⁵ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. v. <1>. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-85498-03-0. s. 253.

Závěr

Úvodní kapitola, jež je nakonec nejvíce obsáhlou, výrazně pomohla k uchopení a také pochopení problematiky vzniku Komenského děl. Dokazuje složitost doby, ve které Jan Amos Komenský žil. Nabízí odpovědi na možné otázky vyvstávající z pochopení jeho myšlenek a záměrů. Tento popis se stal tedy důležitým pro dějinný kontext, který byl pozadím, a dost možná můžeme říct, že velmi zásadním, pro vznik tak jedinečných spisů, jakými Komenského díla jsou. Proto bylo také mým cílem zařadit do této první kapitoly stručný popis podstaty a fungování protestantské církve Jednoty Bratrské. A dále vývoj nábožensko-filosofických reformačních snah předcházejících životu J. A. K. Toto osvětlení se stalo cenným podpůrným materiálem pro další práci a pro následnou analýzu děl. Samozřejmě, že tento přehled a souvislosti by bylo potřeba o mnohé rozšířit, avšak to v této práci není příliš možné. Takže bych tímto chtěla upozornit, že přehled, který předkládám je pouze stručným a ilustrativním, a je vhodné jeho doplnění.

Z veškerých děl, která jsou uvedena v katalogu spisů v Kumperově publikaci, bylo velmi obtížné zvolit pro podrobnější popis pouze úzký výběr. A to i přes kritérium jejich zaměření dle termínů výchova, víra a jedinec. Každý z těchto termínů a jemu odpovídající díla by mohla být předmětem samostatné a mnohem rozsáhlejší práce. Navíc, jak jsem již uváděla v průběhu kapitol, problematika všech tří termínů se prolíná, úzce spolu souvisí a nelze striktně vymezit díla, která se zabývají pouze jedním. Což podporuje myšlenku, že Komenského ideje měli komplexní a univerzalistický ráz. Takže cíl spíše ilustrovat Komenského pojetí těchto tří termínů na rozboru vybraných děl byl snad dostatečně naplněn. Nabídla jsem také možnosti dalšího zkoumání u jiných děl, která jsem v textu pouze zmínila. A kromě těch zmíněných stále existuje velké množství dalších, přičemž opět odkazují například na Kumperův katalog spisů.

K problematice výchovy jsem zvolila část *Pampaedia* z rozsáhlého a vrcholného Komenského díla *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Jsou v ní obsaženy nápravné vševýchovné myšlenky, ke kterým Komenský dospěl až ve svém pozdějším věku. Výchovné ideje se u něj totiž (také podle Patočkových studií) postupně rozvíjeli a to už od dob ukončení studií v Nizozemí. Proto jsem se zaměřila na ty vrcholné, zahrnující i celkový nápravný pohled. Vševýchova ve své podstatě totiž zahrnuje také pohled na jedince, jeho rozvoj k lidskosti a vůbec význam člověka ve společnosti. Záměrně jsem se tak vyhnula podrobnějším popisům výchovně-didaktickým myšlenkám, které jsou snad nejvíce známou

problematikou odkazu Jana Amose. Samozřejmě by se však dala pro rozbor využít i mladší Komenského výchovná pojednání a nahlížet na ně z různých úhlů pohledu. Každopádně výchova pro Komenského znamenala především prostředek a cestu k rozvoji rozumovosti, k lidskosti a člověčenství, které je lidem vlastní. Protože jediné a právě výchova může pak touto cestou způsobovat mezi lidmi mír. Ten lze zajistit pouze, budou-li lidé vzdělaní, rozumní, tolerantní, solidární, a ne sobečtí, pyšní a odmítaví. To je podle mě to hlavní, co si Komenský celý svůj život protknutý mnoha nešťastnými událostmi přál. A tedy také jeden z hlavních důvodů, pro který se snažil psát a vymýšlet řešení lidských problémů. A protože byl Komenský dobrým pedagogem, filosofem a humanistou, dokázal tyto snahy převést do výchovné filosofie. Přičemž výchova se stala oním samotným principem.

Pojetí víry Jana Amose se v jeho díle mnohokrát objevuje v mnoha různých podobách, a to jak formálních, tak obsahových. Komenský svou víru projevovat jejím zastáváním a obhajováním. Nebál se stát si za svým názorem a také jako biskup Jednoty Bratské hájil i ji jako církev. Víra pro něj znamenala onu hlubinu bezpečnosti a také smysl života, proto se k ní na druhé straně také uchýlil v těžkých chvílích svého života. V takových chvílích pojímal svou víru více rozjímavým způsobem. Ale i v *Truchlivém* velmi pěkně zdůvodnil (nejen sobě), proč právě víra (Písmo, Bůh) má být tím smyslem, nejvyšším poznáním, cestou, samozřejmostí, útěchou a nadějí současně. Právě víru jako naději dokázal ukazovat lidem, respektive českému národu. Důkazem o jeho nezměrné víře může být časté citování ze svatých knih nebo upomínání na Boha i v jinak zaměřených spisech.

Jsem si vědoma dnešní popularizace Komenského odkazu, zvláště pak jeho pedagogicko-didaktických názorů. Ale chtěla právě proto upozornit, že to není vše, co nám chtěl Jan Amos Komenský předat, nebo vzkázat. Právě onen dobový kontext mnohdy schází k plnému pochopení kteréhokoliv myslitele či umělce. Alespoň trochu jsem se pokusila předeslat uplatnění toho ne tolik pedagogického, přesněji všeobecně filosofického, politického a ekumenického odkazu ve čtvrté kapitole tak, jak o něm uvažují různí významní čeští autoři. Jan Amos Komenský patřil svým srdcem jistě k českému národu, ale své myšlenky sděloval celému světu, všem lidem. Nabízí se také otázka, zda tak staré myslitelské dílo má ještě co říct k současnosti. A jestli Komenský „pouze“ není syntetikem antických, středověkých, křesťanských a renesančně-humanistických idejí. Avšak na obě tyto otázky dle mého názoru odpovídám tak, že význam Komenského díla tkví právě ve směřování jeho myšlenek k novověké evropské společnosti. Že si dokázal uvědomit problémy počínajícího novověku, ne-li je předpovídat, a současně přemýšlel nad odkazem předešlých myslitelů.

Proto myslím nejvyšším předmětem zájmu byl pro Komenského člověk. Lidský tvor se všemi nejlepšími svými vlastnostmi, kterých je schopen dosáhnout. Člověk jako jedinec, který je prospěšný ostatním lidem a také se učí pečovat sám o sebe (zvláště o svou duši). Člověk hledající smysl života v hodnotách, jež jsou trvalé a nikoliv momentální. Takový jedinec teprve může vytvářet lepší svět. A tuto možnost si zaslouží dostat každý, kdo se člověkem narodil.

Lidské nebo společenské hodnoty, o nichž se Jan Amos Komenský snažil vyjádřit ve svých dílech, jsou natolik trvalé, že nám mnohé mohou říct i dnes v současné době. Těžko však říct, do jaké míry je možné jejich naplnění a uskutečnění irénických idejí. Ale i přesto se můžeme neustále učit. Takže závěrem jsem našla s pomocí rámcových vzdělávacích programů mnoho možností využití tématu této práce. Nejvhodnějším dílem k četbě a případnému rozboru bych zvolila *Labyrint světa a ráj srdce*. Je psané poutavě a pochopitelně i pro žáky základních škol. Ať se tedy stane alespoň toto dílo využívanou součástí učebních materiálů.

Prameny a literatura

COMENIUS, Johann Amos. *Praeceptor gentium; cogitationes de societate reformanda: Vychovatel národů; úvahy o přetvoření společnosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955, s. 129 – 135., 163 p.

FLOSS, Pavel. *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. 1. vyd. Brno: Soliton, 2005, 165 s. ISBN 80-239-6048-2.

FRIEDEL, Egon. *Kulturní dějiny novověku*. Vyd. 1. V Praze: Triton, 2006. s. 265 – 273. ISBN 807254683x.

HÝBL, F. a kol. *Jednota bratrská 1457 - 2007*. Přerov: Muzeum Komenského v Přerově, 2007. s. 1.

KALIVODA, Robert. *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Vyd. 1. Překlad Jan Kalivoda. Praha: Odeon, 1992, 312 s. Pocket program, 1. ISBN 80-207-0341-1.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Podrobnější spisy některé*. Praha: Beseda učitelská, 1876.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského svazek XV*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1910. s. 381 - 403.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, s. 15 – 24., 49 – 58., 3 v. ISBN 80205022893.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Korespondence II. Jana Amose Komenského*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1897. s. 17., 36 – 37.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Truchlivý. 1, 2: Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Lidové noviny, 1998, s. 9-62. ISBN 8071062790.

KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. první. Ostrava - Praha: Svoboda, 1992. 372 s. ISBN 80-85498-03-0.

KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Malý profil velké osobnosti*. druhé. Uh. Brod: Muzeum J. A. Komenského, 1987. s. 4 – 5.

PALOUŠ, Radim. *Heretická škola: o filosofii výchovy ve světověku a Patočkově pedagogice čili filipika proti upadlé škole*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2008, s. 19 - 24. ISBN 978-807-2983-025.

PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Editor Věra Schifferová. Praha: Oikoymenh, 2003, 671 s. ISBN 80-700-7179-6.

PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1997, v. <1>. ISBN 80-860-0552-6.

PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském*. 1. vyd. Editor Věra Schifferová. Praha: OIKOYMENH, 1998, 3 sv. ISBN 80-700-7179-6.

POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963.

POLIŠENSKÝ, Josef. *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*. Praha: Svoboda, 1970, s. 241 - 244.

ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. první. Brno: Brněnské tiskárny, n. p., 1957.

VEBER, Václav. *Dějiny sjednocené Evropy: od antických počátků do současnosti*. 3., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 85 - 89. ISBN 9788074221835.

WOLF, Josef. *Jan Amos Komenský: osobnost dneška*. Praha: Unitaria, 1992. s. 12 - 19. Kdo byl kdo, sv. 1.

Elektronické zdroje

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání: verze platná od 1. 9. 2013 [online]. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2013, 153 s. [cit. 2015-04-05]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/29408/download/>

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia [online]. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2007, 104 s. [cit. 2015-04-05]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/file/159>

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Pavčina Povolná
Katedra:	Katedra společenských věd
Vedoucí práce:	PhDr. Petr Zima, Ph.D.
Rok obhajoby:	2015

Název práce:	Problematika výchovy, víry a jedince v díle J. A. Komenského
Název v angličtině:	The issues of a raise, faith, and an individual in the work of J. A. Comenius
Anotace práce:	Práce se zaměřuje na filosofické pojetí termínů: výchova, víra a jedinec v díle J. A. Komenského. K této studii je vybrána část díla J. A. Komenského. V práci je popsán kontext doby 16. – 17. století, který slouží jako pomocná teorie. U studia primární literatury je využita metoda kvalitativní analýzy. Využití poznatků je navrženo v souladu s platnými Rámcovými vzdělávacími programy pro základní a gymnaziální vzdělávání.
Klíčová slova:	výchova, víra, jedinec, dílo J. A. Komenského, doba 16. – 17. století, renesanční filosofie, Jednota bratrská, renesance, humanismus
Anotace v angličtině:	The thesis focuses on the philosophical concept of the terms: raise, faith, and individual in the work of J. A. Comenius. Toward this study, a part of J. A. Comenius' work has been chosen. In this thesis, the context of the 16 th – 17 th century era is described which serves as a supplementary theory. In a study of the primary literature, the method of qualitative analysis is utilized. The utilization of findings is proposed in accordance with the valid General education programs for the elementary and gymnasium education.
Klíčová slova v angličtině:	raise, faith, individual, work of J. A. Comenius, 16 th – 17 th century era, renaissance philosophy, Unity of brotherhood,

	Renaissance, humanism
Přílohy vázané v práci:	-
Rozsah práce:	83 s.
Jazyk práce:	čeština